

NEMZETI ÉVFORDULÓINK

2022

© A kötet szerzői, 2022
© Lounge Design, 2022
© Petőfi Kulturális Ügynökség, 2022

Illusztrációk: Csuth Péter

A szerkesztőbizottság tagjai:

Gazda István főszerkesztő
(a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet igazgatója)

Kecskeméti Gábor
(az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet igazgatója)

Mikó Árpád
(az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet igazgatója)

Ujváry Gábor
(a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár intézetvezetője)

Az előzetes adatgyűjtést végezte: Németh Tibor
(a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár
Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője)

ISSN 2786-2429

Tartalom

	Előszó	7
800	Aranybulla	9
550 †	Vitéz János és Janus Pannonius	15
250	Jankovich Miklós	20
250	Kisfaludy Sándor	25
250	Pyrker János László	30
200	Gróf Lónyay Menyhért	34
150	A kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvénycikk	39
150	Richter Gedeon	44
150	Budapest egyesítése	48
100 †	IV. Károly	53
100 †	Gárdonyi Géza	58
100	Nemes Nagy Ágnes	64
100	Hidegkuti Nándor	69
100	Randolph Lewis Braham [Ábrahám Adolf]	74
100	Pécsi Sándor	78
50 †	Kondor Béla	83
450 †	Dobó István	89
450 †	Szegedi Kis István	92
450 †	Melius Juhász Péter	95
450	Báthory Zsigmond	98
400 †	Révay Péter	101
400 †	Szepsi Csombor Márton	102
300	Fellner Jakab	105
250 †	Czinka Panna	108
200	Esztergomi Főszékesegyház alapkövetétele	109
200 †	Kuny Domokos	110

200 †	Berzeviczy Gergely	111
200 †	Gróf Teleki Sámuel	114
200 †	Verseghy Ferenc	115
200	Irányi Dániel	118
200	Irinyi József	121
200	Szabó József	122
200	Bittó István	125
200	Bókai János, id.	126
200	Oroszhegyi Józsa	129
200	Csengery Antal	130
200	Czetz János	133
200	Péché Antal	136
200	Frivaldszky János	138
200	Orlai Petrics Soma	139
150	Magyar Földrajzi Társaság	142
150	Vasutak egységesítése	145
150	Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága	148
150	Az Iparművészeti Múzeum alapítása	149
150 †	Marczibányi Antal	152
150 †	Déryné Széppataki Róza	153
150 †	Vukovics Sebő	156
150	Aschner Lipót	157
150	Wodetzky József	160
150	Ernst Lajos	162
150	Divald Kornél	165
150	Habsburg József Ágost	166
150	Mikes Lajos	170
150	Melich János	172
150	Schöpflin Aladár	175
150	Glatz Oszkár	178
150	Réti István	180
125	Tihanyi Kálmán	183
125 †	Brassai Sámuel	184

125 †	Pulszky Ferenc	186
125	Tamási Áron	188
100	<i>Az Ómagyar Mária-siralom</i> felfedezése	190
100	A Svábhegyi Csillagvizsgáló	193
100	Magyar Légiforgalmi Rt.	194
100	Hevesy György	196
100 †	Chernel István	199
100 †	Széchenyi Ödön	200
100 †	Hugonnai Vilma	202
100 †	Beöthy Zsolt	203
100 †	Bánki Donát	206
100 †	Pecz Samu	208
100 †	Báró Weiss Manfred	210
100	Lakatos Imre	213
100	Deák Ferenc	214
100	Gink Károly	217
100	Szepesi György	220
100	Göncz Árpád	223
100	Fekete Gyula	226
100	Szécsényi Ferenc	229
100	Agárdy Gábor	232
100	Ádám György	235
100	Reich Károly	236
100	Mádi Szabó Gábor	238
100	Polcz Alaine	239
100	Varga Domokos	242
100	Schweitzer József	243
100	Bálint Ágnes	244
100	Hegedüs András	247
100	Béres Ferenc	249
100	Horvai István	250
100	A Fővárosi Operettszínház megnyitása	251
50	A táncházmozgalom	252

50 †	Uitz Béla	255
50 †	Hajós György	258
50 †	Lénárd Sándor	259
50 †	Herman Lipót	262
50 †	Gózon Gyula	264
50 †	Moravcsik Gyula	265
50 †	Domján Edit	268
50	Hegedűs Csaba megnyeri a 100. magyar olimpiai aranyérmet	269
50	Kolonics György	272
50	Benedek Tibor	274
	Kitekintés a 2023-as évre	276
	Képjegyzék	278

Előszó

A magyar történelem – ahogy minden ország és nép történelme – tele van híres és hírhedt alakokkal, korszakos hősökkel, égetnivaló csirkefogókkal, nagy és rémtettekkel, emlékezetes és ünnepelt vagy elfelejthetetlen és kitörölhetetlen pillanatokkal.

Bárkiről vagy bármiről is legyen szó, egy dolog különbözteti meg őket és ezeket mástól: a mieink. Ott történtek, ahol aztán mi is élünk, ott jártak-keltek, ahol egyik-másik ősünk is, akár még össze is futhattak, egymásra nézhettek, biccenthettek egymásnak. A közelségük formál minket is, akkor is, ha most hallunk róluk először: olyanok vagyunk és leszünk, amilyenek a hőseink, és olyanok nem, amilyenek a rémalakjaink voltak. Remélhetőleg.

Az évfordulók számontartása az emlékezet kapaszkodója: mikor máskor vegyünk elő valakit, aki már nincs közöttünk, mint születésének vagy halálának kerek évfordulójakor. Ilyenkor legalább egy szócikk olvasási idejére kapcsolódjunk hozzá, ismerjük meg jobban, és raktározzunk el belőle mindent vagy csak egy-egy érdekes életrajzi epizódot.

Nem kényszer az emlékezés, megvagyunk nélküle is. Ám sokkal kellemesebb, sokkal inkább magabiztossá tesz minket, ha van mire emlékeznünk, ha vannak egyéni és közösségi emlékeink. Ezek akkor is ott vannak, ha tudomást sem veszünk róluk, a régen elhunyt alakoknak édes mindegy, hogy olvasunk-e róluk vagy sem. Nekünk viszont nem mindegy, hogy szegényebb lesz-e az életünk, a fejünk, a szívünk, vagy gazdagabb. Elhagyatottabbak leszünk-e, vagy lesz-e társaságunk, a múltunk és a közös gyökereink jelentette pótolhatatlan társaság: itt és most, és egész életünkben is. Ehhez nyújt segítséget ez a kötet.

Pál Dániel Levente
irodalomszakmai igazgató
Petőfi Kulturális Ügynökség

Aranybulla

1222. május 29. előtt

A bulla szó a pogány antikvitásban gyermekek nyakába akasztott fémszelencét jelentett, amelybe bajelhárító tárgyakat és fűszereket helyeztek. A középkorban ebből alakult ki a préselt fémlemezok összeillesztésével létrejött dobozszerű fémpecsét, amelyet bizonyos oklevéladók – mindenekelőtt a pápák, a velencei dózsék és a bizánci uralkodók gyakran, de időnként a magyar királyok is – tömör fémből készítettek el. Mivel ilyesfajta pecséttel többnyire egyházkormányzati dokumentumokat vagy az Alpoktól északra fekvő területeken nagy jelentőségű szabadságleveleket erősítettek meg, a bulla egy irattípus metaforája lett: a pápai bullák ólompecsét alatt a pápai írásbeli ügyintézés mindennapos eszközei voltak, aranybullák alatt pedig rendszerint a rendi jellegtől sem mentes kiváltságleveleket értjük.

A 13. századi Magyar Királyságban három olyan kiváltságlevél is született, amely aranybulla nevet kapott a történeti hagyományban, noha az időrendben harmadikat (1267) bizonyosan soha nem pecsételték meg aranypecséttel. Ugyanakkor soha nem nevezték aranybullának a Beregi egyezményt (1233) írásba foglalt oklevelet, holott annak egyik eredeti példányán ma is ott függ II. András aranypecsétje, és tartalma vitathatatlanul érinti az ország közrendjét. A három kiváltságlevél közül csak egy nyerte el azt a különleges helyzetet, hogy egyedi néven nagy kezdőbetűvel nevezzük és írjuk: II. András 1222. évi Aranybullája. Noha eredetileg állítólag hét példányban is kiállították, ezekből egy sem maradt a kései utókorra, sőt az Aranybulla 1231. évi megújítása is csak egykorú másolatban áll rendelkezésünkre, ily módon a valóságban eredeti, aranypecséttel ellátott Aranybulla-példány jelenleg nem ismert, annak külalakjáról korabeli írások és pecsétek – leginkább II. András aranypecséttel megerősített 1221. évi adománylevelei – segítséggel alkothatunk képet.

Az Aranybulla kiváltságos alakú oklevélbe (*privilegium*) foglalt királyi dekrétum, melynek tartalma magánjogi és közjogi intézkedéseket egyaránt tartalmaz. A szöveg jelenleg ismert formájában a diploma csonkának tűnik, a végén elhelyezett korjelölő méltóságsorban ugyanis – ez az oklevél záró egységének, az eszkathokollumnak

fontos szerkezeti eleme a kancellária szerű dokumentumok esetében – a királyi tanács egyházi tagjainak, a főpapoknak a neveit követően elmaradt az udvari méltóságviselők és egyes megyés ispánok, azaz a világi tanácsstagok felsorolása. Ennek oka a korabeli zavaros politikai állapotokban vagy a hagyományozódástörténetben keresendő. A szabadságlevél szövegét ugyanis elsőként csak egy évszázaddal későbbi – önmagában is különös alakú és különös körülmények között született – másolat tartotta fenn, amelyen eredetileg négy főpapi pecsét függött, manapság három van meg közülük. A kópia nélküli a diplomatikai átírásnak a magyarországi okleveles gyakorlatban megszokott, akkor már hagyományosnak tekinthető kellékeit, a keretező hitelesítést. Az azonosítható pecsétek alapján a dokumentum 1318-ban keletkezett, akkor, amikor I. Károly erőskezű egyházpolitikája miatt a főpapok Kalocsán gyűlést tartottak, és tanácskozásukban igyekeztek a kis- és középbirtokos nemességet érdekeltté tenni, minden valószínűség mellett szól, hogy számukra készítették a másolatot. A következő lépcsőfoka a szöveghagyományozódásnak I. Lajos számos példányban kiállított és korunkra is maradt 1351. évi törvénye volt, melyben az Aranybulla kiváltságainak megerősítésével az uralkodó célja a nápolyi kudarc miatt elégedetlen magyar nemesség megnyugtatása lehetett. Ez az átírás azonban már az eredeti dekrétum egy rendelkezését – a szervienseknek a birtokaikat illető szabad rendelkezési jogát (4.) – hatályon kívül helyezte, és ezzel újfent érvényt adott a nemesi birtok öröklési rendjét illetően az ősiségnek. A későbbi, Nagy Lajoséval azonos célt maguk elé tűző királyi megerősítések – Mária királynő, 1384; Zsigmond király, 1397; I. Ulászló, 1444; Hunyadi Mátyás, 1464 stb. – már ez utóbbi formában írták át többé-kevésbé teljes formában a dokumentum szövegét, Zsigmond király ráadásul számos cikkely mellett az úgynevezett „ellenállási záradékot” is mellőzte okleveléből. Az eredeti példányok hiánya, a későbbi politikai célú felhasználás és a textust érintő változtatások végül kialakítottak egy olyan formát, mely általánosan elfogadott szöveggé nagy tekintélyre tett szert a magyar történeti hagyományban.

Az Aranybulla királyi dekrétumba foglalja II. András királynak az ország közrendjét illető intézkedéseit, köztük egy heterogén eredetű, ám ekkoriban egységesülő társadalmi réteg – a kis- és középbirtokos szabadok – újonnan írásba foglalt kiváltságait (ez utóbbiaknak országos nemesi jogállását az 1267. évi aranybulla fogja majd elismerni). Az uralkodó bevezető szavai szerint erre azért volt szükség, mert az ország nagyurai és a királyi udvar előkelői már régtől fogva ostromolták őt és az elődeit,

Az Aranybulla kiváltságos alakú oklevélbe (privilegiumba) foglalt királyi dekrétum, melynek tartalma magánjogi és közjogi intézkedéseket egyaránt tartalmaz.

hogyan országában állítsa helyre a Szent István által meghatározott társadalmi rendet. A rendelkezések az ideális állapotok helyreállításával kapcsolatban három uralkodó – Szent István (1000–1038), Kálmán (1096–1116) és III. Béla (1172–1196)

– nevét hozzák szóba. Az intézkedéssorozat, melynek cikkelyei minden bizonnyal a királyi tanács ülésén születtek, a közrend szinte minden területét érintik. Részletesen foglalkoznak az igazságszolgáltatás különböző fórumaival (1., 5., 6., 8., 9., 28.), a királyi jövedelmek és a gazdaság kérdéseivel (3., 20., 21., 23., 25., 27., 29.), a hadszervezettel (7., 10.), az udvari méltóságok betöltésével (11., 16., 30.), az országba érkezett külföldiekkel és a hazai más vallásúakkal (11., 24., 26.), továbbá szociális kérdésekkel (12–14., 19.), az adományrendszerrel (16., 17.) és különös politikai jogokkal (18., 31.). Több alkalommal említik az „ország tanácsát” (11., 14.), és egyszer „az ország népe” is említésre kerül (26.).

Nem véletlenül tekintett a késő utókor az Aranybullára afféle középkori alkotmányként: a benne foglalt jogok között megjelennek római jogi eredetű intézkedések (leánynegyed), és a jogállamiság fontos kritériumai is (a fogva tartás feltétele az előzetes jogszerű bírói ítélet, rendszeres panaszfelvétel stb.). Az összesen 30+1 cikkelynek azonban több mint egyharmada – közvetlenül vagy mellékesen 12 cikkely – a királyi szerviensek újonnan elnyert kiváltságait érinti, ezért joggal nevezhető az Aranybulla a királyi szerviensek kiváltságlevelének. Ezek főként igazságszolgáltatási, gazdasági és politikai előjogokat biztosítottak a társadalmi réteg számára, valamint rögzítették hadkötelezettségük legfontosabb elemeit.

Az Aranybulla szerviensi kiváltságai idővel a királyi megerősítések közvetítésével eljutottak a magyar szokásjog késő középkori kodifikációjába, Werbőczy István *Hármas-könyvébe*, amely a legfontosabb rendelkezésekre már mint a köznemesség törzsökös jogaira tekintett (I. 9. 1.; 5.; 6.). Az Aranybulla rögzítette a szerviensek számára azt a kiváltságot, hogy előzetes bírói ítélet nélkül nem vethetők fogságra (2.), mentesek a királynak fizetendő adóterhek alól (3.), a birtokaikról szabadon rendelkezhetnek (4.), mentesek a megyés ispánok joghatósága alól (5.), a király zászlaja alatt külföldre irányuló hadjáratra csak fizetség ellenében kötelezhetők, ám ha idegen sereg támad az országra, kötelesek mindnyájan hadba vonulni (7.). A dekrétum kiemelkedő politikai

jogként biztosította számukra az előzetes engedély birtokában a másik királyhoz történő – 1214 óta Béla királyfi is saját udvartartással és táborral rendelkezett –, kárvallás nélküli átpártolás lehetőségét, valamint azt a jogot, hogy a fehérvári törvénytapon panaszukat szabadon előadhassák az uralkodónak.

Werbőczy a *Hármaskönyv*ben (I. 9. 4.) a köznemesség alapvető kiváltságai között vette számba az Aranybulla 31. cikkelyét is, amelyet közkeletűen „ellenállási záradék” néven tartunk számon. Eredetileg az 1222. évi dokumentum ezt a jogot – tudniillik arra az esetre szólóan, ha a király vagy utódai megszegnék a kiváltságlevélbe foglalt rendelkezéseket, a királlyal való szembeszegülésnek a hűtlenség vétke nélkül gyakorolható felhatalmazását – a mindenkori főpapoknak, jobbágyoknak és az ország nemeseinek – vagyis tágabb értelemben a királyi tanácsnak – biztosította. Az 1231. évi megújítás a törvénybe foglaltak felügyeletét és szükség esetén a szankcionálását már az esztergomi érsek kiközösítési jogához kötötte, később azonban, miután az 1267. évi törvény elismerte a szerviensek országos nemesi jogállását, az „ország nemesei” fogalmába már a köznemességet is fokozatosan beleértették, így Werbőczy az „egy és ugyanazon nemesség” elvén okkal állíthatta, hogy a fontos jogosítvány a nemesi kiváltságegyüttes része. A magyar birtokostársadalom 1687-ben önként lemondott a nevezetes felhatalmazásról.

Az Aranybulla létrejötte sajátos körülményekre vezethető vissza. Tágabb összefüggésben nem bizonyultak megalapozottnak azok a feltevések, melyek aragóniai, angol vagy szentföldi mintáktól való szoros függést feltételeztek, ugyanakkor vitathatatlanná vált, hogy kibocsátására egy akkor korszerű európai törvényhozási törekvés keretében került sor, mely mások mellett a *Magna Cartához* hasonlóan az egyes királyságok szokásjogát az 1215. évi IV. lateráni zsinat ösztönzésére kánonjogi és római jogi terminológiával igyekezett értelmezni. A törekvés másik magyarországi dokumentuma a szintén 1222. évi úgynevezett „papi Aranybulla”, melyben a király az egyháziak kiváltságait rögzítette. A szűkebb összefüggések a Magyar Királyság politikai életében bekövetkezett eseményekhez kötődtek. 1205-ben ugyanis II. András súlyos trónviszályokat követően ülhetett ősei trónjára, trónra lépése után számos reformot vezetett be, melyek az ország modernizációját célozták. A korábban a bátyja, Imre iránt elkötelezett urak az évek során számos jelét adták ellenérzésüknek, 1222 tavaszán azonban határozott lépésre szánták el magukat: az életvitelük biztonságát féltő társadalmi csoportokat – ilyenek voltak maguk a királyi szerviensek is, a királyi magánbirtokok népei közül pedig

a várjobbágyok és várnépek – maguk mögé állítva megbuktatták Szák nembeli Barc fia Miklós nádor kormányzatát, és helyette Csanád nembeli Vejteh fia Tódort emelték nádorságra, s közben kierőszakolták az Aranybulla kiadását. Az új kormány azonban másfél hónapon belül megbukott, és ószre a dolgok visszatértek a régi kerékvágásba. E szerint a felfogás szerint az Aranybulla a palotaforradalmat végrehajtó urak és a mögöttük álló csoportok akaratát és várakozásait tükrözi.

Újabbban – abból az elképzelésből kiindulva, hogy a szerviensek társadalmi csoportját maga II. András hozta létre – felmerült, hogy a dekrétum kifejezetten a királyi akaratot tükrözheti, eszerint az uralkodó fő célkitűzése az lett volna, hogy a nagybirtokosok mind gyarapodó hatalmát az udvarban és a vármegyékben egyaránt megnyirbálja, a vármegyei társadalmi és gazdasági erőforrásokat pedig a király számára kedvezőbb arányban ossza meg a nagy hatalmú megyésispán és az uralkodó között. A hagyományos és az újszerű felfogás abban megegyezik, hogy a kormányzati visszarendeződést követően az Aranybullának számos rendelkezését sem maga András, sem utódai nem tartották be – azaz rövid távon nem volt hatása, hosszú távon azonban óriási szerepe volt a köznemesség egységesülésében és a vármegyei intézmény 13. század végi átalakulásában.

Szovák Kornél

Zrednai [Vitéz] János és Janus Pannonius [Csezmiczei János]

Bíboros, esztergomi érsek, diplomata | költő, pécsi püspök

Zredna, 1408 körül – Esztergom, 1472. augusztus 9. |

Csezmicze, 1434. augusztus 29. – Medvevár, 1472. március 27.

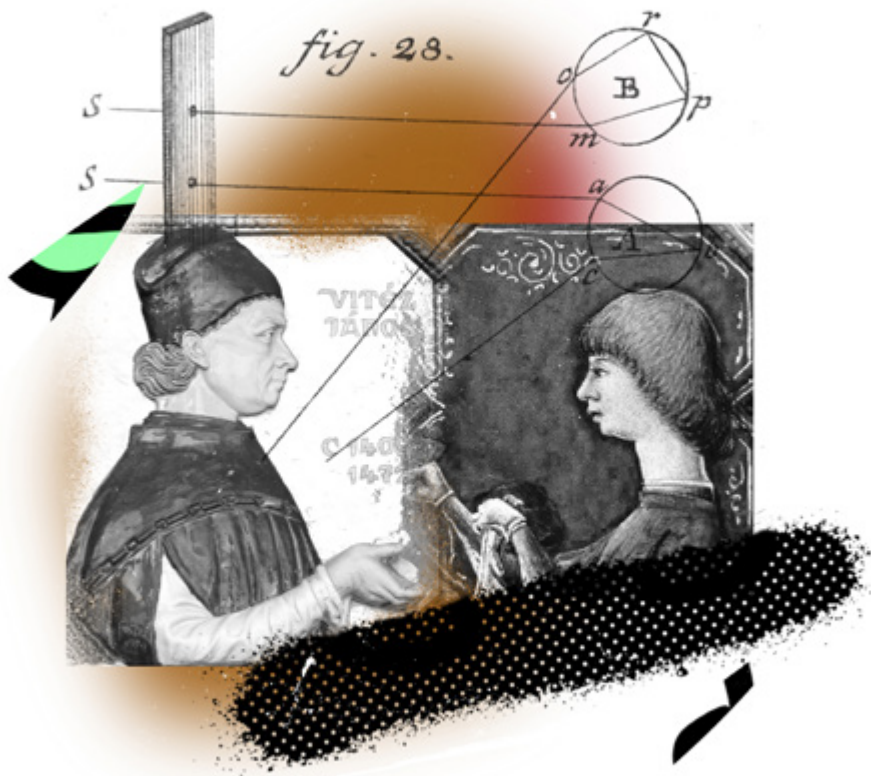
Zrednai [Vitéz] János

Vitéz János a zágrábi káptalani iskolában megkezdett tanulmányait a bécsi egyetemen folytatta, de végül nem fejezte be. Egyetemi képzését Itáliában is folytatni szándékozta, ám a források szerint ide valószínűleg nem jutott el. A humanista műveltségzménnyel leginkább Pier Paolo Vergeriőnak és a Luxemburgi Zsigmond budai udvarában megfordult más humanistáknak köszönhetően ismerkedhetett meg. Kapcsolatban állt a bécsi császári udvarban működő, szintén humanista műveltségű Enea Silvio Piccolominivel, a későbbi II. Pius pápával is.

Diplomáciai pályáját Zsigmond király és császár kancelláriáján jegyzőként kezdte, később Albert király alatt főjegyzőként szolgált, majd Mátyás király megbízásából betöltötte a titkos kancellár tisztségét is. 1441–1452 között Hunyadi János diplomáciai szolgálatában állt, aki megbízta őt fia, Hunyadi Mátyás tanításával. Számos fontos diplomáciai tárgyalást vezetett, neki volt köszönhető, hogy 1463-ban sikerült III. Frigyes császártól visszaszerezni a magyar koronát.

1443–1445 között nagyváradi prépost, 1445–1465 között váradi püspök, majd 1465-től haláláig esztergomi érsek volt. A korabeli kancelláriai és főpapi réteg egyik legfontosabb mecénása, tudós társaságok támogatója. Több diákot is tanított főleg Bécsben és Itáliában, mint például unokaöccsét, Janus Pannoniust. Pozsonyban megalapította az Academia Istropolitanát (1465/1467), ahová a korszak legkiválóbb tudósait (például Johannes Regiomontanust) hívta meg professzornak.

Mecénási tevékenységei miatt minden bizonnyal az egyik első magyarországi humanistát tisztelhetjük személyében.

Tudományszervezői és mecénási tevékenységéről a hozzá írt dedikációk is tanúskodnak; messze földön híres könyvtárat hozott létre, amelynek darabjai halála után bekerültek többek között a *Bibliotheca Corviniana*ba is. Esztergomban palotát építtetett, mecénási tevékenységei miatt minden bizonnyal az egyik első magyarországi humanistát tisztelhetjük személyében.

Nem ilyen egyértelmű a helyzet irodalmi munkásságát illetően: bár maga a szándék, hogy összegyűjti és közreadja leveleit, humanista szokás, a *Leveleskönyvben* (1451) sokkal inkább még a késő középkori kancelláriai nyelvezet és az autodidakta módon

elsajátított klasszikus műveltség nyomai fedezhetők fel. Főleg diplomáciai, kisebb részben magánjellegű leveleinek gyűjteményét – Vitéz közreműködésével – Ivanich Pál váradi kanonok gyűjtötte és szerkesztette egybe.

Idővel személyes és politikai okokból megromlott a viszonya Mátyás királlyal, ezért az uralkodó ellen szőtt összeesküvés egyik fő szervezője lett. Miután kiderült a puccs terve, elfogták, s végül esztergomi házi őrizetben hunyt el 1472-ben.

Janus Pannonius [Csezmiczei János]

Janus Pannonius a magyarországi irodalom első jelentős, európai hírnévvel is rendelkező költőegyénisége, latin nyelvű humanista költészetünk megteremtője. Költészete itáliai iskolázottságának, a kortárs retorikai és esztétikai elveknek a hatására bontakozott ki, amit később nagy mértékben befolyásolt életpályájának itthoni alakulása. Sikerét elsősorban annak köszönhetette, hogy költői előképeit nem szolgai imitálta, hanem *poeta doctus* módjára, az *aemulatio* jegyében azokat invenciózusan átalakítva alkotta meg saját szövegüniverzumát. Életműve beilleszkedik a kor neolatin költészetének műfajaiba: írt epigrammákat, elégiákat és panegyricusokat, azaz dicsőítő költeményeket. Próza alkotásai közé tartoznak levelei és beszédei. Görögtudásáról ránk maradt fordításai tanúskodnak.

Janus Pannonius családja elmagyarosodott szlavón köznemesi család volt. Felmenői a latin nyelvet ismerő és jogi ügyekben használó literátusok voltak. Apját korán (1440) elveszítette, anyja, Borbála révén viszont kiváló neveltetésben részesült, köszönhetően anyai nagybátyjának, Zrednai (Vitéz) Jánosnak, aki amellett, hogy Hunyadi János támogatását élvezte, Janus születése idején a váradi székeskáptalan prépostja és a királyi kancellária főjegyzője volt. Tanulmányait feltehetően a váradi káptalani iskolában kezdte meg. Vitéz támogatta külföldi iskoláztatását, s Janus volt az első magyar diák, aki itáliai humanista magániskolában, az akkor már egész Európában híres Guarino da Verona ferrarai iskolájában tanulhatott 1447-től kezdődően. Amint az korai epigrammáiból kiderül, diáktársai sokat csúfolhatták, és eleinte lenézték őt származása miatt, *ultramontanusnak*, medvetejen nevelkedett, északról jött barbárnak tartották, akinek – latinos alakban – még az anyját is Barbarának hívták. Janus azonban frapáns, csattanós epigrammákban vágott vissza társai gúnyolódásaira, s hamarosan

kívívta azok elismerését, sőt csodálatát. Ezt elsősorban kitűnő latintudásának, illetve memóriájának köszönhetően érte el, ez utóbbi nagy előnyt jelentett a memoriterek alapuló oktatási rendszerben. Költői hírnevét már egészen fiatalon epigrammái alapozták meg, a műfaj összes változatát (erotikus, satirikus, dicsőítő) művelte. Az itáliai évek alatt született epigrammákon kívül Janus hosszabb költeményeket is komponált, melyekbe a korabeli politikai történeket vagy közvetlen környezetének eseményeit szőtte bele (például *Óda III. Frigyes császárhoz; Gyásznének barátja, Racacinus halálára; Epithalamium* (nászének) *Guarino lányainak esküvőjére*). A kompozíciós eljárás alapját ezen költemények nagy részében is az egyes beszéd típusok alkalmazása adja meg.

Tipikusan humanista szokás volt a korabeli szerzők körében, hogy eredeti születési nevüket latinos alakra cserélték, így lett Csezmicei Jánosból is Janus Pannonius: „János volt a nevem s Janus, ki e verseket írta! [...] lásd, Janus lettem, amint a Múza magához emelt s megkoszorúzta fejem.” (Ford. Berczeli Anzelm Károly.) Az antik költészet

Költői hírnevét már egészen fiatalon epigrammái alapozták meg, a műfaj összes változatát művelte.

feltámasztására irányuló küldetés tudat humanista önreprezentációval párosul több epigrammájában is, melyekben büszke öntudattal hirdeti, hogy ő Pannónia legelső (neo)latin költője. Leghíresebb talán ezek közül a *Pannónia dicsérete* címen híressé vált költemény. A primátusra épülő költői hitvallás

egész életművén átívelő motívum, ami visszatér majd a saját sírfeliratának szánt sorokban is: „Itt nyugszik Janus, kivel ősi Dunánkhoz először jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szüzei.” (Ford. Kálnoky László.) Janus költészetének másik visszatérő motívuma a szülőföld dicsérete, ennek egyik legnevezetesebb példája a *Búcsú Váradtól* címen ismertté vált költemény.

1457-ben meghalt V. László, új uralkodónak Hunyadi Mátyást választották meg, akit Vitéz János is támogatótt. A főpap hazarendelte unokaöccsét, mielőtt az be tudta volna fejezni tanulmányait. Janus ekkor joghallgató volt a padovai egyetemen, de a kánonjogot már nem tudta elvégezni, így csak római jogból doktorált. Mielőtt hazautazott volna, a tanulmányait befejező, karrierjük előtt álló ifjak szokásához híven utazást tett Itáliában. Hazatérése után gyorsan kezdett pályája felfelé ívelni. 1459-ben pécsi püspökké nevezte ki a király. Janus emellett a királyi kancellárián is dolgozott, itt elsősorban külügyi diplomáciai feladatok tartoztak hozzá, ám később megromlott a viszonya az uralkodóval. Egyházi és politikai tisztségei mellett nem hagyott fel a

költészettel sem, de hangvétele, témaválasztását itthoni életkörülményei is meghatározták. Versei egyre többször szólalnak meg a szubjektív líra hangján, s a megszerzett tudás birtokában magabiztosan verselő, érett költő aktuális hangulatát, életérzését tükrözik. Ennek emblemikus példája az *Egy dunántúli mandulafához* című elégikus epigramma, melyet a kutatás a pécsi püspökség éveire köt. Költészetén nyomot hagyott a neoplatonizmus eszméje is, ennek leghíresebb példája az *Ad animam suam (Saját lelkéhez)* című elégiája. Eposzi igénnyel megalkotott, részben megrendelésre írt panegyricusai kortárs államférfiakat, illetve mesterét, Guarinót dicsőítik.

A diplomáciai beszédek és levelek írása, valamint az oklevelek javítása mellett udvari költőként is helyt kellett állnia. Ezek a versek – többnyire epigrammák –, úgy tűnik, hogy kevésbé váltak ismertté külföldön, feltehetően csak a szűk uralkodói kör számára készültek. Találhatunk közöttük több alkalmi költeményt: a nagybátyjáról szólók (például *Vitéz János esztergomi érsekké való kinevezéséről*) mellett a legtöbb dicsőítő költemény Mátyás király tetteit, erényeit méltatja, megírásukra sok esetben egy-egy konkrét esemény (például a király házassága) vagy külpolitikai helyzet, hadjárat adott alkalmat.

Janus azonban nem volt a háborúk költője, s mivel egyre kevésbé értett egyet a király külpolitikájával, viszonyuk fokozatosan megromlott. Verseiben sokkal inkább a béke iránti vágy fogalmazódik meg (például a *Mars Istenhez békességért* című himnusz), s egyre többet panaszkodott romló egészségi állapotára is, így a hadjáratokban szinte egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán tudott aktívan részt venni. A király saját érdekeinek megfelelően igen sűrűn cserélgette a főpapokat a különböző pozíciókban, így Mátyás hamarosan őt is megfosztotta a legrangosabb tisztségektől, meg kellett tehát elégednie a főkincstartói, illetve a szlavón báni tisztségekkel. Az ellentétek kezdtek kiéleződni a költő és nagybátyja, valamint a király között, ami az uralkodó ellen szőtt 1471-es összeesküvésben csúcspontot ért el. Az összeesküvők nem kerülhették el büntetésüket, a költő menekülés közben a Zágráb melletti Medvevárban hunyt el.

Békés Enikő

Jankovich Miklós

Műgyűjtő, régész

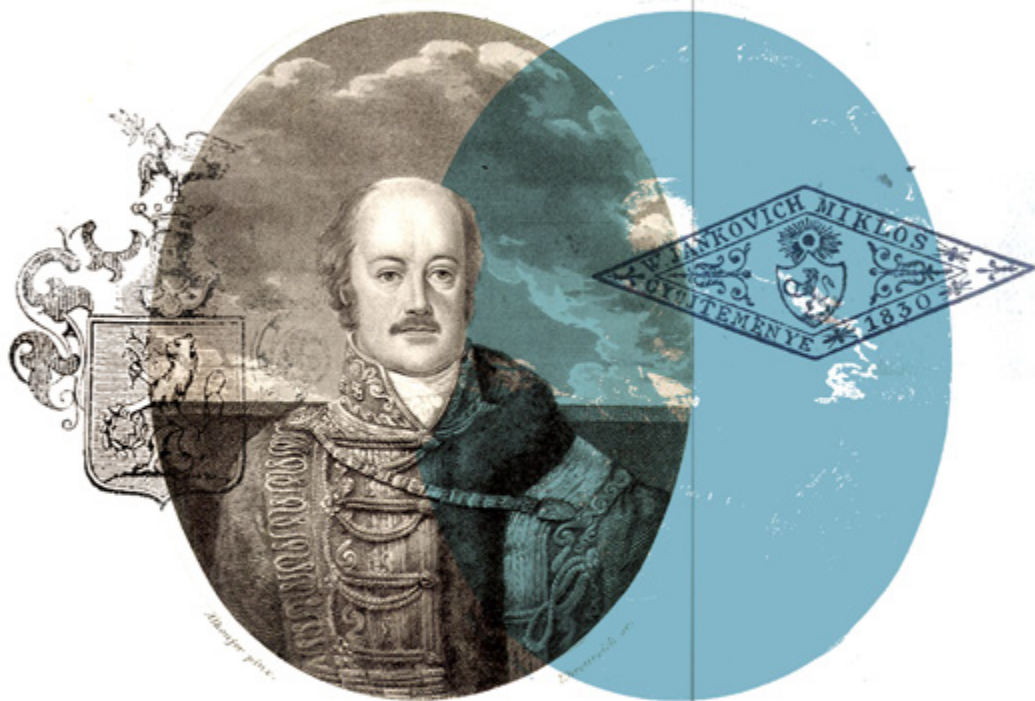
Pest, 1772. január 2. – Pest, 1846. április 18.

A késő felvilágosodás időszakának és a reformkornak a legjelentősebb műgyűjtője volt Magyarországon. Birtokos nemes, aki jogi tanulmányokat végzett; többéves kamarai szolgálat mellett és után minden idejét és anyagi lehetőségét gyűjteményei gyarapítására fordította. Már apjától is örökölt régiségeket, és fiatalon gyűjteni kezdett. Kapcsolatban állt az előző nemzedék komoly hazai műgyűjtőivel, Viczay Mihállyal, Fejérváry Károllyal vagy Marczibányi Istvánnal. Viczayval antik pénzekért magyar régiségeket cserélt, Fejérváry Károlytól sok kézirat, könyv került hozzá, Marczibányi gyűjteményének pedig – amelyben első osztályú művek voltak – több darabja is Jankovichnál kötött ki a gyűjtő halála után. Ribay Györgytől származott nagyszerű szláv nyelvű könyvgyűjteménye. Hazai ügynökök szállítottak neki sok-sok műtárgyat, de rendszeresen vásárolt külföldön is.

Hatalmas kollekcioit, amelyek képző- és iparművészeti alkotásokat, kódexeket, régi és modern nyomtatott könyveket, levéltári dokumentumokat egyaránt tartalmaztak, 1836-ban József nádor kezdeményezésére és pressziójára az országgyűlés megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Ez Jankovich számára is megnyugtató megoldás volt, mert féltett gyűjteménye darabjait szerette volna biztos helyen tudni. A legértékesebb művek – köztük az aranytárgyak – ekkor már zálogban voltak. (Jankovich első gyűjteménye eladása után újabb összeállításába fogott, de gyűjtőszenvédelye végül menthetetlenül csődbe juttatta, és elárverezett második kollekcijából már jóval kevesebbet tudott az állam megvásárolni.)

Ezzel a vásárlással nagyobb mennyiségű műtárgy, könyv és archívumi anyag, régiség került a Nemzeti Múzeum tulajdonába, mint amennyi addig ott volt – Jankovichot joggal tartjuk tehát Széchényi mellett a Nemzeti Könyvtár és a Múzeum második alapítójának. Az átadás során a gyűjtő és a Nemzeti Múzeum helyettes igazgatója, Horvát István részletes latin nyelvű katalógust írt, amelybe a provenienciát is mindig följegyezték, valamint a tárgyon látható feliratokat és a súlyukat is. Az inventálást

Jeszenczei és Wadasi
JANKOVICH MIKLÓS,

az 1838. évi pesti árvíz szakította félbe, így épp a középkori táblaképek származásáról nem tudunk ma már semmit. (Az a tény önmagában érdekes, hogy szárnyasoltár-töredékek is kerültek hozzá.) Gyűjtött régi építészeti faragványokat is: egy Mátyás király nevével jelzett vörösmárvány talapzat

*Jankovichot joggal tartjuk
Széchényi mellett a Nemzeti
Könyvtár és a Múzeum
második alapítójának.*

(Budapesti Történelmi Múzeum) vagy egy középkori sírkő is érdekelte: „Balázs deák” sírköve (Magyar Nemzeti Múzeum) épp annak a Keszi Balázsnek állított emléket, akihez Janus Pannonius verset írt (*A lázbeteg Janus a táborozó Balázsna*). Olyan fontos művek jutottak első gyűjteményéből köztulajdonba, mint például az úgynevezett nagyváradi misekannák, egy Zsigmond-kori faragott csontnyereg, díszfegyverek, számtalan aranyékszer (például a Patrona Hungariae-násfa), és óriási numizmatikai gyűjtemény. Az övé volt az az opálos násfa, amelyet Izabella királyné nevével hoztak kapcsolatba, egy gyöngyházberakásos virginál, amelyről úgy vélték, Brandenburgi Kataliné volt. Mindkettő a mai napig a Nemzeti Múzeum állandó kiállításának kiemelkedő darabja.

A könyvtára is rendkívül jelentős volt. Sikerült megszereznie az első Magyarországon nyomtatott könyvet, Hess András *Chronica Hungarorum*-át (Buda, 1473), két corvinát (a Ransanus- és a Curtius Rufus-corvinát), Thuróczy János krónikájának illuminált, arany festékkel nyomtatott ajánlással ellátott pergamenpéldányát (Augsburg, 1488), valamint számtalan latin, német, szláv, arab, török, héber, örmény nyelvű középkori és újkori kéziratot és több fontos magyar nyelvemléket: a Margit-legendát, a Horvát-kódexet, a Jordánszky-kódex elejének két levelét. Ősnyomtatványok, 16. és 17. századi nyomtatott könyvek szinte áttekinthetetlen tömege gazdagította Jankovich bibliotékáját.

Festménygyűjteményt is birtokolt, benne középkori fatáblákkal, 17–18. századi európai képekkel és a magyar történelem nagyjainak régi arcképeivel. Andrea Pisano Madonna-szobra, Giovanni Domenico Tiepolo Atyaisten-képe, Jean-Étienne Liotard üvegre festett trompe-l’oeil-je (*Szilénosz játszó gyermekekkel*) – vagyis az európai művészet nagy mestereinek művei – mellett jól megfért Esterházy Miklós nádor egész alakos arcképe, David Richter II. Rákóczi Ferencet és feleségét ábrázoló portrúpárja. Bár Jankovich hangsúlyozottan a „magyar hajdankor” emlékeit akarta megmenteni, az európai kultúra nagyszerű alkotásait ugyanúgy besorolta a kollekcióiba. Ez minden műfajjal így volt, és persze a könyvekkel ugyanígy. Nemcsak az ország múltjának emlékeit

akarta megőrizni – az országot soknemzetiségűnek, sokfelekezetűnek fogadva el –, hanem a jövőjét is gazdagítani szerette volna az egyetemes kultúra remekműveivel.

Jankovich katolikus vallású volt, de más felekezeteket is becsült és támogatót. A rácalmási plébániatemplom középkori kelyhet, a Kálvin téri református templom gyülekezete ezüst talpas poharakat, a pesti evangélikusok pedig igazi kincset, Luther Márton saját kezével írott végrendeletét kapták tőle ajándékba (ma az Evangélikus Országos Levéltár őrzi). Felkarolta a magyar nyelvű színjátszás ügyét (a Pesti Magyar Színház megnyitását ünneplő érem [Josef Daniel Böhm, 1837] az ő megrendelésére készült). Megőrizte a pesti és budai német színház színlapjait (1790–1801).

Tudományos problémákkal foglalkozott (ezek részben a gyűjteményéhez kapcsolódtak): több cikke is megjelent a *Tudományos Gyűjteményben*, amelynek egyébként egyik alapítója volt. Még az olyan intellektuális ritkaságok iránt is érdeklődött, mint a fejedelemségi Erdélyben nem üldözött szentháromságtagadók, az antitrinitáriusok teológiai irodalma, mert ilyen kéziratokat is gyűjtött. A régi könyvek bibliográfiája is erősen foglalkoztatta: összeállított egy többkötetes, komoly gyűjtést a régi magyarországi nyomtatványokról (ma az MTA Könyvtárának Kézirattárában). Műtárgyakra vonatkozó feljegyzéseiből, listáiból sok megőrződött, ezek egy része máig kiadatlan.

A hatalmas kollekció nem maradt együtt. Az 1838-as pesti árvíz elől sikerült kimenteni, de hosszú ideig senki sem foglalkozott a beládázott kincsekkel. A könyvekről, levéltári anyagról átadási lista sem készült, így azokat ma is csak a gyűjtő pecsétjéről lehet felismerni. A múzeumok specializációja során azután a Nemzeti Múzeumból kivált új intézmények – először az Iparművészeti Múzeum, azután a Szépművészeti Múzeum – mind kaptak Jankovich gyűjteményeiből, és a két világháború közötti átszervezések újabb részeket emeltek ki, és adtak át az utódintézményeknek, például az Országos Levéltárnak is. Utóbbihoz különösen sok minden kerülhetett. Jankovich például a Magyar Kamara levéltárának selejtezése során is vásárolt iratokat, irategyütteseket; sok régi városi irat biztosan neki köszönhetette a megmenekülését a papírmalomtól. Ezek a lapokon szintén csak a gyűjtő pecsétje jelzi, hogy kinek a tulajdonában voltak eredetileg.

A múzeumokban is sokszor feledésbe merül a tárgyak eredeti származása, és a Jankovich számára fontos, de az utókor által lebecsült darabok – fiktív portrék, kevésbé minőségi ötvösművek – nemritkán a selejtraktárban kötöttek ki. Sokat el is cseréltek más művekre, és még a *Leuveni kódex*ért cserébe adott nyomtatott könyvek között is volt Jankovich egykori bibliotékájából. A Magyar Nemzeti Múzeum az

1920-as években adott el műtárgyakat, köztük Jankovich Miklósnak a Marczibányi István özvegyétől megszerzett 18. századi, ókori és középkori uralkodók képzeletbeli márványportréinak jókora sorozatát is. Ezek közül többet sikerült a közelmúltban visszavásárolnia a Szépművészeti Múzeumnak, de nagy részük szétszóródott a világban.

A mai napig nem ismerjük Jankovich Miklós gyűjteményeinek a teljességét, amit a gyűjtő – József nádor éleslátásának köszönhetően – ránk hagyott. Rekonstruálni nem lehet; áttekinteni is nehéz egy ennyire sokrétű, sokféle matériájú kollekción, ezt az igazán speciális világot, amely azonban összegyűjtője számára mégiscsak egységes volt. Az utóbbi időben többen foglalkoznak a gyűjtemény látható részeivel és a lappangó művek feltárásával. A 2002-ben (a Magyar Nemzeti Galériában) rendezett nagyszabású Jankovich-kiállítás derítette ki először több híres ötvösműről, festményről, levéltári egységről, hogy eredetileg Jankovich gyűjteményének a része volt. Az azóta eltelt húsz esztendőben folyamatosan tárulnak fel e hatalmas kulturális örökség újabb darabjai, hányatott történetének újabb részletei.

Mikó Árpád

Kisfaludy Sándor

Testőr, költő, színműíró

Sümege, 1772. szeptember 27. – Sümege, 1844. október 28.

Kisfaludy Sándor a 19. század első három évtizedének legnépszerűbb és legolvasottabb költője és színműírója volt. Balassi Bálint Júlia-ciklusának felfedezése előtt a *Himfy szerelmei* két versciklusával ő honosította meg Magyarországon a szerelmi költészetet. A *Kesergő szerelemnek* és *A boldog szerelemnek*, történeti elbeszélő regéinek, mint a *Csobánc*, *Tátika*, *Somló*, valamint történeti drámáinak köszönhetően a romantikusok fellépéséig ő számított „a nemzet költőjének”. Sőt, a 19. század húszas éveiben nemcsak Magyarországon jelentek meg versei, hanem német, angol és olasz fordításokban külföldön is. Petőfi költészetének felfedezéséig ő volt az egyetlen, Európában is ismert magyar költő.

Ez a szerepe Csokonai költészetének megismerésével, öccse, Kisfaludy Károly sikerét követően, majd Vörösmarty, Petőfi és Arany János fellépésével egyre inkább elhalványult, és ma már csak kevés olvasója akad. Ennek ellenére máig fennmaradt hírve, hogy ő volt a szerelem és Badacsonyi költője. A badacsonytomaji szőlőhegyen épült Kisfaludy-ház (ma vendéglő) és a felesége, Szegedy Róza házában berendezett múzeum máig kedvelt úti célja a Balaton mellett nyaralóknak.

Kisfaludy Sándor egy többgyermekes, honfoglaló őseire büszke középnemesi család első gyerekeként született. Édesapja főszolgabíró és országgyűlési követ volt, és fiát is jogászi, majd politikai pályára szánta, de ő a pozsonyi országgyűlés idején inkább színházba járt, és mindenáron a testőr-írók példáját akarta követni. Egyévi erdélyi katonai szolgálat után, 1793-ban felvették a bécsi Magyar Királyi Testőrségbe. Bécsben, a császári udvarban hercegnők kísérője volt, megtanult németül, franciául és olaszul, megismerkedett az ott élő magyar írókkal, köztük Batsányi Jánossal; ráadásul a kor leghíresebb olasz balett-táncosnője, a gyönyörű Medina Mária szerelmét is elnyerte, aki megszerettette vele a nagy olasz költők műveit. 1796-ban fegyelemszegés miatt hadnagyként beosztják a francia hadsereg által ostromolt Milánó védelmére induló gyalogezredbe. A háborúba indulás előtt megkérte a badacsonyi szüreten megismert szép Szegedy Róza kezét, de a lány kikoszarazta.

H I M F Y S Z E R E L M E L.

Stájerországon és Észak-Itálián keresztül vezető útja során élményeiről fiktív levelek formájában útinaplót írt, melybe Vergilius és Petrarca mintájára verseket illesztett. Milánó ostroma végén francia fogságba esett, és Provence-ba, Draguignanba került, Petrarca kedves városa, Vacluse szomszédságába. Itt lakásadójának fiatal unokahúga megismertette vele Rousseau műveit és a korabeli francia szerelmi költészetet. Ekkor határozta el, hogy Petrarca *Daloskönyve* mintájára ő is versciklust készít, amellyel elnyerheti Szegedy Róza szerelmét. A fogságból visszatérve a Habsburg Birodalomhoz tartozó Württembergi Hercegségbe vezényelték újabb hároméves szolgálatra. Itt letisztázta *Napló és francia fogságom* című művét, majd kétszáz – Petrarca szonettjeihez hasonló – dalból és 21 énekből összeállította a francia háborúban részt vevő

alteregója, Himfy szerelmének történetét. 1799-ben elején még részt vett három véres csatában, majd leszerelt. Barátai révén eljuttatta Szegedy Rózának a *Himfy szerelmeit*, és újra megkérte a kezét. Hazatérését követően 1800 januárjában megházasodtak. Ettől kezdve Sümegen és Badacsonyban lévő birtokaikon éltek halálukig.

1801-ben jelent meg a *Himfy szerelmei* első kötete, *A kesergő szerelem*, ezt 1807-ben a második kiadás követte, melyben már ott volt a házaseset boldogságát „elmesélő” újabb 200 versből álló ciklus, *A boldog szerelem* is. Kisfaludy Sándor részt vett az 1807. évi országgyűlésen, ahol mindenki ünnepelte a *Himfy*-versek és a *Regék a magyar elő-időből* szerzőjét. A Napóleon elleni nemesi inszurrekció idején József nádor a népszerű testőr-írórt szárnysegédjének választotta, így Kisfaludy részt vett a győri csatában, amelynek történetét a nádor kérésére német nyelven írta meg. Az inszurrekció idején éri őt a sikereire féltékeny Kazinczy Ferenc kemény bírálata, majd a *Tövisék és virágok* Himfyt kigúnyoló „tűzbe felét” epigrammája. Ennek hatására a következő két évtizedben elsősorban elbeszélő költeményeket, regéket, drámákat és vígjátékokat írt, amelyeket két kötetben adott ki a vándorszínész-társulatok számára, de nem volt akkora sikere, mint öccse színműveinek. Egyik alapítója volt a Dunántúli Színjátszó Társaságnak, és az ő kezdeményezésére épült és avatták fel 1831-ben Balatonfüreden az első nemzeti színházat. Ennek emlékére az azóta lebontott színház helyén szobrot emeltek tiszteletére, mely ma is látható a füredi Tagore sétányon.

Öccsét, Károlyt, aki előbb a festő-, majd az írói pályát választotta, védelmezte apjukkal szemben, és pénzadományal támogatta a romantikus nemzedék első irodalmi almanachjának, az *Aurórá*nak megalapítását, melynek első számaiban költeményeivel vett részt. A Magyar Tudós Társaság egyik alapító tagja volt. 1832-ben meghalt a felesége. Összegyűjtött munkái 1833 és 1838 között jelentek meg nyolc kötetben. Öregkorát Sümegen és Badacsonyban lévő birtokán töltötte, nyaranta meglátogatta a balatonfüredi színházat. Nagy köztiszteletnek örvendett, sokan felkeresték, így német és angol utazók, és még a fiatal pápai diák, Petőfi Sándor is. Utolsó éveiben a

gazdálkodás ügyeinek intézése mellett a *Regeköltőnek hattudala* címmel egy 16 énekből álló verses önéletrajzot írt, illetve magyarul is meg akarta írni a nemesi inszurrekció történetét, de egyiket sem tudta befejezni. 1842-ben a Kisfaludy

Képes volt a Petrarccal kezdődő európai szerelmi lírát szervesen beépíteni a magyar dalköltészetbe, és ezzel előkészítette Petőfi Sándor szerelmi líráját is.

Társaság tagjává választották, születése hetvenedik évfordulóján a pesti megyeháza dísztermében ünnepséget rendeztek a tiszteletére, melyen Eötvös József tartotta az ünnepi beszédet. 1844 őszén még részt vett az októberi badacsonyi szüreten, és azt követően halt meg. A Magyar Tudományos Akadémián a gyászbeszédet Toldy Ferenc tartotta, aki 1848-ban kiadta Kisfaludy Sándor összes műveit, melyet a század végén „*Minden Munkái*” nyolckötetes kiadása követett. Kétségtelen, hogy a 19. századi magyar irodalmi felvirágzás a romantika költőinek fellépésével kezdődött, de Kazinczy Ferenc mellett Kisfaludy Sándor életművének is jelentős szerepe volt a magyar költészet és irodalom megújulásában.

A *Himfy szerelmei* óriási közönségsikerével kezdődött a magyar kultúréletben a szerelmi költészet elfogadtatása. Ez volt az első olyan nyomtatásban megjelent verseskönyv, amelynek tárgya a szüntelen szerelmi vágyakozás, a szerelmi gyönyör és szenvedés, majd a második részben a boldog házaseset. A korabeli olvasók – főleg a hölgyek – érezték, hogy ezek a versek valódi szenvedélyből születtek, és ezért rajongtak Himfyért és műzsájáért.

Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* verseinek legnagyobb részét Petrarca és a korabeli francia költők hatására írta. A kötet kéziratában az egyes versek fölött francia, latin, német és olasz versekből vett sorok, mottók állnak, legnagyobb részük Francesco Petrarca szonettjeiből vett olasz idézet. Kisfaludy az európai irodalom egyik legnagyobb költője, Petrarca verseinek példáját követve írta saját szerelmes verseit. Ezeket a maga érzelmei és fantáziája szerint úgy formálta át, hogy a Himfy-dalokat követő énekekből az olvasó megtudja, ki is az áhított nő, aki miatt Himfy szenved, az a lány, akit egy badacsonyi szüreten megismert és megszeretett, és akit később feleségül vett. A *Himfy szerelmei* második kötetében, *A boldog szerelemben* Petőfit megelőzve megénekli a boldog szerelem, a boldog házaseset örömeit is. Kisfaludy Sándor irodalomtörténeti jelentősége abban áll, hogy képes volt a Petrarcával kezdődő európai szerelmi lírát szervesen beépíteni a magyar dalköltészetbe, és ezzel előkészítette Petőfi Sándor szerelmi líráját is.

Saját korában a *Himfy szerelmei* mellett nagy sikere volt Kisfaludy Sándor történeti regéinek és drámáinak is. Sajnos nem adta ki olaszországi útja és francia fogsága alatt írt naplóját, a teljes szöveg kiadására először csak 1962-ben került sor. Ez a fiktív levelekből álló útinapló Mikes Kelemen *Törökországi levelei*hez hasonlóan ma is olvasható, sőt élvezetes és szórakoztató olvasmány, melyben az olvasó átélheti azt a folyamatot,

hogy miként lett a napóleoni háborúk idején egy hetyke, könnyűvérű, de művelt, a természet és a művészet szépségeire érzékeny fiatal testőrhadnagyból író és költő, méghozzá a kor magyar irodalmának egyik legjelentősebb alakja, aki írásaival megnyitotta a magyar kultúrát a 19. században végső diadalát arató szerelmi költészet előtt.

Születésének 250. évfordulóján idézzük fel *A boldog szerelem* 35. Himfy-dalát, amelyet Kodály Zoltán is megzenésített:

A bereknek gyors kaszási
Már utolsót vágának;
Az árnyékok óriási
Hosszúságra nyúlának;
Mink ott járánk, – meg-megállánk
A rét magas fűvében;
S hogy a bürűn általszállánk
A folyamnak mentében,
A vízbe letekintettünk –
És alattunk és felettünk –
És bennünk is menny volt,
S szívünkben szent tűz lángolt.

Ezért írja Hamvas Béla: „Melódiájának lassan ívelt hullámai alig különböznek a nyár este csendjének halk zenéjétől, amikor a kezdet és a vég is eltűnőben van, nem azért, hogy semmivé váljon, hanem hogy az egyetlen lényegesnek, a boldogságnak éretten, láthatatlan alkatrésze legyen.”

Sárközy Péter

Pyrker János László, felső-eőri [Johann Ladislaus Pyrker von Felső-Eőr]

Költő, velencei pátriárka, egri érsek

Nagyláng, 1772. november 2. – Bécs, 1847. december 2.

A Fejér megyei Nagylángon született osztrák származású, de magyarul beszélő nemesi családban, édesapja uradalmi tisztartó volt. 1780-tól 1787-ig a székesfehérvári pálos gimnáziumban tanult, ahol többek között a később íróként híressé vált Ányos Pál és Virág Benedek voltak a tanárai. Ezt követően a pécsi bölcséleti és jogi akadémián folytatott tanulmányokat, melyek lezárása után a Helytartótanács hivatalnokává lett.

1792-ben egy szicíliai gróf magántitkáraként több hónapot töltött Itáliában, majd utazásairól visszatérve még ez év októberében belépett a ciszterciák rendjébe az alsó-ausztriai Lilienfeldben. A László nevet szerzetesként vette fel. 1796-ban pappá szentelték, és innentől kezdve töretlenül felfelé ívelő karriert futott be a katolikus egyházban: 1807-ben plébános Tüرنitzben, 1811-től a lilienfeldi apátság priorja, 1812-től apátja. 1819-ben szepesi püspökké, 1820-ban velencei pátriárkává nevezték ki. Ferenc császár iránta táplált – személyes ismeretségen alapuló – bizalmát mutatja, hogy 1821-ben nemcsak dalmát prímás, hanem császári titkos tanácsos is lett. Pátriárkaként összesen hét évet töltött az akkor a Habsburg Birodalomhoz tartozó Velencében. 1827-ben XII. Leó pápa az egri pátriárka-érsek címet adományozta neki. Ez volt a Magyar Királyság második legfontosabb egyházi tisztsége. Ünneplésére érseki beiktatására 1827. szeptember 18-án került sor Egerben: ezt a hivatalát haláláig viselte.

Főpapi éveit során kitűnt intézményalapítói és művészeti pártoló tevékenységével. Szepesi püspökként tanítóképzőt alapított, Velencében 16. és 17. századi itáliai festők munkáiból csaknem 200 festményt gyűjtött össze, mely kollekciót néhány év múlva a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. A legnagyobb hatással azonban Eger város fejlődésére volt: magyar tanítási nyelvű tanítóképzőt állíttatott fel a városban,

nevéhez fűződik az egeri bazilika építése – melyben a fő- és mellékoltárok festményeit saját költségére készítette el –, valamint a gyógyfürdő alapjainak lerakása. Az iparostanulók továbbképzésére vasárnapi ismétlő- és rajziskolát nyitott. Szorgalmazta az Eger és Szarvaskő közötti út és a szarvaskői plébániatemplom megépítését. Eger érsekként egyben Heves és Külső-Szolnok vármegyék főispánja és az országgyűlés felsőtáblájának tagja volt, így részt vett a helyi és az országos politikában is.

Egyházi karrierje mellett nem kevésbé figyelemre méltó irodalmi pályafutása. Annak ellenére, hogy magyar volt az anyanyelve, és Magyarországon járta ki az iskolákat, Pyrker szépirodalmi munkássága, mely a maga korában európai hírnevet hozott a számára, teljes mértékben német nyelven született. Eleinte történelmi színjátékokat, majd eposzokat írt, élete végén pedig vallásos és természetábrázoló költeményeket is kiadott. 1810-ben közzétett drámáihoz a magyar történelemből merített témákat, feldolgozta Hunyadi László, II. (Kis) Károly és a szigetvári

hős Zrínyi Miklós történetét (*Die Corwinen; Karl der Kleine, König von Ungarn; Zrinyi's Tod*). Epikus kompozícióinak főhősei ezzel szemben Habsburg uralkodók voltak. A *Tunisiás* (1820) V. Károly 1535-ös észak-afrikai hadjáratának történetét dolgozza fel, a *Rudolph von Habsburg* (1825) pedig a Habsburg-dinasztia-alapító mítoszát énekli meg.

Eleinte történelmi színjátékokat, majd eposzokat írt, élete végén pedig vallásos és természetábrázoló költeményeket is adott ki.

De írt egy ószövetségi tárgyú eposzt is (*Perlen der heiligen Vorzeit*, 1821). Lírai költeményeinek ihletője részben az alpesi táj iránti nosztalgia (*Lieder der Sehnsucht nach den Alpen*, 1846), részben a *Biblia* volt (például *Bilder aus dem Leben Jesu und der*

Apostel, 1842–43). Műveiben az osztrák birodalmi patriotizmus szemlélete tükröződik, mely szerint Ausztria a területén élő népek „testvéri szövetségévé” összeolvadó egységes és megbonthatatlan államalakulat. Ezt fejezi ki többek között *Östreich! (Ausztria!)* című „néphimnusz”, melyet 1842-ben adott ki. Műveinek egykorú elismertségéről és olvasottságáról tanúskodik, hogy a neves német Cotta könyvkiadó (mely például Schiller és Goethe életművét is gondozta) 1839-ben, 1843-ban, 1845-ben, 1855-ben és 1857-ben is közrebocsátotta műveinek összkiadását. Pyrker utolsó nagy munkája, *Mein Leben (Életem)* című önéletrajza csak posztumusz jelent meg, 1966-ban.

A magyar irodalomtörténet-írás Pyrker nevét egyedül az 1831-ben indult úgynevezett „Pyrker-pör” kapcsán szokta említeni. Ennek az irodalmi vitának az apropóját az szolgáltatta, hogy Kazinczy Ferenc 1830-ban *Szent hajdan gyöngyei* címmel megjelentette Pyrker *Perlen der heiligen Vorzeit* című epikus művének magyar fordítását. Erre válaszul az ifjú irodalomtörténész és -kritikus Toldy Ferenc a Bajza Józseffel közösen szerkesztett *Kritikai Lapok* című folyóiratában vitriolos recenziót írt a műről. Toldy támadása egyrészt Pyrker ellen irányult: magyar születésű, magyar ajkú szerző miért nem magyarul ír? Másrészt Kazinczy ellen is: miért fordított le egy érdemes magyar író egy ilyen művet magyarra? Meg kell jegyezni, hogy a cikket az a Toldy (Schedel) Ferenc írta, aki fiatalon maga is úgy döntött – akárcsak Pyrker –, hogy nem az anyanyelvén (ez esetben németül) válik íróvá. A Toldy-féle recenzió nyomán kibontakozott vita azt tette világossá, hogy kibékíthetetlen ellentét áll fenn a hagyományos, területi alapú nemzeteszme és a nyelvi-kulturális megalapozottságú új ideológia között. Az utóbbi nemzetfelfogásnak az irodalompolitika terén részben éppen e vita eredményeként bekövetkező diadala nyomán került ki Pyrker életműve véglegesen a magyar irodalmi kánonból.

Maga Pyrker nem vett rész a Pyrker-pörben, még önéletírásában sem említi meg ezt az eseményt. Ennek pontos oka nem ismert, mindenesetre tény: nem ambicionálta, hogy bekerüljön a magyar irodalmi kánonba, így az onnan való kiszorulás ténye sem zavarhatta. Az irodalmi nyelvválasztás számára (még) nem egy nemzeti közösség melletti elköteleződést jelentett, hanem inkább gyakorlati okai lehettek. Azáltal, hogy németül írt, fejlettebb, korszerűbb eszköz került a kezébe, mint a nyelvújítás előtti magyar nyelv, illetve ennek köszönhetően jóval nagyobb számú olvasóközönsséggel is számolhatott mind kül-, mind belföldön. Munkáival nem egy konkrét nemzeti közösséget, hanem szélesebb csoportokat kívánt megszólítani: Habsburg témájú eposzaival, de még magyar tárgyú drámáival is a birodalmi nemzettudatot építette, az ószövet-ségi ihletésű *Perlen der heiligen Vorzeittal* és más vallásos műveivel pedig a katolikus egyházi közösséget célozta meg. Az öszbirodalmi patriotizmus szemszögéből Pyrker német nyelvű művei fontos hozzájárulást jelentettek a magyar kultúrához és *egyben* az egész államalakulat művelődéséhez. Schedius Lajos, a pesti egyetem híres esztétika-professzora 1828-ban Pyrker „Európa-szerte dicsérrelt emlegetett” műveit még mint Magyarország kulturáltságának egyik bizonyítékát idézte fel. Toldy és társai viszont ugyanezt a munkálkodást szinte nemzetárulásként fogták fel. Talán ennek a támadásnak a következménye, hogy Pyrker élete végén mintegy utólagosan és visszamenőleg felszámolta életművének magyar irodalmi kapcsolatait. Ennek legfeltűnőbb jele, hogy magyar történelmi drámáit nem vette fel műveinek összkiadásába, mi több, ezekre még önéletírásában sem tér ki, mely pedig egyébként hangsúlyosan tárgyalja írói működését. Ugyanitt említést sem tesz magyar irodalmi ismeretségeiről, noha tudott például, hogy levelezett Kazinczy Ferencsel, és egyik levelében elismerően nyilatkozott a *Perlen der heiligen Vorzeit*nek a széphalmi mester által készített magyar fordításáról.

Összességében Pyrker János László irodalmi munkássága a fenti okokból kihullott a magyar kulturális emlékezetből, és így annak idején nagy hatású életművével hosszú időn át többnyire csak a német és az osztrák irodalomtörténet-írás foglalkozott. Az utóbbi időszakban azonban megindult hazai újrafelfedezése is: irodalomtörténeti tanulmányok sürgetik méltánytalan megítélésének megváltoztatását, emlékkonferenciákat rendeznek a tiszteletére, sőt néhány éve megjelent a Zrínyi-drámájának magyar fordítása is.

Fórizs Gergely

Lónyay Menyhért, gróf

Politikus

Nagylónya, 1822. január 6. – Budapest, 1884. november 3.

Felső-Tisza-vidéki református, köznemesi, de vagyonos és patinás család sarja. Az eredetileg erdélyi gyökerű Lónyayak a kora újkor óta meghatározó szerepet játszottak Zemplén, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék politikai, társadalmi és gazdasági életében. Menyhért anyai nagyapja, idősebb Lónyay Gábor (1778–1824) zempléni alispán, majd ungi és beregi főispán, apai nagyapja, idősebb Lónyay Menyhért (1751–1816) Ugocsa országgyűlési követe volt. Menyhért szülei, Lónyay János (1796–1859) és Lónyay Florentina (1802–1885) a család különböző ágaiból származtak.

Az elsőszülött Menyhért és testvérei gyermekkorukat javarészt id. Lónyay Gábor birtokain, Tuzséron és Deregnyőn töltötték. A nagyapa halála (1824) után is főként Tuzsér maradt a családi fészek, míg Deregnyőt Menyhért nagybátyja, ifjabb Lónyay Gábor (1805–1885) örökölte, aki a zempléni liberális ellenzék vezetőjeként és országgyűlési követként szintén jelentős hatást gyakorolt az ifjúra. A gyerekeket szülei kezdetben nem járatták nyilvános iskolába, Békássy Sándort fogadták fel házitánítónak.

Az apa, Lónyay János a beregi alispánság után 1830-ban országgyűlési követ lett, majd 1832-től a Helytartótanácsnál vállalt előadói, később tanácselnöki tisztséget. Emiatt a család Budára költözött, Menyhért pedig – noha református volt – a budai piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Ezt a pesti egyetemen eltöltött évek követték, ahol többek között Andrassy Gyula és Madách Imre évfolyamtársa volt, utóbbival ekkor kötöttek szoros barátságot. Korán megmutatkozott Lónyay közgazdaságtan iránti elméleti és gyakorlati érdeklődése (a filozófiai tárgyakkal nehezebben boldogult). A bölcséleti és a jogi fakultást elvégezte, de a joggyakorlatot nem, és ügyvédi vizsgát sem tett. 1841-től Nagylónyán átvette apja mintegy 30 ezer holdat kitevő beregi birtokainak irányítását, valamint bekapcsolódott a vármegyei közéletbe. Táblabíróvá, majd az 1844-es diétára a megye egyik követévé választották.

Az országgyűlésen – követutasításának megfelelően – mérsékelt ellenzéki álláspontot képviselt. Ekkor vált igazán szorosá kapcsolata Széchenyivel, aki az országgyűlés

156

200

egyik kereskedelmi albizottságát vezette, melybe jegyzőként Lónyayt is beválasztották. A bizottságban a magyar nemzetgazdaság jelenéről és jövőjéről folytak a megbeszélések, amelyekre Lónyay alaposan készült, úgy falta a közgazdaságtani szakirodalmat (többek között Adam Smith, Friedrich List, Jean-Baptiste Say, Michel Chevalier műveit), hogy Heckenast Gusztávnál 150 forintnyi tartozása halmozódott fel. Élete végéig Széchenyi tanítványának tartotta magát. 1845 őszén házasságot kötött az evangélikus Kappel Emíliával (1825–1888), egy tehetséges pesti kereskedő, Kappel Frigyes lányával. Nászút gyanánt körbeutazták Nyugat-Európát. Négy gyermekük született, Béla (1846), Menyhért (1849), Gábor (1851) és János (1860).

1861-ben ismét országgyűlési képviselő, Deák Ferenc híve, aki az 1860-as években pénzügyi kérdésekben egyenesen pótolhatatlannak tartotta.

Lónyay 1847-es munkája, a *Hazánk anyagi érdekeiről az ország elmaradott közlekedési állapotaival* foglalkozott. 1847 októberében újra országgyűlési követté választották Beregben. Apjával (aki 1845-től Bereg főispáni helytartója, majd kancelláriai tanácsos lett) közösen 1848 februárjában megkísérelték az udvar és az alsótábla reformerei közötti közvetítést és Kossuth vezéri szerepének meghiúsítását, de nem jártak sikerrel. A kudarc elkésérítette apját, aki visszavonult az aktív politizálástól. Menyhért viszont részt vett az április törvények kidolgozásában, a nyári választásokon pedig Vásárosnamény mandátumát szerezte meg. A szabadságharc alatt végig aktív maradt, Debrecenbe és Szegedre is követte az országgyűlést. Pénzügyi szakértelmére nagy szükség volt, a Szemere-kormányban Dusчек Ferenc pénzügyminiszter államtitkára lett.

A kormányzatban játszott szerepe miatt Világos után – apja segítségével – Párizsba emigrált. Az 1850-es amnesztiarendelelet után hazatért, Nagylónyán gazdálkodott, emellett alapító tagja volt a Magyar Gazdasági Egyesületnek és a Magyar Földhitelintézetnek (utóbbinak később elnöke is lett). A *Pesti Napló*ban, az *Akadémiai Értesítő*ben és a *Budapesti Szemlé*ben gyakorta publikált közgazdasági és politikai kérdésekben, emellett monográfiákat is írt (*Hazánk földterületi és adóviszonyai*, 1861; *Közügyeinkről*, 1863). Munkásságának elismeréséül az MTA 1861-ben tagjai közé, 1866-ban alelnökké választotta.

1861-ben ismét országgyűlési képviselő, Deák Ferenc híve, aki az 1860-as években pénzügyi kérdésekben egyenesen pótolhatatlannak tartotta. 1865-től újfent képviselő, Deák és Andrassy gazdaságpolitikai tanácsadójaként a kiegyezési tárgyalásokon reá hátrult a leendő dualista államszervezet pénzügyigazgatási koncepciójának kidolgozása,

Így 1867 februárjában az Andrássy-kormányban ő kapta a pénzügyminiszteri tárcát. Az önálló magyar pénzügyigazgatás megteremtése és a kiegyezés kezdeti éveiben a költségvetési egyensúly – nagyon is nehéz – biztosítása mellett az 1867 végén a Cisz-lajtánia és Magyarország gazdasági közösségét garantáló vám- és kereskedelmi szövetség megkötése, valamint a magyar állam és az addigi birodalmi jegybank (Osztrák Nemzeti Bank) közötti további együttműködés biztosítása tartozott legfőbb feladati közé. Érdemeit, szakértelmét és ügybuzgalmát széles körben elismerték, ugyanakkor számos konfliktusa akadt minisztertársaival, így a kabinetben és a kormányzó Deák-pártban is egyre inkább elszigetelődött.

Lónyay a Deák-párt, illetve a kormányzat szervezeti, működési elveiben és gyakorlati kérdéseiben Andrássytól és Deáktól gyakran eltérő nézeteket vallott, amit nem is rejtett véka alá. Ugyanakkor bírta az uralkodó bizalmát, így 1870 májusában Ferenc József őt nevezte ki közös pénzügyminiszterré. Ezzel Lónyay lett az Osztrák–Magyar Monarchia közösügyi kormányzatában az első magyar származású közös miniszter. Bécsben Lónyay eleinte belső száműzetésként tekintett új posztjára, vágyott vissza a magyar politikába. A közös pénzügyminiszteri feladatkör távolról sem kötötte le energiáit, egyedül a porosz–francia háború időszakában, a Monarchia fokozódó hadi kiadásainak pénzügyi finanszírozása jelentett mozgalmasabb heteket. Ferenc József személyes megbízásokat is adott neki, amelyeket sikerrel teljesített, így az uralkodó bizalma továbbra is töretlen volt irányában, ezt az 1871 nyarán Lónyaynak adományozott grófi cím is mutatta.

A cseh politikai elit 1871 őszén közel járt hozzá, hogy a dualizmust kvázi trializmussá fejlesztve Magyarországhoz hasonló státuszt szerezzenek a cseh területeknek. Ferenc József és az osztrák miniszterelnök, Karl Sigmund von Hohenwart is hajlott e megoldás felé, míg Lónyay és Andrássy minden követ megmozgatott a kísérlet megghiúsításáért. Sikerrel jártak, az uralkodó menesztette Hohenwartot, és kitartott a dualista berendezkedés mellett. Ezek után 1871 novemberében Andrássy Gyulát közös külügyminiszterré nevezte ki Ferenc József, Lónyayt pedig Andrássy helyére magyar miniszterelnökké.

Lónyay vágyott ugyan a posztra, de tapasztalta azt a hűvös fogadtatást is, melyben kollégái (Ferenc József utasítására személyi változtatás nélkül vette át az Andrássy-kormány tagjait) és Deákék részesítették. Míg Andrássy a király és a kormánypárt bizalmát egyszerre bírta, addig a Deák-párton belül egyre fokozódó bizalmatlanság nyomta rá bélyegét Lónyay 1871. november 14. – 1872. december 2. közötti kormányfőségére. Szakértelmét, szorgalmát továbbra is elismerték, ridegebb, konfrontatív egyénisége

miatt azonban nem kedvelték. Anyagi gyarapodása pedig további támadási felületet jelentett, maga Deák is többször tett rá utalást, hogy a miniszterelnök nagyon ügyesen intézi saját pénzügyeit. A személyes ellentétén túl a kormánypárt feletti befolyásról szólt Deák és Lónyay konfliktusa. Deák klasszikus szabadságeszményével szemben Lónyay egy konzervatívabb, kormányzatközpontúbb liberalizmus híve volt, amelyben a kormánypárt dolga a kormány egyöntetű, hatékony támogatása. Az 1872-es választások során igyekezett minél több személyes hívét mandátumhoz juttatni, a hozzá hű csoport (a „vacsorapárt”) azonban csak tovább növelte a Deák-párt megosztottságát.

Egyre gyakrabban érték korrupciós vádak Lónyay személyét. Sosem tagadta, hogy aktív politikusként is részt vesz az üzleti életben: „Midőn hazám javát s anyagi jólétét előmozdítani igyekeztem, a magamét is növeltem [...] s erre büszke vagyok” – felelte arra a vádra, miszerint nem helyes, hogy miközben az államháztartás szegényedik, a kormányfő gazdagodik. Tanítómesterére, Széchenyire is hivatkozott, miszerint az 1830–40-es években ő is számos üzletben volt érdekelt. Lónyay helyzetértékelése annyiban volt hibás, hogy a közvélemény elvárásai az 1870-es években már szigorúbbak voltak a politikusokkal szemben. A kormánypárt zöme és minisztertársai is kihátráltak mögüle, úgy érezték, a miniszterelnök személye az egész kormánypártra egyre rosszabb fényt vet. Bár megpróbált kitörni szorult helyzetéből, Deákkal való békülési szándéka kudarcot vallott, így 1872 december 2-án távozott a kabinet éléről (de 1881-ig képviselő maradt).

Lónyayt még 1871 tavaszán, Eötvös József halála után választották meg az MTA elnökévé. Rendezte az akadémia pénzügyeit, illetve szorgalmazta Széchenyi hagyatékának megvásárlását és gondozását. Ugyancsak 1871-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokává választották. Ebben a funkciójában az 1870–80-as évek fordulójától volt igazán aktív, komolyan kivette részét az 1881-es debreceni zsinat munkálataiból. Az egyházkerületi közalap felállításában szintén oroszánrészt vállalt. A halál is a közalap-bizottság ülésén érte, szívroham végzett vele 1884. november 3-án az egyházkerület Kálvin téri épületében, melytől nem messze 1885-től utca őrzi nevét.

Schwarzwölder Ádám

A kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvénycikk

1872. október 12.

Az 1867-es kiegyezést követő két évtized a modern magyar felsőoktatás megszületésének kora: lényegesen megnőtt az intézmények és a hallgatók száma, jelentős fejlesztések történtek, a magyar tudományos élet felzárkózott a nyugat-európai országok színvonalához. 1870-től kezdődően újjászervezték a pesti tudományegyetemet, 1871-ben a politechnikumot műegyetemmé fejlesztették, 1872-ben Kolozsvárott tudományegyetemet állítottak fel.

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1581. május 12-én a jezsuiták kolozsvári akadémiaja számára alapítólevelet állított ki. Az egyetemi rang biztosítása érdekében tudományos fokozatok adásának jogával ruházta fel a tanintézetet: „járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaiban jog és szokás szerint járni szoktak”. A gazdag és nagyvonalú alapítás után azonban sajnos többször is megszakadt a kolozsvári akadémia működése. 1588-ban kiutasították a városból a jezsuitákat. 1595-ben folytatódott ugyan a képzés, 1603-ban azonban ismét bezárták az intézményt. 1661-ben középfokú iskolával újraindulhatott a jezsuita oktatás Kolozsvárott, 1698-tól az akadémiai szintű bölcsész és teológiai képzés is folytatódhatott. Mária Terézia 1774-ben elrendelte a jogi kar, 1776-ban pedig az orvosi kar megszervezését is. Így a 18. század végére a katolikus lyceum kiegészítéseként orvos-sebészi és jogi képzést nyújtó intézmény is működött a városban.

Az oktatási intézmények mellett a város jelentős méretű, magántókéből működtetett tudományos és kulturális intézménnyel is gyarapodott. Gróf Mikó Imre ugyanis 1859-ben megszerezte a bécsi kormányzat engedélyét a múzeumalapításhoz, továbbá a megalakuló intézménynek adományozta kolozsvári nyári kastélyát a hozzá tartozó

10 holdas kerttel együtt. Így jött létre 1859. november 23–26. között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely könyvtárával, botanikai, állattani, ásvány-kőzettani, régészeti és szépművészeti gyűjteményeivel jó alapot nyújtott a város egyetemi törekvéseihez. Erdély és Magyarország 1867-es unióját követően megszüntették a keleti régió feletti Főkormányshéket (*Guberniumot*), ezzel Kolozsvár elvesztette addigi kiemelt közigazgatási szerepét. A város „kárpótlása” és az épületek hasznosítása érdekében merült fel a város felsőoktatási ambícióinak pártolása.

A jogakadémia tantestülete 1867. október 24-én a két kolozsvári akadémiai képzésre alapozva kérte egyetem felállítását. 1868. március 15-én a jogakadémia és az Orvos-Sebészi Tanintézet tanári kara egyeztetett a felállítandó kolozsvári egyetemről. Berde Áronnak, a jogakadémia igazgatójának vezetésével albizottságot hoztak létre a karok és a tanszékek elosztására. A javaslat hagyományos, háromkarú egyetemre vonatkozott: a jogi 9, az orvosi kar 9, a humán és természettudományi képzéseket egyaránt nyújtó bölcsészeti kar 9+13 katedrából állt volna. A 40 tanszék kiegészítésére kémiai laboratórium, ásványtani gyűjtemény és klinikák megszervezését is javasolták. Báró Eötvös József miniszter 1869. szeptember 21-én személyesen tájékozódott a kolozsvári elhelyezés lehetőségeiről. A városban élő 7 akadémikus tudós tisztelegő látogatást tett a miniszternél. A kolozsvári egyetemalapítás előkészítését szolgálta, hogy az Orvos-Sebészi Tanintézetben 1870-től a tanárok számát két fővel, az intézmény éves állami költségvetését pedig 2000 Ft-tal (19 360 Ft-ról 21 360 Ft-ra) növelték. A jogakadémia szintén dinamikus fejlesztéssel készült az egyetemi karrá válásra. 1868-ban a képzés időtartamát háromról négy évre emelték, a tanszékek száma pedig hatról nyolcra nőtt. A jogakadémia költségeire 1870-ben 14 600 Ft-ot, vagyis az 1869. évben engedélyezett 13 780 Ft-nál 820 Ft-tal többet terveztek.

Eötvös 1870. április 7-én terjesztette be törvényjavaslatát a kolozsvári egyetem őszi felállításáról. A törvényjavaslatot azonban nem tárgyalta az országgyűlés. A francia–porosz háború miatt felfüggesztették a parlament üléseit, majd hamarosan az egyetemalapítást támogató Eötvös József is elhunyt (1871. február 2.). Amikor újra megkezdte munkáját az országgyűlés, a képviselők hosszas vitákat folytattak az egyetemalapításról, még 1872. április 4-én is leszavazták a sürgősségi tárgyalásra és mihamarabbi döntésre irányuló indítványt. Az egyetemalapítás folyamata mégis felgyorsult. A szervezési folyamatról Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter a kormány április 28-i ülésén számolt be. A minisztertanács helyeselte a tervezetet és a megtett lépéseket.

Pauler Tivadar előterjesztésére az uralkodó május 12-én megengedte, hogy a kolozsvári egyetem az 1872/73. tanévvel megkezdhesse munkáját. Május 17-én a minisztertanács – értesülvén a királyi támogatásról – a kormányfő javaslatára kérte Ferenc Józsefet, hogy „legfelsőbb elhatározással kimondassék, miszerint Őfelsége legkegyelmesebben megengedi, hogy az e tárgyban készült törvényjavaslat a jövő országgyűlésnek a költségvetéssel együtt ismét bemutatassék”. 1872. május 29-én Ferenc József engedélyt adott Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszternek az egyetemi törvényjavaslat újbóli beterjesztésére, és megbízta a 42 tanári pályázat kiírásával, valamint a szükséges épületek kijelölésével és megszerzésével.

Ez a szervezeti önállóság páratlan fejlődési lehetőségeket jelentett a költségigényes természettudományi laboratóriumok számára, s példáját a 20. század közepétől kezdve a többi magyar tudományegyetem is követni kezdte.

1872. szeptember 17-én az új oktatási miniszter, Trefort Ágoston az országgyűlés elé terjesztette a törvényjavaslatot, amely eltérően a korábbi tervezetektől négy kar felállítását jelölte ki. A bölcsészettől ugyanis független, önálló fakultást alkotott a Mennyiség- és Természettudományi Kar. Ez a szerkezet Európában

addig csak egyetlen egyetemen, a tübingenin működött. Ez a szervezeti önállóság páratlan fejlődési lehetőségeket jelentett a költségigényes természettudományi laboratóriumok számára, s példáját a 20. század közepétől kezdve (mintegy hetvenhat esztendei lemaradással) a többi magyar tudományegyetem is követni kezdte.

A nyár folyamán egyes pályázó tanárokat (például Abt Antal fizikust) állami ösztöndíjjal nyugat-európai körútra küldött ki a miniszter, hogy laboratóriumi eszközöket és műszereket rendeljenek az új egyetem természettudományi és orvosi kari intézetei számára. Időközben megkötötték az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a magyar állam közötti szerződést is, melynek értelmében az új egyetem évi 5000 Ft bérleti díj fejében használhatta a múzeum gyűjteményeit. Az egyes táruk gyarapítását a továbbiakban az állam és a múzeum is támogatta, a táruk szakszemélyzetét pedig az egyetem fizette.

Rövid vita után 1872. október 2-án a képviselőházban egyhangú szavazással elfogadták a kolozsvári tudományegyetem felállításáról és az egyetem 1872. október–december havi költségvetéséről rendelkező törvényeket, amelyeket 1872. október 12-én szentesített az uralkodó. Közben a nyáron benyújtott állaspályázatok elbírálását követően 1872. szeptember 29-én, október 12-én és 20-án került sor az első 40 (35 rendes és 5 rendkívüli) egyetemi tanár kinevezésére. Jól látható, hogy szeptember 29-én úgy neveztek ki tanárokat a kolozsvári egyetemre, hogy a képviselőház addig még nem fogadta el az egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot, a minisztérium mindössze a király felhatalmazása alapján cselekedett.

Az október 2-án elfogadott 1872. évi XIX. törvény megszabta az egyetem szerkezetét, vezető döntéshozó fórumait, tisztségviselőinek választási és hivatalviselési rendjét. A négy kar mellett az egyetemmel szoros szakmai együttműködésben Középiskolai Tanárképző Intézet és Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság felállítását rendelte el. A szintén október 2-án elfogadott 1872. évi XX. törvény cikk 60 000 Ft-ot biztosított

a kolozsvári tudományegyetem felállításának és első felszerelésének költségeire, az 1872. október–december havi rendes költségeire pedig 41 731 Ft-ot. Ilyen jogi és pénzügyi keretek között kezdhetette meg munkáját a kolozsvári egyetem.

Trefort Ágoston az alakuló egyetem átmeneti vezetésére, a rektor-, prorektor-, dékán- és prodékánválasztó üléseinek levezetésére gróf Mikó Imre miniszteri biztost kérte fel, a kinevezett tanárokat október 19-én eskette fel. Az egyetem első rektora a karok hierarchiájában első helyen álló jogi karról kikerülő Berde Áron, a nemzetgazdaságtan professzora, az első prorektor pedig a Mennyiségtan- és Természettudományi Kar képviselőjében Brassai Sámuel, a legidősebb professzor lett. 1872. november 10-én zajlott le az első kolozsvári egyetemi tanévnyitó, amelyen a magyar kormány szintén gróf Mikó Imre képviselte. Berde Áron rektor ünnepi beszédével – Báthory István 1581. május 12-i kezdeményezése után közel három évszázaddal – megkezdhetette működését az első hivatalosan is elismert kolozsvári tudományegyetem.

Az új egyetemet az oktatás és tudományos kutatás szempontjából szűk és célszerűtlen épületekben, a Főkormánysház által használt Farkas utcai ó- és újkollégiumban helyezték el. A rektori hivatalt, a bölcsészkart, a természettudományi kart az újkollégium épületében és a Mikó-villában, a jogi kart az ókollégium emeletén és a lyceum-épület emeletén, az orvosi kart a Karolina kórház épületében, valamint az ókollégium földszintjén, az egyetemi könyvtárat pedig újkollégium Király utcai földszinti részén helyezték el. Az első, kimondottan egyetemi célra emelt épület (Vegyészeti Intézet) csak 1884-re készült el. A következő három évtized intenzív állami beruházásainak eredményeképpen az egyetem céljaira egy egész városrész emelkedett. A vesztes világháborút követően, már egy évvel a trianoni békediktátumot megelőzően, 1919. május 12-én az universitas egész komplexumát a megszálló román hadsereg jogellenesen és a nemzetközi egyezmények előírásait durván megsértve elfoglalta. Az állásuktól megfosztott professzorok előbb Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytatták tevékenységüket, így az 1872-es törvénnyel tudományegyetemi rangra emelt, de a valóságban már több évszázados kolozsvári felsőoktatási kezdeményezések jogutódja a mai Szegedi Tudományegyetem.

Vajda Tamás

Richter Gedeon

Gyógyszerész, gyógyszergyáros

Ecséd, 1872. szeptember 23. – Budapest, 1944. december 31.

A hamar árvaságra jutó gyermek testvérével együtt Gyöngyösön, anyai nagyszüleinél, az Engel családnál nevelkedett. Már utolsó gimnáziumi éveitől a gyöngyösi Merist Nándor gyógyszertárában gyakornok, sikeres gyógyszerészsegédi vizsgáit követően a budapesti tudományegyetemen gyógyszerész oklevelet szerzett 1895-ben. Gyógyszerészként még két évig budapesti gyógyszertárakban dolgozott, majd négy évig tartó tanulmányúton vett részt Németországban, Franciaországban, Olaszországban és Angliában, ahol nemcsak a kisebb patikákban, de a nagyobb vegyészeti üzemekben is megismerte a korszerű gyógyszertári tevékenységet.

Hazatérése után 1901-ben megvásárolta Luszti Bélától a budapesti (IX. kerület, Üllői út 106.) Sas Patikát, és külföldi tapasztalatai alapján programjába vette az organoterápiás (állati szervekkel, szövetekkel vagy kivonatokkal gyógyító) gyógyszertári termékek magyarországi kifejlesztését, s ennek érdekében – az országban elsők között – gyógyszervegyészeti laboratóriumot is alapított. A *Tonogen suprarenale* mellékvese-kivonat volt az első magyar organoterápiás gyógyszer, amelynek nemzetközi sikerén felbátorodva gyógyszergyár létesítésének tervével foglalkozott. A *Tonogen suprarenale* és a már forgalomban lévő más termékei gyártására az engedélyt 1904-ben kapta meg, ugyanekkor engedélyt kapott a marhavágóhídnál állati szervek, juhok pajzsmirigyének és sertések petefészkeinek gyűjtésére is. Richter Gedeon ezek után további belső elválasztású hormont tartalmazó szereket is előállított: a pajzsmirigy hatóanyagát tartalmazó *Thyreoidát* és a petefészkek kivonatát tartalmazó *Ovarium* nevű készítményt.

Vállalkozása csakhamar túlnőtt gyógyszertári laboratóriuma keretein, ezért – hogy üzemét tovább tudja fejleszteni – 1906-ban Kőbányán (X. kerület) megvásárolta a Cserkesz utca 63. alatti telket. 1907-ben megkapta a gyógyszergyártási engedélyt, ezzel létrejött a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. 1908-ban már az első külföldi képviselőt is megnyitotta Olaszországban. Az agyalapi mirigy hátsó lebenyének, a hipofízisnek a kivonatát tartalmazó terméke, a *Glanduitrin* már az új gyár egyik

első terméke volt. A kőbányai gyár kezdetben csak 20-30 főt foglalkoztatott, 1919-re azonban 130-ra nőtt az alkalmazottak száma; a gyár eljárásait 1906-tól 1919-ig 32 szabadalmi oltalom védte.

Jóllehet 1916-ban Richter Gedeon *Organotherapiai Értesítő* címmel magyar és német nyelvű folyóiratot is kiadott, a későbbiekben a gyár az organoterápiás készítmények mellett növénykémiai és szintetikus kémiai preparátumokkal is foglalkozni kezdett. *Hyperol* (1911) néven ma is forgalomban lévő fertőtlenítőszer fejlesztett ki a gyár akkor, amikor sikerült a hidrogén-peroxidot (H_2O_2) karbamiddal tartósítva tablettá alakjában előállítani. A *Hyperol* az I. világháború során a katonai alapfelszerelés része lett. A hatékony

fájdalomcsillapító, az acetyl-szalicilsav oldható sója, a *Kalmopyrin* (1912) ma is a legke-
resettebb gyógyszerek egyikeként gyártott közkezdvelt termék, míg az első hazai tisztí-
tott gyűszűvirág- [*Digitalis lanata* L.] kivonatot *Adigan* (1912) néven hozta forgalomba.

Az I. világháború után az 1920-as években Angliában, Spanyolországban és Mexikóban sikerült leányvállalatot alapítani, majd Richter Gedeon 1923-ban a gyárat családi rész-
vénytársasággá alakította át (50 millió korona alaptőkével). Az 1921-ben felfedezett inzultin a Richter-gyárban Lasztovicza Sándor vegyész-
mérnöknek sikerült laboratóriumi mennyi-
ségben előállítania (1923-ban), majd Richter Gedeon kezdeményezésére piacra került az ország első inzulinkészítménye (*Insulin-Richter*, 1926). Ugyanekkor kezdte el forgal-
mazni az *Ergamot*, az első anyarozs-alkaloidokat tartalmazó gyógyszert is. A Richter-
ben 1925-ben épült meg az ország első biológiai értékmérő laboratóriuma, amely
garantálta az itt előállított készítmények nemzetközi minőségét.

A gyógyszergyár ezekben az években közkezdvelt termékeivel 12 aranyérmet nyert a nemzetközi gyógyszeripari szakkiállításokon (például 1929-ben a *Hormogland* termékcsalád kifejlesztéséért elnyerte a barcelonai nemzetközi kiállítás nagydíját; még ugyanebben az évben Richter Gedeon kormány-főtanácsosi címet kapott, ki-
nevezésekor Horthy Miklós kormányzó személyesen fogadta). Az 1930-as években
rendkívül széles nemzetközi kapcsolatrendszerét kihasználva az egész világot be-
hálózó kereskedelmi és képviseleti láncolatot épített ki, aminek eredményeképpen
a Richter-gyár termékeit közel száz országban forgalmazták. Az évtized új termékei
a vérképző hatású *Perhepar* (1930), az értágító hatású *Myofort* (1931), a savlekötő
Magnocarbon (1932), a *Glanduantin* (1934) márkanevű gonadotrop hormon, az emész-
tést elősegítő *Bienzym* (1935) és a vízajtó *Dilurgen* (1938). Amikor Szent-Györgyi Al-
bert 1936-ban kimutatta, hogy az ATP (adenozin-trifoszfát) tiszta állapotában erősen
tágítja a koronáriákat és a perifériás artériákat, Richter Gedeon gyártmányaként
hamarosan forgalomba került *Atriphos* néven – az addigi értágító organoterapiku-
mokkal szemben – az első kémiaiilag definiált preparátum. A szulfonamidok terén pe-
dig az *Ambesid* néven gyártott készítménnyel jelentkezett. Felfedezésüket követően

Az 1930-as években rendkívül széles nemzetközi kapcsolatrendszerét kihasználva az egész világot behálózó kereskedelmi és képviseleti láncolatot épített ki, aminek eredményeképpen a Richter-gyár termékeit közel száz országban forgalmazták.

– néhány évvel később – megvalósult a szteroidhormonok ipari gyártása is. A gyár kutatói a tiszta hatóanyag izolálását nemcsak a hormonok, hanem más organoterápiás és növénykémiai készítmények tekintetében is célul tűzték ki.

A Richter-gyár helyzete a nagy gazdasági világválság éveiben is stabil maradt, Richter Gedeonnak köszönhetően egyetlen ember sem vesztette el a munkáját. Megszervezte munkásai betegellátását, gyermekeik nyaraltatását (e célból üdülőházat létesített), a dolgozókat szociális helyzetüktől függően segélyekkel, nyugdíjpénztárral támogatta. A gyár ugyanakkor 1,6 millió pengős áruforgalmat bonyolított le 280 munkással és 40 irodai alkalmazottal (négy év alatt, 1936-ra a forgalom 2,7 millió pengőre emelkedett).

A II. világháború kitörése után a fokozódó gyógyszerhiány következtében a kormány központi feladatának tekintette a gyógyszerellátás folyamatosságának biztosítását. A Richter-gyár 1939. szeptember 7-én hadüzem lett, de Richter Gedeon 1942-ig a gyár élén maradhatott. A zsidótörvények után elbocsátották tisztségéből, sőt egy időre a vállalatból is kitiltották. A Richter-gyár vezérigazgatójává Lasztovicza Sándort nevezték ki, az igazgatóság elnöke Pesthy Pál, alelnöke Inántszy-Pap Elemér, a hadüzemparancsnok Kóródy Béla lett. A teljhatalmú hadüzemparancsnoknak a háborús gazdálkodás miatt beleszólási joga volt a termelési tevékenységbe, és megfellebbezhetetlen döntési joga volt személyi kérdésekben. A kormányzó Horthy Miklós végül érdemeire való tekintettel engedélyezte, hogy Richter Gedeon szaktanácsadóként továbbra is a gyárban dolgozzon (1944. augusztusban mentesítették a zsidótörvények hatálya alól). A nyilas hatalomátvétel után svájci útlevél birtokában sem hagyta el az országot, egy ideig családjával együtt rokonoknál húzta meg magát, majd 1944. december elején egy nemzetközi gettóba, a semleges svéd követség diplomáciai oltalma alatt álló sarokházba (XIII. kerület, Katona József utca 21.) költözött.

Egy nyilas osztag 1944. december 30-án a ház lakóit igazoltatás ürügyén az Andrássy út 60. alatti pártházba hurcolta. Ott a csoportot kifosztották, bezárták, majd másnap hajnalban erős fegyveres kísérettel a Duna irányába indították. A folyó közelében, egy mellékutcában megállították a menetoszlopot. Az élen haladó férfiak közül az első ötven embert – köztük Richter Gedeont – elvezették, és a mai Széchenyi rakparton, a Zoltán utca torkolatánál a Dunába lőtték. Richter Gedeon holtteste sohasem került elő, jelképes sírja Luganóban, a családi sírboltban található.

Kozák Péter

Budapest egyesítése

1872–1873

A 19. század folyamán Pest és Buda városai rendkívüli fejlődésen, gyarapodáson mentek keresztül, és területileg is folyamatosan terjeszkedtek, új városnegyedeket alkotva. Ebben a század első felében Habsburg-Lotharingiai József főhercegnek, Magyarország nádorának és Széchenyi István grófnak voltak elvülhetetlen érdemei. Utóbbi a reformkori nemzeti újjászületés jegyében a politikai fővárosnak tekintett és koronázóvárosként is funkcionáló Pozsony helyett az ország közepén fekvő Pestre és Budára fókuszált, hogy ezek nőjék ki magukat a Magyar Királyság igazi központjává politikai, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt.

Az 1867-es kiegyezés visszaállította Magyarországon a parlamentarizmust és a jogállami kereteket, ami rendkívüli lökést adott a magyar nemzet fellendülésének párhuzamosan demográfiai, ipari-gazdasági és kulturális téren is. Ezeknek a tendenciáknak az ország központja, a kettős főváros, Pest-Buda volt a fő nyertese és haszonélvezője. Lakosságának száma állandóan emelkedett, míg: 1869-ben 270 000-en éltek itt, addig a századforduló esztendejére a lakosság lélekszáma elérte a 703 000 főt. Az európai nagyvárosok sorrendjében Pest-Buda 1870-ben még csak a tizenhetedik helyen állt, 1900-ra már felemelkedett a nyolcadik helyre.

A síkságon fekvő Pest sokkal dinamikusabban terjeszkedett, mint a hegyektől övezett Buda, ezt mi sem igazolja jobban, mint hogy az egyesülési folyamatot lezáró esztendőben, 1873-ban Buda polgárainak száma 54 000 körül mozgott, addig Pesten 200 000 ember élt. Óbuda (amint akkoriban írták: „*Ó-Buda*”) mezőváros lakosságának száma csak 16 000 főre volt tehető.

A Duna folyó két partján fekvő fővárosok európai metropolisszá való kiépítése és egyesítése nem egyszeri jogalkotói aktus volt, hanem egy összetett és többlépcsős folyamat része. Első lépésként Andrássy Gyula gróf miniszterelnök kormánya törvénytervezetet nyújtott be az országgyűlés elé, amelyben a Fővárosi Közmunkák Tanácsának létrehozására, városfejlesztési jogköreinek megalkotására tett javaslatot.

BUDAPEST

0 1/2 1

1872

Ennek eredményeképpen fogadta el a parlament „*a Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák fedezéséről és e közmunkák végrehajtási közegeiről*” címet viselő 1870. évi X. törvénycikket. E jogszabály lehetőséget adott Pest-Buda számára, hogy huszonnégy millió osztrák forint összegű „sorsolási kölcsönt köthessen”, vagyis hitelt vehessen fel az államtól fejlesztési igényei fedezésére. Ezt ötven év alatt kellett visszafizetnie, évente azonos részletekben. Ezen összeg lehetett az alapja annak, hogy újabb hidakkal kössék össze Budát és Pestet, kiépítsék az árvízvédelem objektumait és a rakpartokat, nyissanak a városban olyan fő útvonalakat, amelyek elbírják az addigi szűk utcák helyett a megnövekedett közlekedési forgalmat, tudjanak ehhez telkeket kisajátítani, mérnöki tervek megrendelni. Mindezen munkálatok ellenőrzésére és a két városi magisztrátus döntéseivel szembeni fellebbviteli fórumként pedig létrehozták a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amelynek tagjait a kormány, valamint Buda és Pest városai jelölték ki. A Tanács első elnöke lett Andrassy miniszterelnök (majd szokásjogi alapon a későbbi miniszterelnökök, akiket évtizedeken keresztül a kortársai által „Buda-pest vőlegénye” jelzővel illetett Podmaniczky Frigyes báró helyettesített alelnökként). A Fővárosi Közmunkák Tanácsa széles jogkörrel rendelkezve elkezdte modern nagyvárossá kiépíteni a kettős fővárost.

A Duna folyó két partján fekvő fővárosok európai metropoliszvá váló kiépítése és egyesítése nem egyszeri jogalkotói aktus volt, hanem egy összetett és többlépcsős folyamat része.

Andrassy gróf személyesen is oroszánrészt vállalt e munkában, tevékenyen kivéve részét a feladat megkezdéséből, mivel még közmunkatanácsi elnöksége idején kidolgozták az első építési szabályzatokat az egyes városrészekre, és kijelölték a város terjeszkedésének főbb irányait. Tették mindezt azzal a szemlélettel, hogy az egyesülésre váró Pest, Buda és Óbuda az európai fővárosok színvonalára emelkedjen, de az ipar és a kereskedelem érdekei mellett a demográfiai növekedés, az építészeti új stílusirányzatai, illetve a korabeli népegészségügyi, csatornázási, városképi elképzelések és a polgárok is nyertesei legyenek a dinamikus fejlődésnek. Andrassy miniszterelnök a törvénytervezet benyújtását a következő szavakkal indokolta meg: „Az ország a fővárosért eddig mit sem tett, az országnak kötelessége fővárosának emelkedéséhez áldozatokkal is járulni.”

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának felállításával, jogköreinek meghatározásával, a fejlesztésre fordítható hitelkeret biztosításával, valamint az egyes városrészek szabályozási terveinek elkészítésével fektették le a későbbi fejlődési irányvonalakat – az eszmei, a gazdasági és a térbeli dimenziókban egyaránt.

Az 1870. évi X. törvény azonban nem érintette a kettős főváros és közvetlen vonzáskörzete, Óbuda közös és modern politikai intézményrendszerének, önkormányzati struktúrájának a kiépítését. Az erről szóló törvénytervezetet Wahrmann Mór, Pest lipótvárosi kerületének országgyűlési képviselője, illetve Házmán Ferenc, Buda parlamenti képviselője és utolsó polgármestere nyújtották be az 1872-es esztendő folyamán. Bár a közlemékezet Pest, Buda és Óbuda egyesítését tartja számon, a valószínűségben az erre vonatkozó törvény külön is nevesítette a Margit-szigetet, melyet Óbuda mezővárossal együtt „Pest vármegyéből kikebelezetvén” egyesítenek a két szabad királyi fővárossal, mely címeiket addig Pest és Buda viselte. Az országgyűlés elfogadta Wahrmann és Házmán javaslatát, így született meg a „*Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről*” szóló 1872. évi XXXVI. törvénycikkely.

A száznegyvenegy szakaszból álló tervezet az alábbi lényeges elemeket tartalmazta: Szabályozták a törvényhatóság hatásköreit, a mindenkori kormánnyal, kormányrendeletekkel, törvényekkel szembeni kötelezettségeit, eljárási mechanizmusait, a döntések elleni fellebbezés módját és időintervallumát. Rendezték a törvényhatóság bizottságának és közgyűlésének választási feltételeit, feladatköreik meghatározását. Megszabták a tisztviselők választásának részleteit. Gondoskodtak a főváros adókivetési jogairól. Elkülönítették a főpolgármester és a polgármester feladat- és hatásköreit. Eszerint a főpolgármester a megyék élén álló főispánhoz hasonló szerepkört kapott a végrehajtó közegek és a polgármester munkájának ellenőrzése tekintetében. A jogszabály így rendelkezett róla: „A főváros élén a főpolgármester áll, ki a király által a belügyminiszter ellenjegyzése mellett kijelölt három egyén közül a közgyűlés által 6 évre választatik. A főpolgármester a végrehajtó hatalom képviselője; mint ilyen ellenőrzi a fővárosi önkormányzatot és öröködi a törvényhatóság által közvetített állami közigazgatás érdekei fölött.” A főpolgármesteri tisztség a kormányzati hatalom meghosszabbított karja volt az önkormányzatiság rovására, míg ezt a polgármester képviselte, akit a közgyűlés választott meg hat esztendőre a helyetteseivel, illetve a főjegyzővel, a jegyzőkkel, a főügyésszel, az ügyészekkel, a főmérnökkel, a főorvossal egyetemben.

A törvénytervezet parlamenti vitája, elfogadása és királyi szentesítése után Pest, Buda és Óbuda városok képviselőiből egy harmincnégy fős bizottságot hívtak életre, amely kidolgozta a kerületek beosztását, a választókerületeket, a közgyűlés bizottsági struktúráját, a tanács választási szabályzatát, valamint a főváros új jelképeit, szimbólumait.

Az egyesítési törvény 1872-ben – százötven esztendővel ezelőtt – született meg, de ebben 1873. január elsejei hatállyal deklarálta, hogy az addigi három város „Buda-Pest főváros név alá egy törvényhatósággá egyesítettnek”. Az egyesítési folyamat során következő lépései azonban még elartottak az ősz végéig.

Az első budapesti önkormányzati választásokat 1873. szeptember 25–26-án tartották meg. Az egyesített főváros első főpolgármestere Ráth Károly, addigi legfőbb ítélőszéki bíró, a királyi tábla alelnöke és főrendiházi tag lett, akit Ferenc József király három jelöltje közül választottak meg a tanács tagok, a polgármesteri tisztséget pedig a népszerű pesti tanácsnok, Kamermayer Károly nyerte el, szintén választás eredményeképpen.

Bár a megválasztott fővárosi képviselők október 25-én már megtartották első ülésüket, ezt Havas Ferenc kormánybiztos irányította. Hogy az önkormányzati elvnek megfelelően a főváros valóban független intézményként jelenjen meg a nyilvánosság előtt, ne pedig a kormány képviselőjének alárendeltjeként, november 17-én újabb ülést tartottak, és ennek dátumát nyilvánították a főváros „születésnapjának”. Ezen ünnepélyes aktussal zárult le a Pest és Buda szabad királyi fővárosok és a Pest vármegye kötelékébe tartozó Óbuda mezőváros és a Margit-sziget egyesítésének 1870-ben kezdődő többéves folyamata és a modern magyar főváros, Budapest megszületése.

Anka László

IV. Károly

[Habsburg-Lotharingiai Károly Ferenc József]

Magyar király

Persenbeug [Ausztria], 1887. augusztus 17. –
Funchal [Madeira szigete], 1922. április 1.

*Trónra lépése után
egyik legfontosabb
feladatának a háború
lezárását tekintette.*

Szülei Ottó főherceg és Mária Jozefa szász főhercegnő voltak. Ferenc József ötödfokú rokona – másodunokaöccse – volt. A Habsburg-család számos tragédiája után 1914-ben lett trónörökös. Az ifjú Károly jó tanuló volt, de még többet nyomott a latban a hitéletben való buzgósága, kitartása.

Az érettségi vizsga letételét Ferenc József személyesen tiltotta meg Károly számára. Német anyanyelve mellett – a Habsburg-családban szinte szokásos módon – kiválóan, akcentus nélkül tudott csehül és magyarul. Természetesen az angol, a francia, az olasz, a spanyol nyelv sem jelentett gondot számára, emellett a humán gimnáziumban latinul és ógörögül is tanult.

Károly katonai képzése még gimnáziumi tanulmányai idején megkezdődött, hiszen a Habsburg Birodalom hagyományainak megfelelően az erre alkalmas férfi családtagok a fegyveres szolgálatra is felkészültek. Tizenhat éves korában hadnaggyá avatták, majd 1906-ban megkezdte tényleges katonai szolgálatát, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen uralkodása végéig tartott. Károlyt a lovassághoz osztották be: a birodalom mindhárom lovas csapatneménél, vagyis a dragonyosoknál, az ulánusoknál, végül pedig a huszároknál is szolgált. A világháború kitörése ezredesi rendfokozatban érte. A trónörökös katonai karrierje 1915-ben gyorsult fel: ekkor lett tábornok vezérőrnagyi rendfokozatban, 1916-ban altábornagy, majd lovassági tábornok, végül vezérezredes lett, mielőtt már uralkodóként tábornagyi egyenruhát öltött.

Károly életének megértéséhez a legfontosabb kulcs a házasságának vizsgálata: az ellene felhozott vádak egyik központi témája ugyanis az volt, hogy „papucsférj” volt, és a birodalmat valójában felesége, Bourbon–Pármai Zita (1892–1989) császárné és királyné irányította. Károlyt 1909-ban mutatták be a Bourbon-dinasztia itáliai ágából származó Zitának. Az eljegyzésre 1911. június 13-án, a frigyre pedig 1911. október 21-én került sor; Károly ekkor huszonnégy, Zita pedig tizenkilenc éves volt. A szertartás alkalmából X. Piusz pápa levélben köszöntötte az ifjú párt, és felhívta a figyelmüket arra, hogy rengeteg szenvedésben lesz osztályrészük. A házasságból – amely Károly korai halálával mindössze tizenegy évig tartott – nyolc gyermek származott; az első gyermek, Ottó koronaherceg 1912. november 20-án született. Zita valóban jelentős befolyást gyakorolt a birodalom vezetésére, de közel sem akkora mértékben, mint amennyire elterjedt.

Károly első jelentősebb nyilvános szereplésére 1913 őszén került sor, amikor részt vett a lipcsei csata 100. évfordulójára szervezett nemzetközi megemlékezésen. Személye lényegesen eltért az akkori trónörökös Ferenc Ferdinánd habitusától. Károlyban sokan a Monarchia reményét látták. Károly sok szempontból a trónörökös reformokra építő, a dualizmust is átalakítani kívánó politikájának befolyása alá került. A kettejük közötti legjelentősebb különbség a hazánkhoz fűződő viszonyukban rejlett: míg Ferenc Ferdinánd a szó legszorosabb értelmében gyűlölte a magyarokat, de még inkább a magyar dzsentri politikáját, addig Károly jóval nagyobb megértéssel, szeretettel viszonyult az országhoz. A szarajevói merényletet és nagybátyja halálát követően Károly lett a birodalom trónörököse. Levelei alapján egyértelműen kijelenthető, hogy nehéz szívvel, de ő is elfogadta a Szerbia elleni háborút, mivel Ferenc Józsefhez hasonlóan védelmi háborúként tekintett az állami szintre emelt délszláv terrorizmus elleni harcra. Mindenesetre a háború elindításában semmilyen felelőssége sem volt, hiszen nem töltött be közpolitikai funkciót.

Károly a háború első napjaiban csatlakozott a hadsereg-főparancsnoksághoz, amelynek székhelye ekkor Przemyslben volt. A trónörökös főherceg hamarosan a tűzkeresztségen is átesett. Közvetlen hangnemben tudott szót érteni a csapatokkal, ami tovább emelte a megbecsülését. Már trónörökösként is rengeteget utazott a birodalom területén, ami előre jelezte, hogy uralkodóként is fontosnak fogja tartani alattvalói gondjainak megismerését. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a háború folyamán megközelítően 80 000 (!) kilométert tett meg. A világháború

kezdetén elszenvedett komoly harctéri kudarck ráébresztették a Monarchia nehéz katonapolitikai helyzetére, ugyanakkor elégedetten nyugtázta a dualista állam csapatainak elszántságát és hősiességét. Különösen szívébe zárta a magyar csapatokat, amelyeknek harctéri eredményeiről többször elismerően szólt.

Károly katonai karrierjében 1916 elején váratlan változás történt: februárban – immár vezérőrnagyi rendfokozatban – kinevezték a XX. hadtest parancsnokának, amelynek élén jelentős sikereket könyvelhetett el a Monarchia májusi dél-tiroli offenzívája során. Az orosz frontáttörés (Bruszilov-offenzíva) elhárításában már hadseregparancsnokként vett részt, Erdély védelmében immár hadseregcsoportot irányított. A trónörökös különösen megrázta a nyomorúságos körülmények közt nyugat felé haladó székely menekültek embertelen kálváriája. A menekültek száma megközelítette a 300 000 főt, többségük nő, gyerekek vagy idős volt.

Károly feladatai elsősorban a Monarchia katonai erőfeszítéseivel kapcsolódtak, a belpolitikai folyamatokban kevésbé vett részt. A dinasztia alapvetően élvezte a sajtó támogatását, és a fiatal trónörökös példás családi élete a boldog békeidők emlékezetét idézte a Monarchia lakossága számára. A trónörökös helyzetét ebben az időszakban – és különösen Olaszországnak az antant oldalán való hadba lépését követően – számos megalapozatlan vád nehezítette: például hogy felesége összejátszik az ellenséggel.

Az első háborús hónapok, majd 1916 borzalmainak közvetlen megtapasztalása már trónörökös korában meggyőzték Károlyt a mielőbbi békekötés szükségességéről, így trónra lépése után egyik legfontosabb feladatának a háború lezárását tekintette. E cél elérése érdekében 1916 végén a hadsereg-főparancsnoki beosztását is átvette.

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halálával I. Károlyként lett a birodalom uralkodója. Egy hónappal később, december 30-án IV. Károlyként magyar királlyá koronázták Budapesten. Károly uralkodása idején még négy nagyobb csatára, illetve hadjáratra került sor. A hősiesség, de véres isonzói harcok után 1917 végén a Monarchia német szövetségeseivel súlyos vereséget mért az olaszokra, és a keleti fronton is győzelemmel ért véget a harcok. 1918 júniusában azonban összeomlott az olaszok elleni offenzíva. 1918. október 24-én az olaszországi antant erők támadása végül megtörte a dualista állam haderejét. 1918. november 3-án a Monarchia fegyverszünetet kötött az antanttal. Eddigre azonban a dualista állam de facto már nem létezett, mivel a nemzeti tanácsok sorra kinyilvánították függetlenségüket. Bekövetkezett az összeomlás.

Károly uralkodásának legfontosabb jellemzője a változásra való nyitottsága volt. Követte ugyan Ferenc József konzervatív hagyományait, de mert változtatni. Sokszor hirtelen hozott fontos döntéseket, amiért „der Plötzliche” ('a hirtelen') jelzővel illették. Alighanem nagy királlyá válhatott volna, ha elég idő áll a rendelkezésére. Ráadásul mivel háború volt, az egyes hibák, rossz döntések súlya jóval nagyobb volt, mint békeidőben lett volna. Uralkodása alatt fontos szociális, politikai reformok mentek végbe.

November 11-én az ausztriai, november 13-án pedig a magyarországi uralkodói jogairól lemondott ugyan, de magáról a trónról nem. A nyilatkozatról értesülve a korábban Károly által kinevezett Károlyi Mihály, valamint a Magyar Nemzeti Tanács a népköztársaság kikiáltásáról döntött november 16-án. Az államformaváltást nem szentesítette népszavazás.

Károly 1919. március 23-án arra kényszerült, hogy távozzék Ausztriából, ahol addig gyakorlatilag házi őrizetben tartották. Az uralkodó Svájcba ment; exiliuma idején írták alá a saint-germaini, majd a trianoni békeszerződéseket, amelyek de jure is felosztották a Monarchiát, és szétszabdalták a (kelet-)közép-európai térséget. Ennek ellenére mind Ausztriában, mind Magyarországon, sőt az elcsatolt területeken is jelentős politikai bázisa maradt a királynak, de mindenekelőtt a monarchikus államformához hű úgynevezett legitimistáknak.

A királykérdés 1920 folyamán végig napirenden volt hazánkban. Károly 1921. március 26-án visszatért a Magyar Királyságba, gépkocsival érkezett Budapestre, ahol Horthy Miklós kormányzóval tárgyalt. Utóbbi visszautasította az államfői hatalom átadását – Károly tíz nappal később csalódottan visszautazott Svájcba.

Károly – első visszatérési kísérletéből tanulva – második alkalommal már alaposabb előkészület után igyekezett újra elfoglalni a trónt. 1921. október 20-án repülőgéppel Nyugat-Magyarországra érkezett, ezúttal feleségével együtt. A legitimista politikai körök támogatásával kormányt alakított, csapatokat szervezett. Egységei október 23-án érték el Budaörs térségét, ahol kisebb csatára került sor a Horthyhoz hű reguláris csapatokkal, valamint a döntően egyetemistákból verbuvált milíciával. Miután világhosszá vált, hogy a kormányzó fegyverrel is megvédi a fővárost, Károly visszavonult, mivel nem akart további vérontást.

Ismét mozgásba lendült az antant diplomáciája, és Károlyt a tihanyi apátságba internálták. Angol kezdeményezésre a királyt Madeira szigetére száműzték – lényegében az I. Napóleon esetében bevált receptet követve. A Nemzetgyűlés a magyar történelemben harmadszor detronizálta a Habsburg-házat 1921 őszén, egyben üresnek nyilvánította a trónt. Horthyék e döntését hevesen bírálták a legitimisták, de azt ők is elismerték, hogy jelentős antant nyomás állt e jogszabály háttérében, és reális veszélynek tűnt, hogy az országot egyszerűen lesöprik a térképről, és maradék területet is felosztják a kisantant államai között.

IV. Károly számára azonban nem tartott sokáig a száműzetés, mivel 1922. április 1-jén meghalt influenzában. A királyság intézménye még jó negyedszázadig fennállt Magyarországon, ám már csak megüresedett trónnal. Az egykori uralkodót II. János Pál pápa 2004-ben boldoggá avatta.

Ligeti Dávid

Gárdonyi [Ziegler] Géza

Író, drámaíró, költő

Agárdpuszta, 1863. augusztus 3. – Eger, 1922. október 30.

„A Pokol kapujából kerültem az Isten közelébe: az egri sánc tetejére” – foglalta össze életét egyetlen mondatban Gárdonyi Géza.

Építész édesapja a Halálfejes légióban Kossuth fegyverkészítője volt. Különcködő, nyugtalan, megalkuvásra képtelen embernek tartották, s a család valóban – újabbnál újabb munkahelyekre követve őt – folyton vándorolni kényszerült az országban, 1863 és 1879 között összesen 16 településen éltek. Gézából papot szerettek volna nevelni, ezért a híres sárospataki református gimnáziumba írátták, majd 1878-tól az egri érseki tanítóképezdébe járt. Mivel azonban 1879-ben meghalt édesapja, felsőbb tanulmányokra már nem is gondolhatott, egyéves tanítási gyakorlat után 1882-ben szerzett segédtanítói oklevelet.

Az elkövetkező tíz évben a tanítóskodás és az újságírás foglalja le napjait, élclapokba kezdett dolgozni, és nagy példányszámú ponyvakiadásokba írt sajátos humorú történeteket. 1891-ben költözött Budapestre. Decemberben már a *Magyar Hírlap* belső munkatársa, ahová legjobb barátja, Bródy Sándor ajánlotta be. 1892 nyarán itt indult el a gyorsan hihetetlen sikert hozó Göre Gábor-levelei, melyeket aztán később *Göre Gábor bíró úr könyvei* címmel adott ki nyolc kötetben (1895–1899). A faluról a városba érkező figura, a különféle kalandokba keveredő falusi bíró mulatságos történetei egy régebbi magyar irodalmi hagyományhoz kapcsolódtak. Gárdonyi azonban jócskán megújította ezt, és szereplője – miközben a régimódi parasztembert a modern kor új embereivel és intézményeivel, a falu elmaradt gondolkodását a nagyváros gúnyt érdemlő szokásaival állította szembe – nyelvi humorában egészen eredetit alkotott. Göre ő-ző tájszólásban rendkívül tréfás – igaz, nemegyszer ízetlen – fordulatokkal fejezi ki magát, miközben a saját világából való kivágyását tudálékosságával, ostoba elmélkedésekkel kompenzálja.

Gárdonyi ezekben az években meglehetősen sok lapnak dolgozott, többek között a *Pesti Hírlap*nak, az *Egyetértés*nek, a *Függetlenség*nek, az *Én Újságom* gyereklapnak és

a *Mátyás Deák* élclapnak. Ekkori élete kalandokban is bővelkedett: viharos házasság, párbaj, szegedi fogház, operettszerzés és füzetes vállalkozások. Így korántsem meglepő, hogy 1894-ben – Bródy Sándor közbenjárásával – beadta jelentkezését a Feszty-körkép társaság titkári és reklámszakemberi állására, amit el is nyert. Sikeres tevékenysége ezeket vonzott a kiállítás meglátogatására. A festővel és feleségével, Jókai Rózával (Jókai Mór mostohaunokájával) rövid idő alatt nagyon közeli barátságba került, s mindennapos vendég lett a Jókai–Feszty-szalomban. 1896 májusában összes pénzét beleölte a *Pokol*-körkép felállításába, de a vállalkozás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és – legalábbis a legenda szerint – az adóhatóság zaklatása elől menekülve 1897 telén megvásárolta a várra néző parasztházát Egerben.

Bár minden műfajban alkotott, mégis elsősorban történelmi regényeit szokták ismerni. Az *Egri csillagokat* a *Pesti Hírlap* közölte folytatásokban 1899 karácsonyától, majd 1901-ben könyvformátumban is megjelent. A regény szövegével azonban Gárdonyi sehogy sem volt elégedett, újra meg újra átstilizálta: az első változat szövegének hozzávetőlegesen egyharmadnyi megváltoztatásával az 1913-ban megjelent negyedik kiadást gondozta és javította utoljára, így ezt a változatot tarthatjuk nyelvileg a leginkább letisztultnak.

A korabeli történelmi szakirodalom, komoly levéltári kutatás és hathetes konstantinápolyi tanulmányút alapján írta a regényt Gárdonyi, felkutatta az ismert forrásokat, megbízható térképeket, memoárok és levelek tömegét forgatta végig, hogy hiteles képét adja a várvédő harcok idejének. Gárdonyi nem ifjúsági regényt, s nem is pusztán hiteles történelmi regényt kívánt alkotni, hanem a hazafiság szükségességének hirdetésével saját korának, az 1910-es éveknek a történelmi eseményeivel igyekezett analógiát mutatni arra, hogy az újra szövetkező nagyhatalmak versenyében a magyarság ne várja függetlenségét a Habsburgoktól, hiszen csak önerejére támaszkodhat, csupán a nemzeti egység eszméje vezethet eredményre az idegen uralom ellen. Bornemissza Gergely alakjával pedig azt hangsúlyozta, hogy egyedül a tősgyökeres magyar népből sarjadtt erő és hit képes elhozni a nemzeti felemelkedést. A korabeli kritika visszhangjára és a gyorsan jött siker ellenére (életében 14 ezer példányban kelt el a regény)

Nem pusztán hiteles történelmi regényt kívánt alkotni, hanem a hazafiság szükségességének hirdetésével saját korának a történelmi eseményeivel igyekezett analógiát mutatni.

elkeseredetten jegyezte fel naplójába: „ha tetszik, ha nem, én többé aligha vállalkozom ily alapon regénycsinálásra... ki az ördög keres manapság regényben igazságot.”

Az igazság kutatását mégsem adta fel. Hosszabb európai utazásokra indult, de nem sokat pihent újabb, bevallottan legkedvesebb regénye elkészültéig: a *Láthatatlan ember* 1901. június 27-től kezdte közölni a *Budapesti Hírlap*, s 1902-ben már könyv alakban is megjelentette a Génius Kiadó. Gárdonyi azt nyilatkozta, hogy a korábban elképzelt regény megvalósítását Munkácsy díszes temetésekor határozta el, a végleges cím megtalálásáról pedig a következőket árulta el: „Első címe volt: Napenyészet. Ezt üresnek láttam. A második: Szerelem rabszolgái. Ezt meg jókainak éreztem. Ezt is törültem. Legyen: Láthatatlan ember.” Választására jobban rávilágít a regény bevezetője: „az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.” Bár Gárdonyi korhűen és mesteri módon megelevenítve helyezte a cselekményt a népvándorlás korába, az igazi történesek ténylegesen a lélekben, az emberek kifejezhetetlen belső világában zajlanak. A cselekmény párhuzamosan folyik: egyrészt a Hun Birodalom és Attila hatalmi és erkölcsi nagyságát, majd bukását és halálát kísérelhetjük nyomon, másrészt a Zéta–Emőke–Attila–Dsidia szerelmi négyzőg lelki bonyodalmaival, főként Zéta érzéseinek, lelki rezdüléseinek sorát. Gárdonyi itt is felkészülten, komoly történelmi tanulmányokkal, kutatómunkával és a műben megjelenő egyes helyszínek személyes bejárásával készült a munkára. A történelmi múltba helyezett események árulkodnak a korban divatos hun–magyar azonosság elvének elfogadásáról, a Habsburgokhoz való viszonyunkról („Inkább vagyok rab, hogysen nálatok, uram, főnemes”) és Gárdonyinak az egész életében hangsúlyozott, erős ’48-as szellemiségéről is. Sík Sándor úgy látta: „Váteszi küldetésűnek, a lélek papjának, az emberek útmutatójának érezte magát”. Elkészült történelmi regényét – mely ma már nemzeti identitásunk, kultúránk formálója és erősítője – tehát érdemes a személyiség, a psziché kibontásának modern lélektani regényeként is olvasni, hogy meglássuk Gárdonyi írói alkotótevékenységének rétegzett és színes sokféleségét – de határait is.

Míg novellaciklusaiban (*Pöhölykék; Az én falum*) a regionális irodalom, a miliőelmélet felfedezése és a mikszáthi hagyományok nyomában haladt, társadalmi regényeiben finom és modern problematikákat érintett, prózájában pedig a 19. századi történetközpontú elbeszélő irodalom erős hatása érvényesült, addig műveinek bizonyos részeiben újító törekvések és vonások jelentkeznek: drámáiban például valami effektív, újromantikus, naturalista elemeket egyaránt tartalmazó szecessziós élményvilág teremődik

meg a színpadon, amely Molnár Ferencre is komoly hatást gyakorolt. Gárdonyi – sok művéhez hasonlóan – a *Láthatatlan embert* is átírta színpadra. Az 1905-ös bemutató azonban óriási bukás lett, a darabban kiütözköztek a mű hibái és a drámaiságot nélkülöző vonásai. Gárdonyinak mégis óriási szerepe volt a századfordulóra teljesen kifulladású népszínmű átértelmezett és annak minden hamis giccsességét és műviségét elhagyó újraélesztésében. A népszínmű romjaiból ugyanis megteremtette a népies drámát, amely pátosz és szentimentalizmus nélkül, valós falusi nyelven, vérbő komikummal, de erős drámaisággal és ügyes jellemfejlődéssel szólt a kor paraszti társadalmáról, a falu lakóiról és valós konfliktusaikról (*A bor*, 1901; *Karácsonyi álom*, 1901; *Annuska*, 1903; *Fehér Anna*, 1905; *Falusi verebek*, 1905) – ezzel komoly elrugaszkodási pontot teremtve például Móricz Zsigmondnak.

Kevesebben tudják, hogy Gárdonyi több verseskötetet is megjelentetett (*Április*, 1894; *Fűzfalevél, nyárfalevél*, 1904; *December*, 1926). Ő maga talán a népköltészethez közelítő hangú és annak lírai készletével élő, bensőséges hangulatú verseit értékelte legtöbbször, melyekben a falusi ember természetközelsége mint az elvesztett idill megtalálása jelenik meg. Úgy fogalmazott: „A próza: fű. A vers közöttte rózsa.” Kosztolányi Dezső 1914-ben csodálkozott rá, hogy: „Gárdonyi Géza jelentős költő. [...] A városi költészethez, amelyet a legújabb nemzedék fejlesztett ki, átmenetet alkotnak ezek a versek, amelyek nem népiesek a szó régi értelmében és nem városiak a szó mai értelmében, csupán egy kisvárosi remete nemes álmai. [...] Amikor kiadta verseit, meg sem is érthették, a »Nyugat« által folytatott harc, a harc nyomában keletkezett verskultúra – új ízlésünk és új értékelésünk – kellett ahhoz, hogy érdemük szerint méltányoljuk.” Schöpflin Aladár pedig úgy látta, hogy kortársai közt „ő volt a legerősebb lírikus, elbeszélő létére líraibb, mint majd minden versíró kortársa. »Az ő pszichológiája hatolt legmélyebbre.«” Gárdonyinak egyébként számos dalszövege ténylegesen szinte népdallá lett, miután barátja, Dankó Pista, a budapesti Pósa-művészszatal tagja vagy ő maga megzenésítette azokat, és a közönség már cigánymuzsikával kísért népdalként ismert rájuk (például *Kanász-nóta*, *Bús a magyarnak élete* stb.).

A máig legismertebb magyar író azonban – részben furcsa személyisége, részben önnön vállalása, részben pedig műveinek megítélése miatt – már saját korában mindinkább az irodalmi kánon másodvonalába szorult. A szimbolizmus és az expresszionizmus irányába tájékozódó új Nyugat-nemzedék figyelme elfordult róla, és hiába fedezték föl újra egyes műveit, hiába használták egyes újításait, mégsem tekintették

őt inspirációs elődjüknek, írói munkásságát pedig nem tartották modernnek. Még akkor sem, ha például Móricz Zsigmond is úgy fogalmazott, hogy regényművészete „meggazdagította a magyar életet édes lángokkal”.

Az új század háborúra készülő világában Gárdonyi mindinkább bezárkózott egri magányába. Embergyűlöletéről, önként vállalt magányáról félig igaz, félig hazug legendák sora született, melyeket az író nemhogy elosztatni, de még táplálni is igyekezett. Emberek helyett inkább botanikával foglalkozott, és rovarokat gyűjtött. Irodalmi társasági tagságot, díjat, akadémiai tagsági jelöléseket és funkciót nagyrészt nem vállalt, 1911-ben letiltotta harmincéves írói jubileumának megünneplését, sorozatos pereskedésekbe bonyolódott kiadójával, a Singer és Wolfnerrel, legjobb barátai nagy részével is összeveszett. Továbbra is rendszeresen jelentkezett szép-irodalmi művekkel, de képtelen volt megbékülni az ország vezető politikusköreivel, egyre inkább idegenkedve figyelte a modern költészet próbálkozásait, s mind jobban elmerült a teozófia misztikus metafizikai és ezoterikus elemekkel tarkított, vegyes és ellentmondásoktól sem mentes tanaiban.

A Tanácsköztársaságot kezdetben kíváncsian figyelte, áprilisban elvállalta az írói direktórium választmányi tagságát, de hamar kiábrándult a proletárdiktatúrából, ősszel pedig a Magyar Írók Nemzeti Szövetsége díszelnökévé választották. 1922. október 30-án éjjel halt meg a dolgozószobájában. Végrendeletében azt kívánta: „Íróasztalom legyen a síremlékem. Az íróasztalom, ahol gondolataim testet öltöttek. Ahol a lelkem és szívem minden érzése átömlött tollam vonásaiba.”

Császtvay Tünde

Nemes Nagy Ágnes

Költő, műfordító, esszéíró

Budapest, 1922. január 3. – Budapest, 1991. augusztus 23.

Budapesten nőtt fel, 1939-ben a Baár–Madas Református Leánylíceumban kitüntetéssel érettségizett. Ezt követően a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–latin–művészettörténet szakos hallgatója lett, 1944-ben szerzett diplomát. Egyetemi éveiben munkakapcsolatba került Szerb Antallal és Halász Gáborral.

1944 áprilisában házasságot kötött Lengyel Balázs író–szerkesztő–kritikussal. 1958-ban elváltak, de munkatársi, szellemi életközösségük a további évtizedekben is megmaradt.

Diákkorától kezdve írt verseket, folyóiratokban 1945-től publikált. Első verseskötete *Kettős világban* címen 1946-ban jelent meg. Ebben az évben alapították férjével és néhány nemzedéktársukkal az *Újhold* című irodalmi folyóiratot, amelynek Nemes Nagy szerkesztője és meghatározó alakja lett. A lap csak 1948 májusáig jelenhetett meg, de betiltása után mintegy emblémája lett a Babits irodalomszemlélete által formált Nyugat eszmeiségét és minőségigényét vállaló írói-irodalmi törekvéseknek.

1948-tól csaknem tíz évig nem publikálhatott újabb verseskötetet Nemes Nagy Ágnes, *Szárazvillám* című könyve 1957-ben jelenhetett meg. A diktatúra éveiben szinte csak műfordítóként és a gyermekirodalom művelőjeként lehetett jelen az irodalmi nyilvánosságban. Elsősorban francia és német nyelvű műveket fordított (Corneille, Racine, Molière drámáit, Victor Hugo, Saint-John Perse verseit, Rilke és Bertolt Brecht műveit), de antológiákban számos más nyelvből készült fordítása is megjelent. Ismertebb gyerekverskötetei: *Aranyecset*, 1962; *Ki ette meg a málnát?*, 1963; *Lila fecske*, 1965; *Bors néni könyve*, 1978.

1946-tól a *Köznevelés* című pedagógiai folyóirat munkatársa volt, 1954-től négy éven át a budapesti Petőfi Sándor Gimnázium tanára. 1958-tól szabad szellemi foglalkozású íróként dolgozott.

Második kötetének (*Szárazvillám*, 1957) a megjelenésétől folyamatosan jelen volt az irodalmi életben, de mindvégig távol tartotta magát a kultúrpolitikai hivatalosságtól.

Anna Van Agis

Fals

Tamhni rett. A tibi faret.
...an helgis nimmeral.
...hüttem brysonit.
...tamhni ant a rivot
...rostig nör püctolig,
...be nörst nit a fa,
...ant unli'entbe
...hüt nörst,
...a mörngnit,
...hüt a'j mälät,
...gus ter'gus all mel,
...ni nit a hüt
...teltuit.
...iglipit

A költői életmű terjedelmét és a kötetek számát tekintve keveset publikált. Újabb verseit az 1967-es *Napforduló*ban, majd pedig három gyűjteményes kötetének egy-egy új ciklusában adta közre (*A lovak és az angyalok*, 1969; *Között*, 1981; *A Föld emlékei*, 1986). Egyéni alkotásmódja, költői ereje révén mégis a korszak meghatározó alkotója lett, s egyúttal inspirálója a modern magyar líra további alakulásának.

Költészete a rilkei és a babitsi modern hagyományhoz kapcsolódva bontakozott ki. Líráját a kortárs értelmezők – a költő nyilatkozataira, költészeti esszéire is alapozva – az „objektív líra”, az új tárgyiaság vonulatához sorolják. Líráját továbbá a művekben megmutatkozó szakralitástopasztalat, a nyelvi-ontológiai dialogicitás mű-

Nemes Nagy Ágnes verseiben a nyelv egyszerre ábrázolja a tárgyyszerűen megjelenőt, és egyszerre utal valami nem érzékire, tapasztalhatón „túlira”.

ködése, valamint nyelv- és létfilozófiai szempontok felől értelmezik. Korai költészetében (*Kettős világban*) megkezdődik a távolodás a versbeli személyességtől, a versek gondolatísága a létezését nehezen megismerhetőnek tünteti fel, alapérzése a félelem, ami a semmi képében fenyeget. Ez a fenyegetés a háború

eseményei és az ötvenes évek diktatúrája által alakot is öltött. Az ötvenes évektől kezdődően a nominális stílus, az egyre elliptikusabb dikció, valamint a vers egységeinek ismétlésére épülő alakzatok jellemzik líráját. Szövegei gyakran kihasználják a „lényegi” elem, információ késleltetésében rejlő retorikai lehetőségeket. Mindez termékeny feszültséget eredményez műveiben. Stílusát az *Ekhnáton*-ciklusig alapvetően ezek a jegyek határozzák meg.

Nemes Nagy költészetét hermetikus jelhasználat jellemzi; képei egyrészt önmagukra vonatkozó, önreferenciális jelek, amelyek egyes értelmezők szerint a potenciális sokjelentésűség, ezen belül az allegória felé nyitják meg a versek konnotatív síkját, más értelmezők metaforaként, illetve szimbólumszerű képekként értelmezik a jelentések „elemelkedését”. Abban azonban egyetértés mutatkozik, hogy Nemes Nagy Ágnes verseiben a nyelv egyszerre ábrázolja a tárgyyszerűen megjelenőt, és egyszerre utal valami nem érzékire, tapasztalhatón „túlira”. A lényegiség, az immanencia azonban nem rögzíthető, nem ragadható meg véglegesen, már csak a látvány lassú elmozdulásai miatt sem. Ezért a szövegekben formálódó létélmény alapvetően dialogikus, ennek alapja a figyelemben megnyilvánuló társiaság, ami megelőzi a tudást, az ismeretet, s amelynek lényege az odafordulás valamihez, ami más, mint ő.

A figyelem, a folyamatos tanulás, a közelítés (*A fák*) megteremthetik az interszubszejektivitás pillanatait, amelynek során a nyelv a megjelenő tárgyakban alkotja meg a szubszejtumot. Ez a fajta hermetikus jelhasználat a *Napforduló* (1967) idejére, az *Ekhnáton*-ciklus verseiben érkezik zenitjére. A minden ízében megformált ciklus a világot olyan abszolút egységben mutatja fel, amelyben az öröklét már a földi lét jelenségeiben minduntalan érzékelhető.

Nemes Nagy Ágnes versei zárt szerkezetűek, hermetikus jelhasználatának jellemzője, hogy versei kimetszik a tárgyakat az időből, egyfajta immanens időtlenségben szemlélik őket. Ugyanakkor az átmenetiség, a közöttség tapasztalatának közvetítése is meghatározó (*Napforduló*-kötet), a folyamatos mozgás az egymástól eltérő képkockák sorozata által valósul meg, s nem az egyes képekben érhető tetten. Paradox módon e költészet a változást a változatlanságban szemléli.

A *Között* (1981) prózaverseinek retorizáltsága jelentősen eltér a kötött versekétől, megszólaló éneik, ha látszólag közelebbi, közvetlenebb viszonyba is kerülnek a költői énnel, mégis inkább a megelőző korszak eredményeit magába foglaló, egyes szám első személyű világ-énekként azonosíthatók. A *Föld emlékei* (1986) ciklusban a roncsok, maradványok, sínek, séták hordozzák magukban a láthatatlan, csak a költői tudatban érzékelhető múlt-jelen-kapcsolatokat. A külső idő és a szemlélés belső hosszának eltérései a nézőpontok többféle lehetőségét sugallják, a személyes látás helyzetei és az idődimenziók kitágítása gyakorivá válnak. A megjelenő kép többé nem szoborszerű, illékony. Késői, tömörszerű nagy versei révén a költőt a magyar prózavers egyik megújítójaként is számon tartják.

Nemes Nagy Ágnes versei külföldi folyóiratokban, antológiákban és önálló fordításkötetekben is megjelentek – angol, német, francia és olasz nyelven.

Költői munkája mellett a magyar esszéirodalom kimagasló művelője volt. 1975-től kezdődően több kötetben publikálta esszéit, verselemzéseit és a vele készült interjúkat (*64 hattyú*, 1975; *Metszetek*, 1982; *Látkép gesztenyefával*, 1987; *Szőke bikkfkák*, 1988). Önálló kötetet szentelt Babits Mihály költői portréjának (*A hegyi költő*, 1984). Műelemzése, a költészet rendeltetéséről, a vers belső természetéről szóló írásai elmélyültek, érzékeltesek, az élvezetes, eleven szemléletesség példái; a tárgyszerűség és a személyesség finom ötvözetének mintáit rajzolják ki.

A költő az 1970-es, '80-as években mértékadó és meghatározó személyisége lett a magyar irodalmi életnek. Kapcsolatot tartott a magyar irodalmi emigráció számos jeles

tagjával is. Több ízben képviselte hazája irodalmát külföldi felolvasóesteken és nemzetközi írótalálkozókon (Belgium, Franciaország, Németország, Anglia, Írország, Izrael), 1979-ben négy hónapot töltött Iowában (USA), az egyetem nemzetközi írótáborában.

1986-ban Lengyel Balázssal közösen – almanach formában – újraindították az *Újholdat*. Az *Újhold-évkönyv* évente kétszer jelent meg 1986 és 1991 között. A tizenkét kötet arról tanúskodik, hogy Nemes Nagy Ágnes az *Újhold*-eszmé megvalósítását életműve részének tekintette. Az évkönyveket a gondolati nyitottság, a magas művészi és szellemi minőség elve jellemzi. Nemzedéktől függetlenül azok publikáltak bennük, akik e gondolattal azonosultak, és e mércét megütötték. A szépirodalom mellett jelentős teret kaptak a különböző művészeti és tudományos témájú esszék és tanulmányok is. A sorozat Nemes Nagy Ágnes halálával megszűnt.

A költő életében kevés díjat, kitüntetést kapott. Fiatalon, első kötetével elnyerte a Baumgarten-díjat (1948), első válogatott kötetéért megkapta a József Attila-díjat (1969), életművének elismerésére a Kossuth-díjat (1983). Halála után, 1998-ban Lengyel Balázssal közösen megkapta Izrael Állam „Yad Vashem” (Világ Igaza) kitüntetését, mert a holokauszt idején zsidókat mentettek.

1946-ban lépett be a Magyar Írószövetségbe, később tagja volt a Magyar PEN Club-nak is. Élete utolsó évében meghívott alapító tagja lett a Magyar Tudományos Akadémián belül szerveződő Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiának. 1998-ban a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Nemes Nagy Ágnes-emlékdíjat alapított a magyar esszéirodalom legjobbjainak elismerésére.

Visy Beatrix

Hidegkuti Nándor

[Dvornik; vitéz Hidegkuty]

Olimpiai bajnok labdarúgó, edző

Budapest, 1922. március 3. – Budapest, 2002. február 14.

Polgári családban született, Dvornik Nándor néven. Édesapja vitézi címet kapott első világháborús hős, kerületi díszpolgár volt, édesanyja az Újlaki Téglagyár vezető tisztviselője. Óbudai gyerekként a Szent Margit Kórház melletti, Bécsi út feletti grundokon, rongylabdával kezdett focizni. „Hétéves lehettem, amikor arra ébredtem, hogy édesanyám a harisnyáját keresi. Én azt a párnám alatt rejtettem el, de már korántsem harisnyaként, hanem egy vadonatúj rongylabda alakjában. Az Újlaki Téglagyár környékén a grundon ez volt a legnagyobb érték, a rongyokból, a hazulról szerzett használt anyagokból összegyűrt, átszinegelt kis kerek labda” – emlékezett vissza Hidegkuti Nándor.

A mindig elsőként választott nyurga, vékony fiút a grundcsapatban még legtöbbször a kapuba állították magassága és ügyessége miatt. A helyi Újlaki FC ekkoriban alakuló kölyökcsapatának szervezője viszont középcsatárként látott benne fantáziát, és pár év múlva, tizenhat évesen be is került az UFC felnőtt csapatába (pályájuk az egykori téglagyár mellett, valahol a mai Bécsi úti Praktiker áruház helyén volt). „Akkor a Harisnyagyárban dolgoztam, inas voltam, akárcsak a futballcsapatban. A gyárban a trafikba vagy a henteshez kellett futnom, hogy a segédek kedvébe járjak, a csapat Benjáminként pedig a felszerelést cipeltem a mérkőzésekre” – írja visszaemlékezésében. Tizenhét évesen már az NB II-es Gázművek csapatához hívták, pár évvel később pedig a Duna másik partján, a XIII. kerületi Elektromos mezében játszott, két gyerekkori óbudai barát, Börzsei János és Rózsa István között. A nagy felfedezésre azonban még várnia kellett. Bár 1943-ban meghívták a magyar-svéd előtt a válogatott kerethez, de az alig hatvankilós vitéz Hidegkuty (ekkor ezen a néven emlegeti a sportsajtó) nem tudta kiszorítani a csapatból Zsengellért.

A nagy kiugrás 1945-ben, néhány hónappal a háború után történt. A már családos Hidegkuti a közellátási gondok miatt több Elektromos játékoskal a zuglói Hermina-mezei AC csapatához szerződött, mert ott a prémiumot burgonyában, cukorban és

babban „fizették”. Innen hívták be a B válogatottba, és 1945. augusztus 20-án Bécsben játszott együtt Sárosi György doktorral, aki hívta a Ferencvároshoz: „Nándi, gyere hozzánk a Fradiba! – csalogatott a doktor, majd hazaérkezésünk után megbeszélte a vezetőjünkkel, hogy a zöld-fehérekhez megyek. El is mentem az Üllői útra, de míg az igazolás aláírására várok, valaki megjegyezte: Minek hozzátok ide Hidegkút? Van itt nála jobb csatár! Érzékeny voltam, sarkon fordultam, s meg sem álltam az MTK-ig. Az egyik vezető megkérdezte: Van kedve az MTK-ban futballozni? Hallgattam, de egy villanásnyi szünet után valaki válaszolt helyettem: Nándinak ez minden vágya... Mandik Béla, az MTK régi vezetője, a B válogatott kapitánya beszélt helyettem, áradozott képességeimről. Soha nem bántam meg, hogy a kék-fehér mezt húztam magamra, s abban az egyesületben játszhattam, ahol Orth, Molnár, Titkos, Sas, Kalmár rúgta egykoron a labdát. Az MTK híres volt szép stílusáról, s nekem megfelelt ez a játékfelfogás a lapos, pontos adogatások, szellemes húzások, az ötletes, színes futball. Ezzel a játékkal nemcsak a közeli országokba jutottam el, hanem két évvel a nagy világgézés után közel-keleti portyára indultunk. Játszottunk Tel-Avivban, Jeruzsálemben, Haifában, megismertük Bukarest, Isztambul nevezetességeit. Óriási élmény volt ez a nehéz háborús évek után valamennyiünk számára.”

A köztisztelőben álló polgári származás a Rákosi-korban kis híján megghiúsította a tehetséges fiú pályafutását: „Édesapám addigra már elvesztette a munkáját. És akkor már bajban volt az édesanyám is, akit ki akartak tenni a gyárból, nem beszélve rólam, akit sokan a múltunk miatt egyszerűen levegőnek néztek. Sebes Gusztáv segített. Azt mondta: az elvtársak fejből ki kell törölni, kik voltunk. Ki kell találni egy másik Hidegkúti családot. És ezt az újat egy film segítségével be kell mutatni az elvtársaknak, az országnak. Gusztai bácsi maga dirigálta a filmet, amit aztán a Filmhíradóban közzé is tettek. Ebben az édesanyám már munkásnő volt, nagy kendővel a fején a gépnél serénykedett. Élmunkásnő lett! Bemutatták, ahogyan dolgozik, elmesélték, munka mellett milyen nehezen nevelte a családot... Akik ismertek minket, tudták, hogy nem igaz. Mégis, ők is elfogadták, hogy nem azok vagyunk, akiknek eddig gondoltak. Elfogadták, hogy ezentúl új arcunk van, hogy mások lettünk. Édesanyám így aztán a továbbiakban is a gyárban maradhatott. Én meg, immáron mint munkásfiú, játszhattam Öcsiékkel...”

Hidegkúti érintő adalék az '56-os forradalom előtt forgatott, Keleti Márton rendezte filmvígjáték, *A csodacsatár* esete, melyben Puskás Öcsi is szerepelt. A film jeleneteit

már felvették, amikor disszidálás miatt a rendszer számára Puskás árulóvá és nemkívánatosává vált, a filmet újratorozgatták a másik „csodacsatárral, Hidegkutival.

1945 és 1958 között a nemzeti válogatottban 69 mérkőzésen szerepelt, és 39 gólt szerzett. Első alkalommal, amikor még a Herminamezei AC támadója volt, huszonhárom évesen lépett pályára a válogatott csapatban: „És milyen érdekes körülmények között... 1945. szeptember 30-án kiballagtam az Üllői útra, ahol a románokkal mérkőztünk. Kíváncsi voltam a mieinkre. És mit ad Isten, azonnal az öltözőbe küldtek. Gallowich Tibi bácsi röviden közölte, hogy Szusza Feri sérült, én állok be a helyére. Az utcáról lettem válogatott. Két góllal tettem le a névjegyemet, amúgy hét kettő lett a javunkra.”

Eleinte csupán beugróként jutott szóhoz Kocsis Sándor, Puskás Ferenc, esetleg Czibor Zoltán szerepkörében. Tagja volt az 1952. évi olimpián aranyérmes és az 1948–1953 közötti Európa Kupa-győztes, valamint az 1954-es világbajnokságon ezüstérmet nyert

Fénykorában a világ legjobb csatárai között emlegették, mert technikailag és taktikailag tökéletesen képzett, rendkívül ötletes, hatalmas munkabírá-sú, gyors és fejjátékban is igen hatékony labdarúgó volt.

csapatnak. Még az 1958. évi világbajnokságon is szerepelt. Az Aranycsapat és a magyar labdarúgás legkiválóbb játékosainak egyike volt. Sokoldalúságára jellemző, hogy a válogatottban a támadósor valamennyi helyén szerepelt. Igazi működési területe a „hamis 9-es”, a hátravont középcsatár, ma a középpályás játékos szerepköre volt. Fénykorában a világ legjobb csatárai között emlegették, mert technikailag és takti-

kailag tökéletesen képzett, rendkívül ötletes, hatalmas munkabírá-sú, gyors és fejjátékban is igen hatékony labdarúgó volt. Bozsik és Puskás mellett a válogatott csapat egyik karmestere lett. Ez a feladat azonban nem csökkentette játékának eredményességét.

Edzőként is emlékezetes sikereket ért el a csapataival. Az MTK-nál kezdte pályafutását, majd lehetőséget kapott egy olaszországi „tanulmányútra”, a Fiorentinával megnyerte az olasz kupát és a Kupagyőztesek Európai Kupáját, a Győri Vasas ETO-val magyar bajnok lett, majd eljutottak a BEK elődöntőjéig. 1967-ben megszerezte a Testnevelési Főiskola edzői oklevelét is. A kairói Al-Ahly Nationallal ötször ért el egyiptomi bajnoki címet. Hetvenöt évesen a klub a technikai igazgatói állást kínálta neki, azonban már nem vállalta, 1980-ban hazajött Magyarországra. Győrbe és az MTK-ba is hívták, de végleg befejezte edzői munkáját. „Szép volt a játékos-pályafutásom. Amikor a válogatottban kimentünk a pályára, óriási élmény volt, hogy rengeteg

külföldi jött el mérkőzéseinkre, mert szép játékot akartak látni. Szeretet vett körül bennünket mindenütt, s öröm volt hallgatni a mérkőzés előtt a magyar *Himnusz*t. Edzőként is nyugodt légkör volt körülöttem. Elmondhatom, úgy éltem és dolgoztam, ahogy én akartam. Boldog ember vagyok” – nyilatkozta.

Beceneve az „Öreg” volt.

Egyesületei: Újlaki FC, Gázművek MTE, Elektromos FC, Herminamezei AC, Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) (Textiles, Budapesti Bástya, Budapesti Vörös Lobogó).

Kiemelkedően sikeres edzői pályafutásának állomásai: MTK (1959–1960), Fiorentina (1960–1962), Mantova (1962–1963), Győri Vasas ETO (1963–1965), Tatabányai Bányász (1966), MTK (1967–1968), Bp. Spartacus (1968–1971), Stal Rzeszów (1972–1973), Egri Dózsa (1973), Al-Ahly National Sporting Club (Kairo, 1973–1980), Shabab Al-Ahli Club (Dubai, 1983–1985).

Elismerései: az MTK örökös bajnoka, a klub centenáriumi aranygyűrűjének kitüntetettje (1988), a Halhatatlan Magyar Sportolók Egyesületének (1991) alapító tagja. 1993-ban FIFA Fair Play-Díjat kapott játékosként és edzőként tanúsított példaértékű viselkedéséért. 1993-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével, 1995-ben MOB Érdeméremmel tüntették ki, 1997-ben Magyarország Hírnevéért díjat, 1998-ban a köztársasági elnöki arany emlékérmét, 2001-ben a 100 éves MLSZ emlékérmét kapta meg.

Halála óta az MTK Hungária körúti stadionja a nevét viseli, ahol 2013-ban avatták fel a Boros Péter szobrászművész által készített mellszobrát.

Szabó Lajos

Randolph Lewis Braham [Ábrahám Adolf]

Történész

Bukarest, 1922. december 20. – New York, 2018. november 25.

Gyermek- és ifjúkorát a Romániához tartozó Désen töltötte. Az igen szegény, teheneket tartó Ábrahám család szigorúan követte a vallás törvényeit, édesanyja parókat hordott, kóser konyhát vezetett, és minden zsidó ünnepet, szent napot megtartott. Apjának hat testvére volt, közülük négyen az első világháború után kivándoroltak az Egyesült Államokba. Désen, mint az erdélyi városok többségében, több nemzetiség élt, zsidó lakói magyarul és részben jiddisül is beszéltek. Többségük ortodox zsidó volt, az 1941-es népszámlálás adatai szerint a város 19 242 lakosa közül 3719 volt izraelita. A magyarok kétharmada katolikus, egyharmada református vagy kálvinista volt.

Ábrahámék a Strada Codroliuban (Kódor utca) laktak, ahol főleg ortodox és haszid zsidók éltek, közel a Nagy Zsinagóghoz. A hitközségben modern ortodox zsidóknak tartották őket. A családfő minden pénteken este és szombaton reggel, valamint természetesen minden zsidó ünnepen elment a zsinagógába. Hét közben otthon elmondta a reggeli imát, táliszt és tfillint vett. Jom kippurkor böjtölt, mint mindenki a családban. A fiú péntek esténként apjával ment a rituális fürdőbe, a mikvébe. Ez azért is nagyon fontos volt, mert a családnak soha nem volt olyan lakása, ahol zuhany, fürdőszoba vagy angol WC lett volna.

Adolf tizenöt vagy tizenhat éves koráig hívő zsidó volt, komolyan vette a *Tóra* és a *Talmud* tanulmányozását. Rendszeresen járt a zsinagógába, bár pajeszt soha nem viselt, imasálat viszont igen. Később a gondolkodása világiasabbá vált, érdeklődni kezdett a cionizmus iránt. Barátait követve először az ortodox B'né Akiba tagja lett, majd a Vlagyimir Zsobotyinszkij alapította revizionista Betárba lépett be. Soha nem volt elszánt cionista, olyan, aki kész Palesztinába kivándorolni, inkább az Egyesült Államokba kívánczolt.

Adolfot a zsidó elemi iskolába íratták a szülei, ahova csak fiúk járhattak. Itt egyetlen osztályteremben több korosztály tanult, és a különböző tantárgyakat ugyanaz a tanár

tanította. Az általános iskolában eminens tanuló volt, majd a dési Petru Rares román gimnáziumban is jó jegyeket szerzett. A tanévzáró ünnepeken mindig kitüntették, román történelmi és irodalmi műveket kapott jutalmul. Mivel azonban ekkoriban már a náci Németország árnyéka vetült Magyarországra és Romániára, az Ábrahám szülők úgy gondolták, hogy a fiuk értelmiségi foglalkozásból nem él majd meg. Ezért Adolf délutánonként szakmát tanult, egy bútorasztalos műhelyében dolgozott. 1941–1942-ben, amikor a Magyarországhoz visszacsatolt Désen levante gyakorlatokra hívták be, asztalosként dolgozott. 1943. október 4-én vonult be Nagybányára, a X/2. számú munkaszolgálatos zászlóaljhoz, amelynek parancsnoka Reviczky Imre ezredes volt. Négy legjobb barátját ugyanabba a századba hívták be, és segítették egymást. Ezredüket Sztaniszlavov és Kolomea környékére helyezték 1944 márciusában. Századparancsnokuk rendes ember volt. A keretlegények között is voltak „megértők”, de brutálisak

és kegyetlenek is. 1944. december közepén a visszavonulás során öten (négyen Désről és egy társuk Érmihályfalváról) elhatározták, hogy megszöknek. Nyíri környékén, Kassa és Sátoraljújhely között félúton, egy istállóban bújtak el. A gazda, Novák István, befogadta és élelmezte őket. (Az 1980-as évek elején a washingtoni magyar nagykövet segítségével felkutatta a családot Braham. Javaslatára Novák Istvánt, aki akkor már nem élt, a jeruzsálemi Jad Vashem a Világ Jámhora kitüntetésben részesítette.) Adolf 1945 januárjában „szabadult fel”, és rövid időre egy szovjet hadifogolytáborba került, majd egy a zsidó származású elhárító tiszt segítségével onnan is megszökött.

A politikatudomány és a Soó egyformán fontos volt számára, saját bevallása szerint az első biztosította a megélhetését, a második volt a szívügye.

1945-ben visszatért Désre. Itt megtudta, hogy szülei a helyi zsidók többségével együtt a holokauszt áldozatai lettek: tizenöt közeli rokona közül tizenháromat gyilkoltak meg. Leérettségizett, majd Marosvásárhelyre ment. Itt találkozott Kohn Ernővel, egy másik túlélővel, aki akkor tért vissza a németországi amerikai szállási zónából, a München melletti egyik DP- (displaced persons) táborból. Kohn meggyőzte Adolfot arról, hogy Amerikába csak egy ilyen „hontalan-táboron” keresztül lehet kijutni. Együtt keltek útra nyugat felé, átszöktek a román–magyar határon, majd Bécsbe mentek. Braham Ainring bei Freilassingban vállalt munkát. Az amerikaiak értékelték a nyelvtudását (magyarul, románul, jiddisül, franciául, németül és angolul tudott), és egyenruhába öltöztették. Az American Jewish Joint Distribution Committee és az UNRRA számára dolgozott, a menekültek ügyeivel foglalkozott. Beiratkozott a müncheni Maximilian Egyetemre, olyan tárgyakat vett fel, amelyekről úgy gondolta, hogy hasznosak lehetnek New Yorkban. Megszervezte, hogy mint külföldi egyetemi hallgató mehessen az Egyesült Államokba. Németországot 1947 decemberében, Brémán keresztül hagyta el, 1948 januárjában megérkezett New Yorkba.

Tanulmányait Amerikában folytatta, és még abban az évben a The City College of New Yorkon (CUNY) közgazdaság- és államtudományi oklevelet kapott. Közben egyik rokona üzletében, a szünidőben pedig nagybátyja szállodájában dolgozott. 1949-ben ugyanott oktatástudományi magiszteri oklevelet kapott. 1952-ben a The New School for Social Researchön politikatudományi PhD-fokozatot szerzett. A következő esztendőben megkapta az amerikai állampolgárságot, ekkor változtatta meg a nevét Randolph Lewis Brahamre. 1954-ben megnősült, két fia született.

Oktatási tevékenységét 1962-ben kezdte meg a CUNY-n, ahol a politikatudományi tanszéket vezette. Az egyetemtől 1987 áprilisában kitüntetett professzori címet kapott. Nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig összehasonlító politikatudományt tanított, azt követően pedig ugyanott kitüntetett emeritus professzorként működött. Ezzel párhuzamosan az egyetem Rosenthal Holokausztkutató Intézetének igazgatói tisztségét is betöltötte.

Braham professzor tagja volt az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma (USHMM) Akadémiai Bizottságának, a múzeum legkorábbi tervezési munkájától egészen 2005-ig. Rendkívüli tanácsadója volt a New York-i Zsidó Örökség Múzeumának (Museum of Jewish Heritage) és a jeruzsálemi Jad Vashem Intézetnek.

A fasizmus és a holokauszt, valamint az 1944–45-ös szovjet uralom túlélőjeként ezzel a korszakkal foglalkozott, de soha nem tanított zsidó vagy holokauszt-vonatkozású tárgyakat. A politikatudomány és a Soá egyformán fontos volt számára, saját bevallása szerint az első biztosította a megélhetését, a második volt a szívügye. Amikor 1953-ban megalapították a Jad Vashemet, az elsők között kapcsolódott be egy kutatási programba, együttműködve a New York-i YIVO Institute for Jewish Studies intézettel. Ekkor kezdte el gyűjteni a magyarországi holokauszttal kapcsolatos könyvtári és levéltári forrásokat. Először egy bibliográfiát adott ki (*The Catastrophe of Hungarian Jewry. A Selected and Annotated Bibliography*, 1962) és egy kétkötetes dokumentumgyűjteményt (*The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*, 1963). Az 1950-es évek vége óta Izraelben, Angliában, Nyugat-Németországban, Magyarországon, Hollandiában és az Egyesült Államokban kutatta a magyar és román holokauszttal kapcsolatos levéltári anyagokat.

Legismertebb műve, a kétkötetes *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary* (New York, 1981) 1988-ban *A magyar Holocaust* címmel magyar nyelven is megjelent. Magyarul megjelent további fő művei: *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései*, 1996; *Román nacionalisták és a holocaust. Kitalált mentőakciók politikai kiaknázása*, 1998; *A holokauszt. Válogatott tanulmányok*, 2002; *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, 1–3, 2007; *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*; 2008; *A magyarországi holokauszt bibliográfiája*, 1–2, 2010.

Munkásságát Magyarországon többek között a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjével (1995) és a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével (2011) ismerték el.

Pelle János

Pécsi [Péchy] Sándor

Színész

Sajószentpéter, 1922. március 18. – Budapest, 1972. november 4.

„Ma is fülemben cseng még az a rendkívül hosszú nyílt színi taps, amely nyolc évvel ezelőtt a Művész Színház nézőterén fölcsattant. Percekig tartott. Színepadi időszámítás szerint ez egy egész örökkévalóság. [...] Az előadást megállító tapsot egy fiatal színész kapta. Pécsi Sándornak hívják. Nevét azóta mindenki megismerte két Kossuth-díj és számtalan nagy alakítás fényében.” Ezekkel a sorokkal idézte fel Mátrai-Betegh Béla 1954-ben a *Magyar Nemzet*-ben a színész pályakezdését. Keveseknek adatott meg, hogy ilyen kirobbanó siker fogadja első fellépésüket. De rendhagyó ez a pályakezdés más szempontból is: Pécsi Sándor ugyanis jókora vargabetűvel érkezett a Színművészeti Akadémiára.

Gyermekéveit borsodi falvakban töltötte, a négy elemi osztályt Ormosbányán végezte, ahol az iskolaigazgató gyerekarabjában szerepelt először színpadon. Később a sárospataki kollégiumban tanult; itt az önképzőkör előadásán az egyik mesterembert alakította Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékában. Az érettségi után beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtudományi Karára, de két szemeszter után félbehagyta tanulmányait, s Csepelen lett jegyzőgyakornok. Ez a munka azonban nem volt ínyére, így került a Magyar Filmirodához rendezőgyakornoknak. Az 1942-ben bemutatott *A beszélő köntös* című filmben dublőrszerepet kapott; ennek hatására jelentkezett a színiakadémiára. Tanulmányait 1941 őszén kezdte meg, s 1944-ben szerzett oklevelet. Az 1944 februárjában megtartott vizsgaelőadáson Szemere György *A siralomházban* című egyfelvonásosát adták elő. Dalos László a bemutató után az *Új Magyarságban* így írt Pécsi Sándorról: „nemes emberábrázoló képességgel mintázta meg a gyilkos paraszt alakját, őszinte és emberi volt. Ez a fiatalember máris kész színész.” Oly erőteljes volt az alakítás emléke, hogy Dalos két évtizeddel később, 1967-ben a *Film, Színház, Muzsika* című hetilapban is felidézte: „ott állt egy végzős színinövendék, s ahogy állt, ahogyan lépett, amint csizmájához vagy a borospohárhoz nyúlt: minden gesztusa, játéka ma is előttem van. Emlékszem, arra a kérdésre kerestem közben a választ: kit utánoz? Nem utánzott senkit. Kihez hasonlított? Nem hasonlított senkihez.”

A második világháború legsötétebb hónapjai azonban nem kedveztek a pályakezésnek. 1944 nyarán Sárospatakon, Homokay Pál társulatában két darabban is fellépett tanárával, Kiss Ferencsel. Ősszel a szombathelyi társulathoz szerződött, ahonnan 1944 novemberében behívták katonának. A Németországba vezényelt alakulattól megszökött; a háború befejezéséig Csehszlovákiában bujkált.

Színészi pályáját 1945-ben a Miskolci Nemzeti Színházban folytatta, egyetlen évad alatt negyvennégy szerepet játszott el. A kétnaponta rendezett bemutatókra csak állandó tanulással tudott felkészülni.

A következő évadban azonban nem akart Miskolcon maradni, ezért felkereste Várkonyi Zoltánt, a Művész Színház igazgatóját, hogy hallgassa meg. Bár a színház társulatában nem volt hely, Pécsi Sándor olyan meggyőzően mutatkozott be, hogy azonnal szerepet kapott az évadnyitó darabban: Jean Anouilh *Euridike* című színjátékában; majd novemberben következett Jean Giraudoux *Trójában nem lesz háború* című művének premierje, a már említett nyílt színi tapssal. Pécsi Sándor nevét egyszeriben megtanulta a közönség.

A Művész Színházban két évadot töltött, s szinte minden előadásban részt vett; Zerkovitz Béla *Csókos asszony* című operettjében énekelt és táncolt is!

A Madách Színház 1948-ban szerződtette, s ennek a társulatnak maradt a tagja haláláig. Bár Várkonyi Zoltán és Apáthi Imre, a Művész Színház kiváló rendezői indították el a pályán, igazán nagy művésszé a Madáchban érett. Noha neki is meg kellett küzdenie a sematikus művek sematikus figuráival – 1955-ben Pagonyin A *Kreml*

Alkata, orgánuma elsősorban karakter szerepekre tette alkalmassá; és sorra játszotta zseniális maszkban, belső hittel az öregember-szerepeket.

toronyórája című művében még Lenint is megformálta –, ekkor alakította ki színészi karakterének személyiségjegyeit. Cserje Zsuzsa így írt erről 1985-ben a színészeiről szóló kismonográfiájában: „Dermesztő csendet tudott teremteni a

színpadon sívító hangjával, egyetlen groteszk, hirtelen mozdulattal is. [...] Vidám és hangos volt, mint egy gyerek, gyakran hadarva, ordítva beszélt, nevetése nyers volt, mint egy üvöltés, mégis az élet igazsága áradt minden hangjából.”

Alkata, orgánuma elsősorban karakter szerepekre tette alkalmassá; és sorra játszotta zseniális maszkban, belső hittel az öregember-szerepeket: Sipost Sarkadi Imre *Szeptemberében* (1955), Aesopus rabszolgát *A róka meg a szőlő* című Guillerme

Figueiredo-darabban (1957), Van Daan szerepét az *Anna Frank naplójában* (1957), Andersen lelkész George Bernard Shaw művében, *Az ördög cimborájában* (1958), Rubinstein doktort Bródy Sándor *A medikus* című drámájában (1959).

Pályájának egyik legnagyobb sikerét mégis olyan szerepben aratta, mely nem illeszkedett ehhez a vonulathoz. A Madách Színház 1960-ban adta elő Arthur Miller *Pillantás a hídról* című színjátékát, melynek főhősét, Eddie Carbonét mindenütt a világon csúnya, erős férfiszínészre osztották. Az előadás rendezője, Ádám Ottó azonban bízott abban, hogy Pécsi Sándor alkalmas a szerep eljátszására. A hosszú, intenzív próbafolyamat végén tökéletes hatású előadás született. Dalos László a *Film, Színház, Muzsika* című hetilapban megpróbálta a színész szerepépítését összefoglalni: „Kezdetben alig vannak gesztusai, hangjában majdnem semmi moduláció; lassú léptetésű, fáradt ember; az emberi életút szeptemberében jár. El se hinnénk neki, hogy föl fog izzani, majd lángra lobban. Ez a szobornyugalmú férfi? S a csoda ott bomlik ki előttünk. Gyorsabbak lesznek a mondatok, a taglejtés megszorodik, a hang fölcsattan – és ha keresnénk is, hasztalan, nem találunk a tegnapi vagy tegnapelőtti Pécsi Sándort. Ugyanaz a művész, és mégsem az. Eddie Carbone ő, akin betelik a törvény, aki eszelősen kéri, követeli, vívná vissza becsületét, aki »nem volt tisztán jó, de tiszta volt, mert hagyta, hogy teljes mértékben kiismerjék«. Az eszköztelenségnek az a foka, amelyet alakításában csodálunk, csak azé a művészé lehet, aki minden eszköz birtokában van. S a többletnek is, amely csak nagy egyéniségek sajátja.”

Emberi értékeire vall, hogy ez a túláradó siker felszabadította, játéka elmélyült, s jó néhányszor jegyezték fel a kritikusok munkáiról: „ismét nagy alakítás” született. Elsősorban nagy drámai szerepeket bíztak rá: Azdak, a bíró (Brecht: *Kaukázusi krétakör*, 1961), Szkvoznjik-Dnuhanovszkij, a polgármester (Gogol: *A revizor*, 1962), Mendoza (Shaw: *Tanner John házassága*, 1963), Percsihin (Gorkij: *Kispolgárok*, 1964), Kroll (Ibsen: *Rosmersholm*, 1966), Romulus (Dürrenmatt: *A nagy Romulus*, 1967), Luka (Gorkij: *Az éjjeli menedékhely*, 1968), Miller (Schiller: *Ármány és szerelem*, 1971), Szorin (Csehov: *Sirály*, 1972).

Néhány alkalommal kortárs magyar műben is bemutatkozhatott. Holly Sebestyén városi könyvtárnokot eredeti játékkal, mély átéléssel személyesítette meg Németh László *Papucshősében* (1969). Müller Péter *Szemenszedett igazság* című komédiájában (1966) „kivételes művészettel ábrázolta a félrevezetett és becsapottságára rájövő Hector Revalier bíró összeomlásának és elméleti megzavarodásának előbb lassú,

később gyors folyamatát". Az *ördöghegy* című Szakonyi Károly-darabban (1968) a Colonelt „emlékezetes, invenciózus színészi alakítással” keltette életre.

A *Kispolgárok* bemutatója előtt a *Film, Színház, Muzsika* című hetilapban így vallott szerepfelfogásáról: „Percsihin csupa gyermekség, líra; és én – szinte alig élhettem ki a színpadon lírai éneket. És a gyerekkoromat sem! Most vagyok negyvenkét éves, és hosszú ideig alig játszottam nyolcvan éven aluli szerepet. Nos, Percsihin nem fiatal, de tulajdonképpen gyerek. Imádja a szabadságot. Imád repülni, mint a madár. Ifjúi éneket álmodhatom vissza majd a színpadra. Azt mondják, hogy aki korán leveti gyerekcipőjét, sohasem növi ki [...]. De ezt én vállalom...”

Legnagyobb feladatára 1972 őszén készült. Vámos László rendezésében a Madách Színház William Shakespeare *IV. Henrik* című drámájának bemutatását tervezte. Pécsi Sándort Falstaff alakjának megformálásával bízták meg. Cserje Zsuzsa így idézte fel már idézett könyvében a színész gondolatait: „Falstaffot sokan fontosabb figurának tartják, mint Henriket. Bevallom, kicsit félek tőle. Mindig félttem, hogy Falstaff egyszer utolér. Hát most elkapott. Meg kell birkóznom vele.” Erre a küzdelemre azonban Pécsi Sándor fájdalmasan korai halála miatt már nem került sor.

Pécsi Sándor kivételes színészi tehetségét nem csak a színházlátogatók ismerheték meg: 1948-tól kezdve évente több filmben kapott karakterszerepet, melyek a mozivászonon is népszerűvé tették. „Tragikus és vígjátéki, pozitív és negatív kisugárzású figurákat egyaránt alakított” – írták róla a 2005-ben kiadott *Magyar filmlexikon*ban.

Egyik legismertebb filmje Makk Károly rendezése, az 1955-ben bemutatott *Liliomfi*, melyben vérbő humorral jelenítette meg Szellemit. Telitalálat volt *A pénzcsináló* (1964) minden hájjal megkent címszereplője is. Számos alkalommal ábrázolta a szocializmus pozitív szereplőit: párttitkárokat, munkásokat; de reakciós alakokat is megjelenített.

Mindkét Kossuth-díját filmszerepekért kapta: 1951-ben Medve doktor alakításáért (*Különös házasság*, rendező: Keleti Márton) „és együttal” a *Kis Katalin házassága* című film (rendező: Máriássy Félix) párttitkárszerepéért; míg 1953-ban az *Erkel*-film (rendező: Keleti Márton) címszereplőjeként jutalmazták a legmagasabb elismeréssel.

Gajdó Tamás

Kondor Béla

Képzőművész, grafikus, festő, költő

Pestszentlőrinc, 1931. február 17. – Budapest, 1972. december 12.

Kistisztviselői családban felnöve érettségi után a Ganz Hajógyárban villanyszerelőként dolgozott. 1951-ben vették fel a Képzőművészeti Főiskolára, s miután a festő szakról eltanácsolták, Koffán Károly tanítványaként grafikus lett. Sok időt töltött a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében Dürer és Rembrandt lapjainak tanulmányozásával. Hatásuk felismerhető diplomamunkáján, az 1956-ban készült *Dózsa*-sorozaton, amely a védés alkalmával ugyan botrányt kavart, de ennek kapcsán ismerkedett meg Németh Lajos művészettörténésszel, aki élete végéig barátja s művészetének értő interpretátora lett.

A *Dózsa*-sorozat, bár a forradalom előtt született, döbbenetes erővel érzékelteti egy lázas, válságos állapotban levő ország helyzetét, a történelem színpadára vetett emberek kínjait s reményeit. Már ezek a lapok is jelzik azt a nagyszabású, heroikusnak is minősíthető művészi szándékot, amely aztán az egész – alig több mint másfél évtizedre terjedő – pályáját meghatározta: a hagyomány, a még teljességigényű világképet teremtő mesterek példáján keresztül szólni a mához, anélkül, hogy ez valamiféle mesterséges archaizálást jelentene.

A diplomamunkájával a művészeti életbe berobbanó művész 1957-ben Derkovits-ösztöndíjban részesült. 1960-ban a Fényes Adolf Teremben állította ki munkáit, köztük a hivatalos művészetirányítás által rosszállással fogadott angyalképeit, amelyek közvetve utaltak 1956 tragédiájára is. (A kiállításon ugyan nem szerepelhetett, de emblemikus érvényű közülük *A forradalom angyala* [1956–1957 körül] hatalmas, gyermeket tartó figurájával s a lábainál ágáló tömeggel.) A hivatalos kritikusok egy része az egzisztencializmus pesszimista tételeinek átvételével vádolta, murális terveit a zsúri nem tartotta megvalósíthatónak, miközben a fiatal grafikusok mérvadó mesterükként kezdték tisztelni. 1963-ban elnyerte a miskolci Országos Grafikai Biennále fődíját, két év múlva a Munkácsy-díj II. fokozatát, de a konzervatív kritikusok továbbra is csupán „vitatható közlésmódú” „divatos fiatal művésznek” értékelték.

Kétségtelen, hogy Kondor művészetével és egész magatartásával erőteljesen szemben állt az immár posztimpreszionista külsőségekbe öltözött hivatalos szoc-reál stílusnormákkal. Ezzel egyidejűleg elutasította az avantgárdot és a modern művészet szerinte túl könnyűnek, felületesnek ítélt megoldásait is: „Remélem, nem vagyok modern” – mondta egy beszélgetés során Frank Jánosnak. A tradíciókhoz való radikális visszanyúlása, a művészeti hagyományok szubjektív átértelmezése azonban akár avantgárd gesztusként is értékelhető, Németh Lajos megállapítását idézve Kondor „a múlton keresztül avantgárd”.

Mindenesetre tisztában volt vállalkozása súlyával és korlátaival. „Olyasféle elbeszélő művészetre törekednem, mint Giotto vagy Rembrandt volt, erőmet meghaladja. Csak mint távlati cél vizsgálhat előttem” – írta naplójába. Habozás nélkül felvállalta ugyan a világeképteremtő művészetért folytatott küzdelmet, a klasszikusok, így Dürer, Bosch, Grünewald, Blake örökségének terhét, de azzal is tisztában volt, hogy mindegyre új nekirugaszkodásokat igénylő sziszüphoszi küzdelmet folytat. Korának ellentmondásokkal terhes, a tudományos-technikai forradalom ígérete által érintett, a radikális társadalmi változásokban bízó, ugyanakkor az emberi gyarlóságoknak kitett, atomháborús fenyegetettségben élő művészeként kellett reagálnia ezekre a dilemmákra.

Talán épp ezért jellemzi művészetét megannyi ellentét. Így a technika, a konstrukciók, bonyolult gépezetek csodálata, s egyszerűsége is. Talán épp ezért lehet többféle olvasata műveinek. A *Műtűcsök felbocsátása* című képét (1960) például éppúgy lehet az első mesterséges égitest üdvözléseként értékelni, mint gúnyolódásként a nagyravágyó táborno-kok veszélyes játékszeréről. Az ennél is rejtélyesebb *Darázskirályban* (1963) eldönthetetlen a kapcsolat jellege a melankolikus tekintetű uralkodó s a kezében tartott nagy méretű, kiismerhetetlen rendeltetésű rovar között. A gépezetek, a sok áttétellel működő mechanikus konstrukciók részben lenyűgözték Kondort. Különösen igaz ez a repülő szerkezetekre, amelyekhez hasonló modelleket maga is készített. Elsődlegesen nyilván a szabadság, a földi lét kötöttségeitől való szabadulás lehetőségeit jelenítették meg számára, bár néha pusztító fegyverekként is szerepeltek művein.

S ehhez az ellentéteket felszínre hozó látásmódhoz igazodtak művészetének kegyetlenül ironikus gesztusai is. A rokokó-biedermeier poéta, *Csokonai* női ruhában ül a székén (1958). *Savonarola* a nők, pontosabban aszott, szigorú képű apácák

játékfigurájává válik (1962). Kondor nem riad vissza a profanizálástól sem. Angyalai a kétkezi munkások, melósok akkoriban megszokott micisapkáját hordják, önarcképe (egyértelműen Vajda *Felmutató ikonos önarcképe*nek parafrázisaként) vörösborral teli poharat emel magasba (*Faliszekrény*, 1969). De ilyen módon öltözhet nála szkafanderbe *Ezékiel angyala* (1972), s így tiltakozhatnak bikinire vetkőzött nők az erőszak ellen (*Tüntető nők*, 1968).

Művészetét áthatja a keresztény ikonográfia újraértelmezésének, illetve személyessé tételének kísérlete. *Szent Antal megkísértése* című rézkarcán (1966) a művész önarcképeként is felfogható szentet a középkor szörnyei helyett hangszeren játszó nők és lepkék kísértik, a Sátán egy apró, cilindres figura képében jelenik meg. Pár-

Habozás nélkül felvállalta ugyan a világlekteremtő művészetért folytatott küzdelmet, a klasszikusok, így Dürer, Bosch, Grünewald, Blake örökségének terhét, de azzal is tisztában volt, hogy mindegyre új nekirugaszkodásokat igénylő sziszüphoszi küzdelmet folytat.

darabján, az ugyanabban az évben készült *Látomáson* egymásba gabalyodott testek, repülő, villanyzsinórok zuhannak a mélybe. A témát egy évvel később feldolgozó festményen (*Bukás / Szent Antal megkísértése*, 1967) kárhozott angyalok és nevetségesen ágáló pálcikaemberkéek érzékeltetik a hitért és teljességért folytatott, de mindegyre kudarcokkal teljes küzdelmet. Az általa használt gazdag asszociációs há-

lójú, groteszk és tragikus olvasatot egyaránt lehetővé tevő jelképek egyszerre utalnak saját magánéleti válságaira és az emberiség, a történelem meg-megújuló reményeire és kudarcaira. Nem véletlenül jellemezte akként alkotásait Miklós Pál, hogy „képei a modern civilizáció profán mítoszainak ikonjai”.

A pravoszláv ikonok és a trecento táblaképeinek zártsága, ünnepélyessége, a transzcendens értékekkel való szoros kapcsolata elsősorban az 1950-es évek végén és az 1960-as évek első felében hatott festészetére. Ekkor készült képein gyakori az aranyalap használata (*Késes ember*, 1959; *Menyasszony és vőlegény*, 1960), a figurák merev, szinte hieratikus beállítása (*Menedéket!*, 1959). Ezekkel az eszközökkel azonban szentek helyett hétköznapi, iróniától sem mentes módon ábrázolt figurákat állít a képtérbe, heroikus kísérletet téve egy, az evilági értékeken szigorú szabályokkal túlmutató értékrend és saját kora esendő, gyarló mivoltának összebékítésére. Így joggal állapíthatta meg róla Kovács Péter művészettörténész, hogy ő „az utolsó utáni ikonfestő”.

Talán pályáivének szűkre szabott volta miatt sem lehet igazán karakteresen periodizálni életművét. Kezdeti alkotásait erőteljes kontúrvonalak, halványabb, visszafogottabb színek, némileg akár grafikusnak is nevezhető látásmód jellemzi, későbbi alkotásai oldottabbak, véletlenszerűnek ható színörvényeket alkalmazott rajtuk. A lassú változás először talán a William Blake verseihez készült színes grafikákon jelenik meg, ahol gomolygó, örvénylő foltok, marásnyomok jelennek meg a klaszszikus vonalvezetéssel rajzolt figurák mellett. Festményei egy része lazúrosabbá, áttetszőbbé válik (*Gitáros nő*, 1967), sőt mintegy fehérlő látomássá lesz egyik fő művén, az *Ítélezőn* [Késes angyal], 1969), vagy épp fájdalmasan groteszk jelenetté a tragikus müncheni eseményekre reagáló *Gyilkosság az Olimpián* (1972) című képén. Máskor épp ellenkezőleg: a csupasz háttér előtt vastag ecsettel felvitt, a vázat, a szerkezetet hangsúlyozó expresszív vonalak keltenek drámai hatást (*Rajz*, 1969; *II. Lajos halála*, 1972).

A *Valaki önarcképe* című monotípiá-sorozata szintén fontos helyet foglal el az életműben. A némiképp Rembrandt önarcképeit parafrázáló lapok a kompozíció, az emberi arc megőrzéséért, a szétesés ellen folytatott küzdelem hősiességének bizonyítékai. A művész arca gyakran eltorzul, vonásai éles szilánkokká hullanak szét, a kezek elválnak a testtől, visszautalva a modern művészet egyik alapproblémájára, a „Minden egész eltörött” (Ady) problematikájára. Egyes elemzők szerint Kondor székeszise, az univerzális értékekért folytatott erőfeszítéseinek kudarca tükröződik a műveken, de a sorozat értelmezhető a megoldásért való drámai kísérletként is.

Ez az önmarcangoló küzdelem olvasható le Krisztus-képeiről is. A Megváltó testetlen látomásként jelenik meg a *Krisztus a kereszten* (1971) című képen, ahol a háttérben levő elhagyott traktor utal az áldozat aktualitására. Az ugyanebben az évben készült *Krisztus a kétségbeesést sugalló karmozdulatával*, amelyet a keresztfára is követ, nem egyéb már gubancos vonalak alkotta fájdalomcsomónál.

A murális megbízásokkal továbbra sem volt szerencséje. A margitszigeti Nagyszálló pannóját elfogadták ugyan, de a *Szentek bevonulása a városba* című, fő műnek szánt képet (1972) visszautasította a megrendelő Kereskedelmi Kamara. Ezen a groteszk felhangokkal kísért művön Kondor mintegy összegezte az egyházi ornátusba és bohócruhába öltözött emberiségnek a történelmen keresztül való vonulását.

Élete utolsó éveiben az addig a fényképezéstől idegenkedő művész fotózni kezdett. Felvételein elsősorban az általa készített makettek, drótból, papírból készült

repülőszervezeteket örökölt meg, némiképp szabadságra, lebegésre vágyó, de a földhöz is rögződő pályáivének szimbólumaként.

Külön kell szólni költői tevékenységéről. Verseinek első válogatása (*Boldogságtöredék*, 1971) ugyan még életében megjelent, de az irodalomtörténet alig vett róla tudomást. Pedig esetében nem az „Ingres hegedűje”-effektusról beszélhetünk, hiszen tépelődő monológjai, kihagyásos szófűzésekből épített lírai konstrukciói többet jelentenek az érzékeny műkedvelésnél, s önálló helyet biztosítanak neki a magyar líra történetében.

Kondor rövidre szabott pályája ellenére a 20. század magyar művészetének egyik legjelentősebb, életműve komplexitását is figyelembe véve meghatározó fontosságú alakja. Túl azon, hogy grafikusok generációjának jelentett példát, életműve nehezen lett volna folytatható. Ugyanis a teljesség ígézetét, a totális érvényességgel bíró művet kereste akkor, amikor ez már aligha volt elérhető. Ennek ellenére kísérlete nem kudarc, hanem a művészet erejének egyik hatalmas fellobbanása.

Pataki Gábor

Dobó István

Az egri vár hős védője, erdélyi vajda
[?], 1502 körül – Szerednye, 1572. június

Az egri vár védőinek kitartása óriási lélektani hatást fejtett ki, hiszen bebizonyosodott: szerencsével kisszámú őrség is ellenállhat a hódító törökök tengernyi hadának.

450 évvel ezelőtt halt meg szerednyei várában (Ung megye) Dobó István, aki 470 esztendeje védte meg Eger várát a sokszoros túlerőben lévő oszmán-török csapatokkal szemben. Az Ung megyei ruszkai Dobó köznemesi családból származott, majd kimagasló katonai szolgálatának, mindenképp Eger hősi védelmének köszönhetően került

be a magyar arisztokráciába és a főméltóságok sorába. 1553. május 26-án kapott I. Ferdinándtól magyar bárói címet, miközben a Habsburg uralkodó erdélyi vajdává is kinevezte.

Élete első évtizedeiről keveset tudunk, de egri várnagyi és udvarbírói szolgálatáig (1548–1553) elsősorban katonáskodáson keresztül, főként a Habsburg-párti Serédy Gáspárnak, a felső részek főkapitányának (1527–1550) az oldalán vezetett számára az út. 1544-től az egri püspökség tizedszedője volt. 1550. október 17-én Egerben kötött házasságot Sulyok Sárával, ami komoly főnemesi kapcsolatokat és társadalmi emelkedést hozott számára.

1552 nyarán Temesvár várának elfoglalása után a Kara Ahmed pasa másodvezír vezette török főserég a nemrég épült szolnoki vár alatt egyesült Hadim Ali budai pasa csapataival, majd szeptember 4-én megszállta a magára hagyott Tisza-parti erősséget. A több mint félszáz ezres sereg innét továbbindulva szeptember 9. és 11. között érkezett a „Felső-Magyarország kapujának” nevezett egri vár alá, amelyet Dobó vezetésével mintegy 2000 főnyi őrség védelmezett. A 38 napos ostrom az igen jelentős túlerő, Hegedűs István árulása, majd a székesegyházban elraktározott lőpor felrobbanása ellenére is sikertelen maradt – az oszmánok október 18-án megkezdték a visszavonulást. Az egri vár védőinek kitartása óriási lélektani hatást fejtett ki, hiszen bebizonyosodott: szerencsével kisszámú őrség is ellenállhat a hódító törökök tengernyi hadának, miként ezt Gárdonyi Géza is bemutatta csodálatos regényében, az *Egri csillagokban*.

1548

9

6

Serenissime Princeps & Dne Dne mihi semper
 seruetia mea perpetua, tempore, fidelia. Scripseram
 vna prioribus meis Lris, quas contra quocumque
 casu ad M^o vram mihi, qualiter Curia non aliud agunt
 reuera nisi ut esset, maliciam in nos conuetero sint. Nunc
 enim de noua heclerna die ante solis ortum possessionem una
 amicos, Francisci de Beck et Gabrili de Perens Barla,
 tem in illo (contate Hewerim ab ista Ave vna M^o
 antiliaria dilantem) Curia de Slubwas) deuadla-
 miserat, colonos una cum pueris quos poterunt ap-
 in captiuitatem & seruitutem miseram abduxerunt.

... quos ex decimatione ipca abdu-
 xerunt via M^o de Gyragyes hyspekij
 locutione ruit, Jam intelligit M^o hoc
 nec indurat. Ego autem nec solitos pro-
 bus partibus exigere ne Curia conueneri
 sunt conuenit foelicissime. Ex
 in projecta deat; Demetrii Anno 1548

Stephanus Dobó de
 Rorika

DOBÓ VEZÉR,
 Egervárának hős védője, 1552.

Az ostrom után Dobó a felmentését kérte, majd Erdély sikertelen Habsburg-megszállása idején Kendy Ferencsel együtt néhány esztendőn át erdélyi vajdaként (1553–1556) szolgált. Ezt követően rövid felső-magyarországi szolgálat után, 1558 elején sikerült megszereznie mind Léva várát, mind annak kapitányságát, sőt ezzel egyúttal Bars vármegye ispáni tisztét is. E posztján, majd még inkább a Garam menti bányavárosok főkapitányaként (1562–1564) alapvető szerepet játszott az úgynevezett bányavidéki (a későbbi érsekújvári) főkapitányság létrejöttében, amely a törökellenes határvédelmi rendszer egyik legfontosabb egysége maradt egészen Érsekújvár 1663. szeptemberi elestéig. Országos elismertségét jelezte az is, hogy az első pozsonyi koronázáson, Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember 8-i ceremóniáján a nagyurak között ő vihetett Szlavónia zászlaját.

Az 1560-es évek végén közeli rokonával, Balassa Jánossal együtt azon királysági főurak közé tartozott, akik elképzelhetőnek tartották volna Erdély és Felső-Magyarország egyesítését János Zsigmond erdélyi fejedelem uralma alatt. Ezt Bécs számára többben (főként hazai ellenfelei) uralkodóellenes összeesküvésnek igyekeztek bemutatni: így lett az egri hősből „hűtlen Dobó”, aki emiatt 1569 őszétől hosszabb időre börtönbe is került. Bűnössége ugyanakkor sohasem nyert bizonyítást, amit az is jelez, hogy sem vádemelésre, sem perre nem került sor ellene. Néhány héttel szabadulása után, 1572 júniusában halt meg. A dobóruszkai templomban temették el, ahol a fia állíttatta vörösmárvány síremléke részben fennmaradt (fedőlapja 1832 óta az egri várban látható). 2008-ban földi maradványait is megtalálták.

Egyetlen fia, Ferenc a század második felében ugyancsak komolyabb karriert futott be, miközben apja birtokait is tovább gyarapította – többek között a család által régóta bírni vágyott Sárospatakkal. 1572 szeptemberének végén Rudolf főherceg pozsonyi királykoronázásán Kunország zászlaját vitte, és a lakoma magyar mágnás-étekgóói közé is bekerült. Majd 1582 és 1589 között a bányavidéki végek főkapitánya volt, így apjához hasonlóan ő is méltó módon kivette részét Magyarország törökellenes védelméből. 1587 októberében még a magyar királyi pohárnokmesteri tisztségre, azaz országos főméltóságra is felmerült a neve – ezúttal sikertelenül. Az 1590-as évek második felétől királyi tanácsos lett. 1602. szeptember közepi halálával a Dobó család fiágon ugyan kihalt, a hős kapitányokra azonban méltán lehetünk mind a mai napig büszkék.

Pálffy Géza

Szegedi Kis István

Tanár, lelkész, teológus

Szeged, 1505 – Ráckeve, 1572. május 2.

A magyar református egyház alapító egyénisége, a svájci irányú teológia tanainak első magyarországi rendszerezője. Szegeden, Lippán és Gyulán végezte alap- és középfokú iskoláit, majd 1535-től a bécsi, 1537-től a krakkói egyetemen tanult. 1543-tól a reformáció szülővárosában, a wittenbergi egyetemen fejezte be tanulmányait, személyesen hallgatta Martin Luthert és Philipp Melanchthont. Beiratkozásáról a rektortól, Caspar Crucigertől kapott írásos bizonyítványt. Hazatérése után 1545-ben Csanádon és Gyulán vezette az iskolát, majd Cegléden tanított. 1549-ben Temesvárott működött tanárként, 1551-ben Mezőtúron, 1552-ben Békésen volt egyszerre lelkész és rektor, de még ugyanabban az évben Tolnán vállalta el az iskola vezetését. 1554 elejétől Laskón, 1558-tól Kálmáncsán (Kálmáncsehiben) volt lelkész. Miután egy sértett ember feljelentette, 1561 és 1563 között Pécsen és Szolnokon török fogságban volt, ahonnan csak hosszas erőfeszítések árán lehetett kiszabadítani. Élete végén Ráckeven volt prédikátor, s megválasztották az Alsó-Dunamellék (ma: Dunamelléki Református Egyházkerület) első püspökének (szuperintendensének).

Nagy szerepet játszott a török hódoltság reformációjában, több fontos iskola – Cegléd, Mezőtúr, Tolna – megerősítésében. Számos tanítványa választotta a lelkészi pályát, sokan közülük külföldi egyetemekre is eljutottak. Kezdetben Luther tanait követte, de 1558-ban (más nézet szerint az 1550-es évek első felében) a svájci reformáció tanai mellett állt ki, s igazáról meggyőzte lelkésztársait, többek között Melius Pétert is. Ez a lépése indította el azt a folyamatot, amely a református egyház szervezeti önállósodásához vezetett Erdélyben, Kelet-Magyarországon és a török hódoltságban. Négy magyar nyelvű verse is fennmaradt. Latin nyelvű teológiai munkái halála után jelentek meg Svájcban. A kéziratokat főként azonos nevű fia, ifj. Szegedi István juttatta el kiadókhöz; később mindegyiket többször is újra megjelentették,

Nagy szerepet játszott a török hódoltság reformációjában, több fontos iskola megerősítésében.

SZEGEDI KIS ISTVÁN

szerzőjük Európa-szerte ismertté vált. Legismertebb közülük a *Theologiae sinceræ loci communes* (Bázel, 1585), ebben tanítványa és utódja, Skaricza Máté közreadta az életrajzát és az arcképét, amelyet Skaricza rajza alapján egy ismeretlen svájci művész (talán Tobias Stimmer) metszett rézbe. Szegedi Kis István az egyetlen korai magyar reformátor, akiről hiteles arcképet ismerünk, a metszet és a biográfia bekerült a nagy európai nyomtatott gyűjteményekbe is.

Magánéletéről is sokat tudunk, három felesége volt, az elsőt, Orsolyát 1548-ban vette el Cegléden, egy Kata nevű lányuk még gyerekkorában meghalt. Megözvegyülve 1553 körül Tolnán kötötte össze életét Erzsébettel, egy lelkész özvegyével, tizenhét évig voltak házasok, kilenc gyerekük közül többen elhunytak kiskorukban. Erzsébetet 1570. augusztus 6-án temette el, de idős kora ellenére újra megnősült, elvéve egy ráckevei polgár özvegyét, Orsolyát, akitől egy utószülött kislánya, Zsuzsanna született. Szegedi Kis Istvánt 1572. május 4-én temették el, a szertartáson Skaricza Máté prédikált. A jeles teológus életrajzának elemeit egy mai magyar író, Szilágyi István használta fel *Hollóidő* című regényében.

Szabó András

Melius [Juhász] Péter, somogyi és horhi

Református püspök, író, botanikus

Horhi, 1532[?]/1536[?] – Debrecen, 1572. december 25.

A ma már nem létező Horhi községben (Somogy megye) született kismemesi családban. Gyermek- és fiatakkoráról semmit sem tudunk; Botta István egyháztörténész feltevését – mely szerint azonos lenne a fogságot szenvedett Somogyi Péter vágsellyei tanítóval – a szakértők többsége elutasította, mivel nem lehet bizonyítani. Az sem egyértelmű, hogy mikor volt a Szegedi Kis Istvánnal folytatott vitája, amelynek hatására elfogadta a svájci reformációt.

1556. október 25-től a wittenbergi egyetemen tanult, rövid ideig a magyar diák-társaság (coetus) vezetője (seniora) volt. 1558-tól Debrecenben lett lelkész Szegedi Gergely mellett. Egyre fokozódó lendülettel vetette bele magát az egyházszervezés munkájába. Szerzője az első magyar nyelvű, zwingliánus úrvacsorai hitvallásnak (Ma-

Hatalmas életművet hagyott hátra: magyar és latin teológiai, valamint hitvitázó munkákat, programszerűen kiadott prédikációkat.

rosvásárhely, 1559) és Szegedi Gergellyel, valamint Ceglédi Györggyel közösen a Debrecen-Egervölgyi Hitvallásnak (1561/1562). 1561-ben átvette Szege-ditől a vezető lelkészi állást és a debreceni egyház megye esperesi tisztét. Folyamatos hitviták közepette létrehozta, majd az erdélyi szenthárom-ságtagadó (antitrinitárius) mozgalom támadásával

szemben meg is védte a tiszántúli református egyházkerületet, amelynek ő lett a szuperintendense (püspöke). Ugyanakkor téves és tendenciózus egyes 20. századi egyháztörténészeknek az a beállítása, mely szerint ő lett volna a magyar református egyház egyetlen alapítója és kizárólagos vezetője.

Betegeskedése (valószínűleg epilepsziában szenvedett) és rövid élete ellenére hatalmas életművet hagyott hátra: magyar és latin teológiai, valamint hitvitázó munkákat, programszerűen kiadott prédikációkat. Megjelentette az első magyar

MAGIAR PRAE

DIKATIOC, KIPPOSTILLA

NEVEZNEC, A PROPHETA

APOSTOLOC IRASSABOL, A K

Doctoresque Origenes, Chrysostomus, T.

philactus, S. Ambrus, S. Hieronymus

S. Agoston, es a maftani bölcz Do-

ctores magyarazalloc ferint

Corint. 14.

Mikor egybe gyűltek, mindécek a közöletet Pálinnia tudomania, nyelvence értette, meg ideusfe, és irag magiari zallá vagon: Mindence epülette legenee

Dóbroczómbé,

M. D. LXIII.

MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER

püspök

1567 - 1572

református imakönyvet (*A keresztyének [...] nyomorúságokban való vigasztalásoknak és könyörgéseknek igaz módja*, Debrecen, 1562). 1562–1563-ban négy saját énekével bővítve újra kiadta – kották nélkül – Huszár Gál énekeskönyvét. Lefordította Kálvin kátéját, saját katekizmust is írt (Debrecen, 1562). Megfogalmazta és prédikációihoz csatolva kiadta az első magyar református istentiszteleti rendtartást (agendát) (Debrecen, 1563). Tevékenységét segítette Huszár Gál Debrecenben hátrahagyott nyomdafelszerelése. A teljes *Biblia* lefordítását tervezte, de csak Sámuel és a Királyok két-két könyve, a Krónikák könyvei és a Jób könyve (1565), valamint az Újtestamentum (Szeged, 1567; példánya nem maradt fenn) jelent meg. 1564-ben az evangélikusokkal, 1566–1569-ben Gyulafehérvárott, Tordán, Nagyváradon az antitrinitáriussá lett Dávid Ferencsel és társaival vitázott. 1569. április 29-én levéllel kereste meg Heinrich Bullinger zürichi reformátort, Kálvin genfi utódja, Théodore de Bèze pedig 1570-ben két levelet írt hozzá; mindhárom levélben a debreceni lelkész műveinek svájci kiadásáról volt szó, ami végül nem valósult meg. Kéziratait a jeles humanistának, a Krakóban élő Dudith Andrásnak is elküldte, neki azonban nem tetszettek, s 1571. január 30-án az indulatos debreceni lelkészt mérsékletre intette. Erre ő augusztus 16-án durva hangú levélben szólította fel Dudithot, hogy a kéziratokat adja át Christophorus Thretiusnak. Dudith szeptember 22-én hasonló hangnemben válaszolt. Ingerült levélváltása volt néhány évvel korábban, 1565–1566-ban a cseh testvérekkel is.

A wittenbergi egyetemen gyógynövénytant is tanulhatott, halála után ugyanis Heltai Gáspár özvegye adta ki *Herbariumát* (Kolozsvár, 1578), az első magyar orvosi füveskönyvet. A komoly tartalmú, kiváló kézikönyv nemzetközileg is jelentős, elismert tudósok munkáira épült, benne mintegy 1200 magyar növénynévvel.

Sok műve elveszett, jó részük kéziratban maradt.

Szabó András

Báthory Zsigmond, somlyai

Erdélyi fejedelem

Várad, 1572. április 20. – Libochovice, 1613. március 27.

Báthory Zsigmond édesapja Báthory Kristóf 1576 és 1581 között maga is erdélyi vajda, nagybátyja pedig Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király volt. Édesanyja Bocskai István testvére, Erzsébet volt, így Zsigmond mindkét ágon nevezetes rokonságot mondhatott magáénak. Mivel Istvánnak nem volt örököse, Zsigmond lett az erdélyi fejedelmi trón várományosa, akit a rendek már 1581-ben megválasztottak.

A fiatal Báthory Zsigmondra jezsuita gyóntatóatyja, a spanyol származású Alfonso Carillo gyakorolt jelentős hatást. Az alig tizenhat éves ifjút az országgyűlés 1588-ban nagykorúsította, és ezzel meg is kezdte uralkodását, igaz, a mellé állított Ghiczzy András kormányzó segítségével. A rendek a döntésért nagy árat kértek: Zsigmondnak el kellett távolítania Erdélyből a jezsuitákat. Carillo atya csak rangrejtve, mint kanonok maradhatott mellette. A fejedelem diplomáciai lépéseit ezt követően Carillo és nagybátyja, Bocskai István határozta meg, akik a fejedelmet a törökök ellen indított hábo-

rúba való belépésre biztatták. Carillo atya és Bocskai közbenjárásával kötötte meg I. Rudolf magyar királlyal és német-római császárral az 1595. évi prágai szövetségi szerződést, amelynek célja a törökellenes harc megindítása volt.

Báthory számára az 1595. őszi győztes gyurgyevői csata hozta meg az európai hírnevet.

A szövetséget Habsburg Mária Krisztierna főhercegnő kezével kívánták megpecsételni. A fejedelem kezdeti katonai sikereit jelezte, hogy 1595-ben Mihály havasalföldi és Ștefan Razvan moldvai vajda fölmondták az oszmán alávetettséget, és hűséget esküdtek Zsigmondnak. Báthory számára az 1595. őszi győztes gyurgyevői (ma: Giurgiu, Románia) csata hozta meg az európai hírnevet, amelyben a székely katonaság mért óriási csapást az oszmán-török hadakra.

A fejedelem időközben 1595 augusztusában Gyulafehérvárott házasságot kötött a Habsburg főhercegnővel, ám mivel nem hálták el, egyre súlyosabb lelki problémát okozott Zsigmondnak. Végül 1599-ben a pápa semmissé nyilvánította a házasságot;

Mária Krisztierna távozott Erdélyből, életét a stájerországi Hall városka kolostorában fejezte be. Zsigmond részben a házasság kudarca, részben politikai sikertelenségek (például az 1596. évi vesztes mezőkeresztesi csata) okán papi rendbe kívánt lépni, sőt kérte Rudolfot, segítsen számára kieszközölni a bíborosi rangot. Az országa fölötti uralmat is átadta Rudolf királynak az 1597-ben Prágában megkötött egyezményvel. Cserébe Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket és évi ötvenezer forint járadékot kapott. Az Erdély fölötti hatalmi harcokban új korszak kezdődött, amikor Zsigmond 1598-ban hazahívta Lengyelországból unokaöccsét, Báthory András bíborost, azzal a céllal, hogy az a fejedelmi hatalmat átvegye tőle. Az ő uralkodását sem a Portán, sem bécsi udvarban, sem az országon belül nem nézték jó szemmel, 1599 októberében székely katonák ölték meg menekülés közben. Időközben Mihály havasalföldi vajda Rudolf helytartójaként elfoglalta a fejedelemség székvárosát, és uralma alá hajtotta Erdélyt.

Báthory Zsigmond – többszöri lemondás és visszatérés után – utoljára 1601. március végén vette vissza a hatalmat, ám a következő év nyarán végleg távoznia kellett. Ezt követően a fejedelemség Habsburg Rudolf jogára alatt – az Erdélybe érkező Giorgio Basta katonai helytartó hatalomátvétele révén – közjogi értelemben egyesült a nyugati országrésszel. Ez azonban mindössze két évig, Bocskai István 1604. évi felkeléséig tartott, és Erdély számára iszonyatos pusztulást hozott.

A fejedelemség Báthory Zsigmond uralkodása alatt, hadi vállalkozásai okán, gazdaságilag teljesen kimerült állapotba jutott, amit tetézett, hogy a 17. század elején pestisjárvány és éhínség is szedte áldozatait. Az igavonó állatok szinte mind elpusztultak, az emberek magukat fogták az igába, ahogyan mondták: „Basta szekérébe”. Az 1603 elején újonnan Erdélybe érkező császári biztosok azonnal felfüggesztették az erdélyi alkotmányt és az országgyűlést, kemény kézzel bántak az ellenük lázadó erdélyi főurakkal. Az ellenálló rendek ugyan felsorakoztak az újonnan megválasztott fejedelem, Székely Mózes mögött, de terveiket nem koronázta siker, Bastát nem tudták kiverni az országból.

Báthory Zsigmondot a király végül nem segítette hozzá a papsághoz, Csehországban, kegyelemkenyéren tengette napjait. 1605 februárjában még felmerült, hogy Bocskaival szemben fejedelemként állítsák Erdély élére, ő azonban ezt már nem vállalta. 1611-ben felségárulással vádolták meg, és a Hradzsin börtönébe vetették, ahol 14 hónapig raboskodott. Száműzötteen, keserűen érte a halál Libochovicében.

Oborni Teréz

Révay Péter

Koronaőr, országos főméltóság és történetíró

Holics, 1568. február 2. – Trencsén, 1622. június 5.

Elsőként ismerte fel a Szent Korona bizánci eredetét.

A Turóc vármegyét évszázadokon át irányító Révay család egyik legnagyobb karriert befutott tagja. Hazai, majd bécsi és strassburgi tanulmányok után részt vett a tizenöt éves háború (1591–1606) több fontos eseményében, miközben 1598-tól Turóc vármegye főispánja volt. A 17. század elejétől a Magyar Királyság egyik vezető politikusa: 1605-től királyi tanácsos, 1608 elején a rendi konföderáció, őszén pedig a koronázódiéta és a Habsburg–magyar kiegyezés egyik főszereplője. Ekkor lesz koronaőr, majd 1610-től egyúttal királyi udvarmester, végül 1618-tól étekfogómester. 1619–1622-ben, amikor a Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában bejárta az országot, komoly érdemeket szerzett az őrzésében. A lutheránus egyház kiemelkedő patrónusa. 400 éve, 1622. július 17-én helyezték örök nyugalomra családja régi temetkezőhelyén, a turócszentmártoni templomban.

Révay történetíróként is a világi főrendek markáns szószólója volt. A Szent Koronáról írott művében (*Commentarius...*, Augsburg, 1613) elsőként foglalta össze a felségjelvény történetét, páratlan eszmeiségét, és jelentette meg ábrázolását. E munka évszázadokra meghatározó hatást gyakorolt a koronáról való gondolkodásra és ábrázolásmódjára. 2021-ben kritikai kiadásban és magyar fordításban megjelent országtörténete (1. kiadása: *De monarchia...*, Frankfurt, 1659) szintén egyedülálló alkotás. Ebben széles forrásbázisra, a korabeli államtudományi irodalomra és saját tapasztalataira építve egy mindvégig Habsburg-párti és udvarhű, ám a világi rendek érdekeiért kiálló lutheránus és törökellenes mágnás szemszögéből mutatja be a Magyar Királyság történetét a kezdetektől II. Mátyás 1619. évi haláláig. Különösen nagy terjedelemben beszélt el az a korszakot (1591–1619), amelynek alakításában maga is aktívan részt vett. E munkájában elsőként ismerte fel a Szent Korona bizánci eredetét.

Pálffy Géza

EUROPICA VIRILITAS

Szepsi Csombor Márton

Prózaíró, versszerző, református tanár és lelkész

Szepsi (ma: Moldava nad Bodvou, Szlovákia), 1595 körül –
Varannó (ma: Vranov nad Topľou, Szlovákia), 1622 ősze vagy tele

Mezővárosi polgári családban született, iskoláit Szepsiben, Kassán és Késmárkon kezdte, majd 1611-től Nagybányán, 1614-ben Göncön folytatta. 1615-ben elvállalta a telkibányai református iskola vezetését, az itt keresett pénzből indult aztán külföldi tanulmányútra. 1616 és 1618 között az Északi-tenger partján fekvő Danzig (ma: Gdańsk) kikötőváros református főiskoláján tanult, itteni disputációjának (vita formájában lezajlott vizsgájának) tételeit a fémekről nyomtatásban is megjelentette (*De metallis*, 1617). 1618-ban nagy nyugat-európai körutazást tett (Dánia, Frízföld, Hollandia,

Fő műve az első magyar nyelvű útleírás.

Anglia, Franciaország, Németország, Csehország, Szilézia). 1619-ben a kassai iskola vezetője lett, s ezzel párhuzamosan elkezdett dolgozni útleírásán. A városi tanács úgy ítélte meg, hogy túl sok energiát vitt el az írás, s nem maradt ideje az iskolára, ezért – miközben megjelent az *Europica varietas (Változatos Európa, Kassa, 1620)* – elbocsátották az állásából. 1620 ősztől a Zemplén vármegyei Varannó kétnyelvű (magyar és szlovák) gyülekezetében lett lelkész, egyben a város földesurának, Nyáry Istvánnak az udvari papja, illetve fiának, Nyáry Ferkónak a házitanítója. 1622-ben az országban pusztító nagy pestisjárvány először a tanítványát, Ferkót ragadta el, majd az év vége felé maga is áldozatul esett. Tanítványának írt erkölcsstanító könyvét a hálás Nyáry család adatta ki nyomtatásban a halála után (*Udvari schola, Bártfa, 1623*).

Fő műve az első magyar nyelvű útleírás. Korábban is születtek külföldön tanuló diákok tollából verses és prózai útleírások (úgynevezett hodoeporiconok), de azok latin nyelvűek voltak. Szepsi Csombor már azt a protestáns, késő humanista írócsoportot tekintette mérvadónak, amely magyar nyelven írta műveit. Legfontosabb példaképe Szenczi Molnár Albert volt, aki egész életében sokat utazott. Az útleírás kezdő mondata is erre utal: „Gyermekkoromtól fogván kiváltképpen való indulatimtúl hajtattam én az idegen helyeknek látására.” Munkájának alapja útközben írott naplója volt, amelybe

lejegyezte az élményeit, az utazás anekdotikus részleteit, illetve a dátumokat és a számszerű adatokat. Hazaérve ezt egészítette ki a korabeli földrajzi szakirodalom anyagával, így az élménybeszámoló mellett megjelent a tanító, ismeretközlő szándék is. A könyvek által nyújtott ismeretek magyarázzák, hogy olyan helyeket is leírt, amelyekben valójában nem járt; például egy holland várost, amelyet csak a part mellett elúszó hajóból látott.

Művét országok szerint osztotta fejezetekre, ezeket egyenként különböző kassai polgároknak ajánlotta. A fejezetek mindig földrajzi leírással indulnak, ezután következik maga az útleírás. Magyar nyelvű szövegébe gyakran szúr be általa írt latin nyelvű verseket, időnként feliratokat is lemásol. Lengyelországgal és Poroszországgal kezdi a művet, s természetesen igen részletesen szól Danzigról (korabeli magyar nevén Danckáról), ahol tanult. Nagy hatással volt rá London, de Párizs fogta meg különösen. Vándorlása közben többször látott olyan helyeket, amelyek hazájára emlékeztették, ezt mindig nosztalgiával emlegette. Hazafelé Heidelbergben meglátogatta az egyetemét, találkozott az ott tanuló magyar diákokkal. Útjának utolsó szakaszát veszélyessé tette, hogy ekkor tört ki Csehországban és Németországban az első nagy kontinentális fegyveres konfliktus, a harmincéves háború (1618–1648), amely kezdetben vallási összeütközésként indult. Munkájának végére két magyar nyelvű versét is beillesztette. Útleírása ma is izgalmas olvasmány, bemutatja, hogyan látta a korabeli Európát egy magyar református diák a 17. század elején. Egy része olvasható lengyel nyelven is, teljes angol fordítását Bernard Adams készítette el 2014-ben.

Szabó András

Fellner Jakab

Építész

Nikolsburg [ma: Mikulov, Csehország], 1722. július 15. –
Tata, 1780. december 12.

Fellner egyik fő műve a veszprémi püspöki palota tervezése volt, amelyre Koller Ignác püspöktől kapott megbízást.

A klasszicizáló késő barokk jelentős mestere, a morvaországi születésű építőmester és építész 1745-ben, huszonhárom esztendősen került hazánkba, ahová akkoriban az építési munkák bővsége okán számos német ajkú kőművesle-

gény érkezett. Előbb Komáromban, az akkor szokásos céhes keretek között próbált szerencsét: 1746-ban feleségül vette egy helyi pallér, Rimholcz József özvegyét, 1748-ban a város kőművescéhének tagja lett. Foglalkoztatta a ráckevei és a békési császári uradalom és Komárom vármegye, de felemelkedését elsősorban annak köszönhetette, hogy már 1746-tól az Esterházyak tatai uradalma számára is dolgozott.

Eleinte falusi templomok javításával, építésével bízták meg, részt vett a majki remetelakok kivitelezésében, bővítette a tatai uradalmi kormányzó, Balogh Ferenc házát. 1751-ben Esterházy József alkalmazta a cseklézi kastély javításánál, 1762-ben immár önállóan megtervezte a móri Lamberg-kastélyt. 1762-ben Esterházy Miklós koronaőr, pétervári követ bízta meg a tatai vár korszerű rezidenciává alakításával, de ez a gróf halála miatt nem valósult meg. Fellner 1769-től folytatta a tatai Szent Kereszt-plébániatemplom építését, amely még 1751-ben Esterházy József országbíró (a cseklézi kastély építtetője) végrendeletének meghagyása szerint fia, ifj. Esterházy József kezdett építtetni, feltehetően Franz Anton Pilgram tervei szerint. A barokk alapszerkezetű, előreugró toronypárral tagolt, mozgalmas homlokzatra klasszicizáló részletformák, füzérdíszek, cseppdíszes, szögletes voluták kerültek.

1764 és 1769 között Fellner irányította az Esterházyak tatai kastélyának építését, amelynek saroktornyos, masszív tömbjét az úgynevezett kiskastély és a hozzá csatlakozó gazdasági szárnyak veszik körül. Fellner egyik fő műve a veszprémi püspöki palota tervezése volt, amelyre Koller Ignác püspöktől kapott megbízást. Az 1765 és 1776 között

Nemzeti évfordulóink 2022

a Várhegy keleti peremén felépült palota látványos, elegáns U alaprajzú, késő barokk rezidencia, sávozott díszítésű homlokzattal, középtengelyében oszlopos kocsiáláhajtóval és füzérdíszes oromzattal. E műve legjobb példája a korszak újításait hatásosan alkalmazó, franciás igazodású építészeti formanyelvének. 1763-ban másodsor nőszült, egy bécsi kalaposmester lányát vette feleségül, és Bécsben megfordulva az ottani pompás építkezések láttán bizonyára újabb inspirációkat szerzett.

Az 1760-as években kapott megbízásai közé tartozik az egri líceum építése. 1755-ben Barkóczy Ferenc püspök teológiai és bölcsészeti stúdiumokat oktató iskola számára rendelt terveket Joseph Ignaz Gerl bécsi építésztől. 1761-ben primássá nevezték ki, így utódjára, Eszterházy Károlyra maradt a megvalósítás, aki viszont egyetemmé kívánta fejleszteni az intézményt, és hamarosan Fellnerre bízta a kivitelezést. Bár az egyetemi rangot nem kapta meg, csak líceum lehetett, az iskola számára a püspök tekintélyes épületet emeltetett Fellnerrel: négyyszögű udvar körül a fő szint három szárnyának középrizalitjaiba egy-egy reprezentatív helyiség, a díszterem, a kápolna és a könyvtár került, a negyedik szárny fölé pedig a korszerű műszerekkel felszerelt csillagvizsgáló. 1776–1777 folyamán Eszterházy kívánságára az új ízlésnek megfelelően klasszicizáló tagozatokkal és ornamensekkel tervezte át a főhomlokzat díszítőményeit.

Eszterházy Károly Pápa földesuraként a város tűzvészben elpusztult Szent István vértanú templomának újjáépítését is Fellnerre bízta, aki 1773-ban több lépésben, a püspök részletes utasításainak megfelelően dolgozta ki a terveket. Amikor Fellner 1780-ban meghalt, az architektúra javarészt készen állt, de felszentelésére csak berendezés és a dekoráció elkészülte után, 1795-ben került sor. A pápai plébániatemplom alaprajzában szinte teljes egészében megegyezik a tataival, a fő különbség a tornyok elhelyezésében mutatkozik: ezek Pápán a homlokzat mellé kerültek, megnövelve annak felületét, így azon a hatalmas falfelület, a széles timpanon uralkodik. A toronyemeletek áttörésében, pilléreinek rézsútos elrendezésében viszont még megjelenik a barokk dinamizmusa.

Fellner időközben ismét megözvegyülve, 1772-ben egy pozsonyi harangöntő leányával kötötte harmadik házasságát. 1773-ban „fellenthali” előnévvel osztrák nemességet kapott, névalírásában ettől kezdve a *Baumeister* (építőmester) helyett az *Architekt* (építész) titulust használta. 1777-től Pilgram örököseként folytatta a pápai Esterházy-kastély átépítését, 1770 és 1778 között felépült kései önálló műve, a veszprémi agg papok háza.

Jerney Kiss János

Czinka Panna

Cigány hegedűs, az egyik első névvel ismert cigányprímás
Sajógömör [ma: Gemer, Szlovákia], [?] – Sajógömör, 1772.

A muzikus legendássá vált alakját a 19. század második felének romantikus, történetileg gyakran nem hiteles leírásai a Rákóczi-szabadságharc örökségével kapcsolták össze.

Egy 1776-os sajtócikk szerint a 18. század elején született, apja képzett és tapasztalt zenész volt. Korán megmutatkozott Panna hegedűjátékhoz való tehetsége, ezért a gömöri Lányi János földbirtokos a legjobb rozsnói hegedűssel taníttatta. Czinka Panna hamarosan felülmúlta tanítóit. Tizennégy évesen egy bőgősként is működő kovácmesterhez

ment férjhez, férjével és annak kontrás és cimbalmos testvéreivel együtt játszott. E leírás a hagyományos cigányzenekari felállás legkorábbi adata. Később férjével és gyermekeivel muzsikált, nemesi pártfogója zenészeként szolgált. Bár mecénása kovácműhelynek is helyet adó házzal ajándékozta meg, tavasztól őszig a Sajó partján vert sátrakban lakott családjával. A cikk kiemelte jó modorát és szorgalmát. A környéken hírnévre tett szert, 20-30 mérföldre is elvitték zenélni. Halála után latin nyelvű költeményekben gyászolták, az egyik vers háromtagú bandáját is említi.

A róla szóló későbbi leírások az 1776-os forráson alapulnak. Bár nem tudunk arról, hogy a prímás zenét is szerzett volna, 1858-ban gróf Fáy István egy Czinka Pannát állítólag ismerő kortárs hagyatékára hivatkozva a nevével publikált egy dallamot, amelyet később „Czinka Panna nótája”-ként tartottak számon. A muzikus legendássá vált alakját a 19. század második felének romantikus, történetileg gyakran nem hiteles leírásai a Rákóczi-szabadságharc örökségével kapcsolták össze. Szerepel többek között Jókai Mór *Szeretve mind a vérpadig* című regényében, Balázs Béla szövegére Kodály Zoltán komponált daljátékot *Cinka Panna balladája* címmel.

Riskó Kata

Esztergomi Főszékesegyház alapkőletétele

1822. április 22.

Magyarország három részre szakadása, az ország középső részének török megszállása miatt a 16. században a magyar katolikus egyház központját ősi székhelyéről, Esztergomból a biztonságos Nagyszombatba helyezték át. Bár az ország felszabadítása a 17. század végén megtörtént, a központ visszahelyezésére és az új főszékesegyház felépítésére csak a 19. században került sor. Az akciót Rudnay Sándor érsek hercegprímás kezdeményezte, aki 1820-ban Kühnel Pált, az Udvari Építési Hivatal igazgatóját kérte fel az új székesegyház terveinek elkészítésére. Rudnay 1822. április 22-én helyezte el az épület alapkövét, és ugyanebben az évben tette át Nagyszombatból a prímási székhelyet Esztergomba. Egy másik építésre, Packh Jánosra bízta az építkezés helyszíni irányítását, aki a régi épületegyüttesből megmaradt reneszánsz Bakócz-kápolnát 1600 számozott darabra szedte

Rudnay 1822. április 22-én helyezte el az épület alapkövét, és ugyanebben az évben tette át Nagyszombatból a prímási székhelyet Esztergomba.

szét, és a székesegyház másik oldalára helyezte át. Packh 1839-ben bekövetkezett halála után Hild József folytatta az építkezést. A monumentális, klasszicista stílusú főszékesegyházat 1856. augusztus 31-én Liszt Ferenc *Esztergomi miséjé*-nek hangjaira szentelték fel. Az épületet ténylegesen csak 1862-ben fejezték be.

Sisa József

Kuny Domokos

[Dominique Cuny]

Gyáros, keramikusművész

Durlach [ma: Németország], 1754. december 15. –

Bécs, 1822. február [?]

Keménycserép- és fajansztermékeivel rendszeresen részt vett a budai és a pesti vásárokon.

Apja, az elzász-lotaringjai származású Dominique Cuny az első magyarországi fajanszgyár vezető mestere volt Holicsban. Korai halála után Domokos anyja egy másik elzászi mesterhez, Hermann Sándorhoz ment férjhez, akivel gróf galánthai Esterházy Ferenc főkancellár tatai birtokán manufaktúrát alapítottak. Miután a mostohaapa halálát követően a gyár vezetését annak lánya kapta meg, Kuny Domokos Bécsben próbálkozott fajanszgyár alapításával. Ennek sikertelensége után maradék pénzén Budán vásárolt telket. Termékei folytatták a holicsi-tatai hagyományokat, ugyanakkor az edényformái leegyszerűsödtek: a gerezdelt edénytestek simává, hengeressé váltak, a színes díszítményeket pedig egyszínfestésű füzérek váltották, a kornak inkább megfelelő copf ízlést képviselve. Termékeire 1792-ben gyártási privilégiumot nyert, keménycserép- és fajansztermékeivel rendszeresen részt vett a budai és a pesti vásárokon.

A napóleoni háborúk idején a fajanszgyárak sorra bezártak, mert az edénygyártáshoz szükséges ón és ólom a fegyverek gyártásához kellett. A Helytartótanács hivatalból vizsgálatot indított, hogy a sikerei tetőpontjára érkezett (önt és ólmot bevallottan nem használó) budai gyár milyen alapanyagot használ az edényeken. Kitaibel Pál, a budai egyetem professzora megállapította, hogy az edények antimont tartalmaznak, és tévesen úgy vélte, hogy azok mérgezőek. Kuny Domokos gyárát 1810-ben bezárták, életének hátralévő évtizedében Bécsben igyekezett igazát bizonyítani. Küzdelme eredményesnek bizonyult, ám anyagilag tönkrement, és súlyosan megbetegedett. Róla nevezték el a tatai Kuny Domokos Múzeumot.

Kozák Péter

Berzeviczy Gergely

Reformpolitikus, közgazdász, történész

Kakaslomnic, 1763. június 15. – Kakaslomnic, 1822. február 23.

„Az egykori Magyarország északkeleti határmegyéje, a Szepesség, égbenyúló havasok, pusztító tavaszi áradások, nyájas fennsíkok és szelíden termékeny völgyek együttese. Kulturált városok, csinos szász és szlovák falvak, nyomorúságos hegyi telepek, magyar uraságok pompás kastélyai és rátarti udvarházai tarkítják a sziklák szürkeségét [...]. Tarka táj és tarka társadalom” – így jellemzi H. Balázs Éva, Berzeviczy Gergely életrajzírója azt a szepesi környezetet, közelebbről a Lomnici-csúcs lábánál fekvő apró kis falut, Kakaslomnicot, ahol a későbbi jeles tudós 1763 júniusában az újonnan felépített kis barokk kastélyban egy protestáns nemesi család gyermekeként világra jött. Személyében megtestesítette a soknyelvű és soknemzetiségű országot: apja, Berzeviczy Sándor 13. századi tirolí–meráni származású, az egyik első borexport-vállalkozás tagja, aki röviddel fia születése után elhunyt, anyja, Horváth-Stansits Borbála – miként azt a neve is mutatja – horvátországi protestáns.

Berzeviczy Gergelyt előbb a kor szokásainak megfelelően házitanítók oktatták (a tananyagban elsősorban latin, német stílusgyakorlatok, francia nyelv, filozófia, történelem szerepelt), majd 1777-ben kezdte meg tanulmányait a késmárki evangélikus líceumban. Az ifjút a család hivatali pályára szánta, ezért jogi stúdiumok következtek: 1781 novemberében a Nyíregyháza melletti Berkeszre, Vay István birtokára ment, hogy megkezdje a patvariát, a gyakorlati jogtudás iskoláját. Különleges, de mindenképp tartó patvariát a jurátusgyakorlat követte, és az utazgató tapasztalatgyűjtést immár Pesthez kötött stúdiumok váltották fel: principálisul a hétszemélyes táblán működő Szlávy Pált sikerült megnyernie. Ebben az időszakban, 1783-ban lett tagja a miskolci szabadkőműves páholynak is.

Egyéni ambíciója és elszántsága érvényesült, amikor 1784 őszén elindult Göttingenbe, hogy a korabeli Európa legkorszerűbb egyetemén folytassa tanulmányait.

Feladata abban állt, hogy jogi ismereteit magasabb szintre emelje, s mindehhez jól hasznosítható társadalmi kapcsolatokra is szert tegyen későbbi – remélt – kancelláriai vagy helytartótanácsi hivatali karrierje érdekében. A göttingeni szellemi élet és professzorai – köztük a jeles statisztikus-történész August Ludwig Schlözer, a filozófus Johann Georg Feder vagy az ökonómus Johann Beckmann – jelentősen átformálták politikai gondolkodását, világlátását és érdeklődési területeit, stúdiumaiban a jog háttérbe szorult, inkább a kamarai tudományok, a statisztika és a történelem felé fordult. A három egyetemi tanév és az azt követő – fontosabb német városokat, Belgiumot, Franciaországot és Angliát érintő – európai tanulmányútja után 1787 őszén tért vissza Lomnicra. Csak évek múlva, 1790-ben kapott alkalmazást a helytartótanács kereskedelmi ügyosztályán, ahol a kor legműveltebb bürokrátája, báró Podmaniczky

Történeti-politikai tárgyú, kizárólag latin vagy német nyelvű kiadatlan írásai mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben felülmúlják a közgazdasági műveket.

József irányítása alatt dolgozott. Későbbi tudományos munkássága szempontjából az itt szerzett tapasztalatai meghatározók: vámügyeket intézett, döntött a fabrikák, manufaktúrák működésével, árszabályozással kapcsolatos kérdésekben, kereskedők kérvényeire válaszolt. Az 1790-es évek első felében azonban még fel sem merült a tudósi

pálya, hivatali munkája mellett aktívan politizált, és ez idő tájt került közel a magyar jakobinusok reformátor szárnyához. A megtorlást úgy tudta elkerülni, hogy 1795-ben a helytartótanácsbeli állásáról lemondott, és visszavonult kakaslomnici birtokára, ami azt is jelentette, hogy nem szabad akaratából ugyan, de tudós lett belőle.

Munkamódszere egykori göttingeni tanárai nyomán alakult ki: sokat olvasott, külföldi folyóiratokat járatott, és igyekezett a legkorszerűbb információkat begyűjteni. Először politikai gondolatait foglalta össze: névtelen német nyelvű röpiratban (*Der Majestätsprozeß in Ungarn*) tiltakozott a császári önkény ellen, azután megírta későbbi tudós hírnevét megalapozó, legtöbbet idézett, Adam Smith szellemiségét tükröző latin nyelvű alaplátványát (*De Commercio et Industria Hungariae*, Lőcse, 1797) Magyarország kereskedelméről és iparáról. Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkésszel közösen írt munkáiban a magyar parasztság helyzetét elemezte. Élete utolsó két évtizedében írt elméleti közgazdaságtant, értekezett az északi és az ázsiai kereskedelemről, sőt még Tátra-kutatással is foglalkozott. Történeti-politikai tárgyú, kizárólag latin vagy német nyelvű kiadatlan írásai mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben felülmúlják a közgazdasági műveket: van közöttük Franciaország története a forradalmak korában, több töredék magyar történet, számos jogi elemzés, amelyek végcélja a dinasztia és Magyarország kapcsolatának javítása.

Még nem volt hatvanéves, amikor 1822-ben meghalt. A 19. század közepén mindössze a hazai evangélikusok helyzetével foglalkozó kéziratát fordították magyarra, és adták ki nyomtatásban is. Berzeviczy utóéletében a fordulat csak a 20. század elején következett be, amikor a közgazdász, akadémikus Gaál Jenő gondoskodott kéziratai egy részének fordíttatásáról és kiadásáról, ami egyszersmind meghozta számára az utókor elismerését és tiszteletét.

Krász Lilla

Teleki Sámuel, széki gróf

Erdélyi kancellár, utazó, könyvgyűjtő

Gernyeszeg [ma: Gornești, Románia], 1739. november 17. –
Bécs, 1822. augusztus 7.

*A rendszeres
könyvgyűjtésre
egész életében sok
időt áldozott.*

Bázelben Daniel és Jean Bernoullinál matematikát, majd az utrechti és leideni egyetemen történeti, filozófiai és természettudományos előadásokat hallgatott. Húszévi kitartó munka eredményeként Utrechtben megjelentette Janus Pannonius összegyűjtött műveit (1784).

II. József türelmi rendelete után először visszautasította az udvari kancellárián felajánlott tanácsosi állást, az uralkodó azonban ragaszkodott a személyéhez, és királyi biztos lett a nagyváradi kerületben, később az egyesített udvari kancellária erdélyi ügyekért felelős alkancellárjává nevezték ki.

A rendszeres könyvgyűjtésre egész életében sok időt áldozott. Közel negyvenezer kötetből – ősnyomtatványokból, corvinákból, híres nyomdászmesterek remekeiből – álló gyűjteménye 1802-ban nyílt meg közkönyvtárként Marosvásárhelyen (a Teleki Téka első, négykötetes katalógusát maga szerkesztette és adta ki). A gyűjtemény legrégebbi kézírata a *Koncz-kódex*, azaz a 14. században pergamenlapokra másolt latin nyelvű *Biblia*, amelynek lapszélein 55 szót tartalmazó magyar nyelvű bejegyzés olvasható: a *Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák* néven ismert hatodik magyar nyelvemlék a 15. század első negyedéből származik. Az ősnyomtatványok közül a legkorábbi Bolognában nyomtatták 1475 körül, szerzője, Galeotto Marzio, Mátyás király udvari orvosa volt. Unikumként tartják számon Apáczai Csere János *Magyar logikátska* című munkáját (Gyulafehérvár, 1654), amely az első magyar nyelven írott logikatankönyv egyetlen ismert példánya.

Kozák Péter

Verseghy Ferenc

Pálos pap, nyelvész, író

Szolnok, 1757. április 3. – Buda, 1822. december 15.

Verseghy Ferenc a klasszikus századforduló egyik megkerülhetetlen, korának jelenségeire élénken reflektáló, több nyelven író és olvasó literátora. Sokszínű életműve negyvennél is több kötetet tölt meg. E rendkívül vegyes korpusz egy igen fordultatos életpálya eredménye, mely képet ad arról, milyen karrierlehetőségei voltak egy tudós egyházinak a 18–19. század Magyarországon.

Az egri jezsuitáknál végzett teológiai tanulmányait félbehagyta, s 1778-ban az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendbe, a pálosokhoz kérte felvételét. 1781-ben szentelték pappá. A nagyszombati theologia speculativa elvégzése után a budai egyetem hallgatója lett, ahol előbb filozófiai doktori fokozatot, majd teológiai baccalauratust szerzett. 1784 őszétől magyar hitszónok volt a pálosok pesti templomában. Prédikációiban a katolikus felvilágosodás eszméit hirdette. Rokonszenvezett II. József egyházpolitikájával, pályáján az első komolyabb törést azonban épp egy olyan döntés hozta, mely ugyanezen egyházpolitika szellemében született: 1786-ban feloszlatták a pálos rend magyar rendtartományát. Verseghy következő évei az útkeresés jegyében teltek.

1786 őszétől tábori papként szolgált a kiscelli katonai táborban. 1788 februárjától Milassin Miklós tábori főpap titkára lett. II. József török elleni háborújában súlyosan megbetegedett, így fel kellett adnia tábori papi hivatását. Korrektorként, majd szerzőként a kassai *Magyar Museum* munkatársa lett. Sokat fordított a legkülönbözőbb témákban és műfajokban. Karl Joseph Huber egyházi munkáinak, Joseph Anton Steffan és Joseph Haydn dalalbumainak, a kor népszerű és énekelhető német nyelvű versei-

Részt vett a Martinovics-összeesküvésben: a francia forradalom emblematikus szövegeit terjesztette és fordította, ő ültette magyarrá a Marseillaise-t is.

nek lefordítása után színművek fordításával támogatta a kilencvenes években lendület vevő magyar nyelvű színházaszt. August von Kotzebue drámái mellett ő ültette először magyarra Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheuszát*. Tudományos karrierjét nyelvészként

tervezte, erre vall a *Proludium*ban felvázolt nagyszabású nyelvészi–szótárírói programja, s erre utalnak Henrik Gabriel Porthannal, a turkui egyetem professzorával és Aranka Györggyel való kapcsolatépítő törekvései. *Mi a' poézis? És ki az igaz poéta?* című munkájához csatolva ő adta ki először magyarul Horatius *Ars poeticáj*át prózában fordítva. Tevékenyen részt vett a közéletben: röpiratokat írt és fordított az 1790/91-es országgyűlésre, olvasóköroket, színházi előadásokat látogatott, szabadkőműves

kötődései is lehettek. Millot-fordításához csatolt értekezései miatt vizsgálat indult ellene, s elmarasztalták. Hajnóczy József révén részt vett a Martinovics-összeesküvésben: a francia forradalom emblematikus szövegeit terjesztette és fordította, ő ültette magyarrá a *Marseillaise*-t is. Tetteiért először halálra ítélték, majd büntetését bizonytalan idejű fogságra változtatták. Kilenc év múltán, 1803-ban térhetett haza, legkésőbb az elítéltek közül.

Szabadulása után újra kellett építenie az egzisztenciáját. Ebben mecénások és líratorként szerzett korábbi tapasztalatai segítettek. Pártfogói között találjuk az ország legbefolyásosabb nemeseit és főurait, Marczibányi Istvánt, Szapáry Jánost, aki Verseghyt nevelőként is alkalmazta, s József nádort, akinek egy éven át magyar nyelvmesetere volt. Nevelője volt báró Prónay Simon fiának is, Széchényi Ferenc leányát pedig énekre tanította. Sikerült újraéleszteni könyvkiadói kapcsolatait, így regényfordítások mellett más szerkesztői feladatokra is megbízást kapott, főként Sággy Ferencnek, az Egyetemi Nyomda kurátorának köszönhetően. Fogság utáni életművét is éppoly tematikai és műfaji sokszínűség jellemzi, mint a fogság előtti. Írt és fordított verseket, verses meséket, satirikus eposzt, számos alkalmi költeményt és politikai röpiratot, emlékezetes Révai Miklóssal folytatott nyelvészeti vitája is. A Helytartótanács 1814-ben az oktatásban használatos nyelvtankönyvek és tanári segédkönyvek összeállításával bízta meg, így módot kapott arra, hogy nyelvészeti felfogását a legszélesebb körben tegye ismertté. Esztétikai nézeteit *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* című munkájában foglalta össze. Utolsó éveiben az első magyar katolikus folyóirat, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* körül munkálkodott, egy egyházi–teológiai szakszótár és a *Biblia* új magyar fordításának létrehozásán dolgozott. Bibliafordítását már nem tudta befejezni, szótára posztumusz jelent meg.

Verseghy Ferenc életművének kutatása az utóbbi években új lendületet vett. Az ELKH–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársai elkészítették Verseghy drámáinak, szépprózai műveinek, levelezésének és költeményeinek kritikai kiadását. A kritikai kiadás kötetei a Debreceni Egyetem elektronikus archívumában, a költeményekhez tartozó kották a kutatócsoport honlapján, az életmű korábban megjelent darabjai a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtár weboldalán érhetők el.

Doncsecz Etelka

Irányi [Halbschuch] Dániel

Jogász, publicista, politikus

Toporc [ma: Toporec, Szlovákia], 1822. február 24. –

Nyíregyháza, 1892. november 2.

Halbschuch Dániel toporci evangélikus lelkész és Czapkai Zsófia fia, Irányi István testvére. Eperjesen, Késmárkon és Rozsnyón járt gimnáziumba. Jogi tanulmányait Eperjesen kezdte, majd Pesten fejezte be. 1839–1840-ben az Eperjesi Magyar Társaság alelnöke volt. A jurátusi gyakorlat és a kiváló záróvizsga után, 1842. június 21-én tett ügyvédi esküt. 1844-től Pesten dolgozott ügyvédként, tagja volt a Pesti, majd az Ellenzéki Körnek.

Részt vett az 1848. március 15-i forradalomban, s bevásztották a Pest városi Rendre Ügyelő Választmányba. 1848. május 3-tól az igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztályának titkára volt, 1848. július 2-án Pest város egyik képviselőjévé választották, az országgyűlésen a hat jegyző egyikeként tevékenykedett. Emellett előadója volt a központi választmánynak, és tagja, majd elnöke az igazoló választmánynak. Az országgyűlésen a radikális baloldal egyik vezetője volt. Szeptember 12-én bevásztották az osztrák Birodalmi Gyűléshez küldött 12 tagú küldöttségbe, ame-

**1849. április 25-én Kossuth
teljhatalmú budapesti
kormánybiztossá nevezte ki.**

lyet a Gyűlés végül nem fogadott. 1848. október 5-én az Országos Honvédelmi Bizottmány Kubinyi Flóriánnal együtt kormánybiztossá nevezte ki, október 14-től Sáros megye teljhatalmú kormánybiztosaként működött. 1848. december 13-án tábori

élelmezési biztosnak nevezték ki az északi mozgó hadtesthez. Komoly szerepet játszott a Franz Schlik gróf, altábornagy Felvidékre betörő hadteste elleni védekezés megszervezésében. December második felében visszatért a fővárosba, majd 1849 elején Debrecenbe ment, ahol az országgyűlésen rendszeresen vitába keveredett a mérsékeltekkel, az úgynevezett Békepárttal. Április 5-én egyik alapítója volt a Magyarország teljes önállóságát és demokrata köztársasággá alakítását célul tűző Radical Pártnak. 1849. április 25-én Kossuth teljhatalmú budapesti kormánybiztossá nevezte

ki, ezt a pozícióját június 10. körülig töltötte be. Részt vett a képviselőház utolsó pesti, majd szegedi ülésein, és követte a kormányt Aradra is. Augusztus 12-én a világosi táborban komoly vitába keveredett Görgei Artúr tábornokkal. A fegyverletételkor a hadsereggel Világoson volt, innen Szatmár, majd Bereg, végül Gömör megyébe menekült, ahol hónapokig bujdosott. 1850 márciusában nyugat felé szökve Párizsig jutott. 1851. szeptember 21-én távollétében a hadbíróság halálra és vagyonelkobzásra ítélte, és – in effigie – fel is akasztotta. (Testvére, Irányi István hadbíró századosként vett részt a szabadságharcban.)

Először Párizsban telepedett le, ahol újságírásból és házitanítóskodásból tartotta fenn magát. Cikkeivel a magyar történelmet és irodalmat népszerűsítette. Így ismerkedett meg a francia irodalmi élet egyik vezető egyéniségével, Charles-Louis Chassinellel, akivel közösen megírta a magyar szabadságharc politikai történetét, amely 1859–1860-ban jelent meg (*Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847–1849*). Részt vett az emigráció munkájában, a Kossuth, Klapka és Teleki László által 1859-ben alakított Magyar Nemzeti Igazgatóság jegyzője lett, majd elkísérte Kossuthot Olaszországba, Turinba (Torinó). Az 1859. évi osztrák–francia–piemonti háborút lezáró béke után ismét Párizsban tartózkodott, egészen 1861-ig, amikor visszatért Turinba. Itt hírlapi tudósítóként dolgozott, és az olasz kormány mellett az emigráció igazgatóságának az összekötője volt. 1866-ban Kossuth Lajos az osztrákok ellen háborúzó Poroszország miniszterelnökéhez, Otto von Bismarckhoz küldte tárgyalni; az eredménytelen akció után ismét visszatért Párizsba. Az emigráció képviselőjében többször megfordult Angliában is.

Kossuth biztatására 1868-ban hazatért, hogy elvállalja a Kossuthnak szánt Pécs városi országgyűlési képviselőiséget, a választást azonban a képviselőház megsemmisítette. Az új választásokat végül mégis ő nyerte meg, így helyet foglalhatott az országgyűlésben, Pécs képviselője volt egészen 1872-ig, amikor alulmaradt. Ez évtől kezdve Békés város képviselőjeként vett részt az országgyűlés munkájában.

1869-től az 1848-as Párt elnöke, majd 1884-től a Függetlenségi és 1848-as Pártot vezette haláláig. Az országgyűléseken 23 alkalommal nyújtott be előterjesztést a szabad vallásgyakorlásról, míg végül 1892-ben a képviselőház elfogadta javaslatát. 1883-ban Kemény Zsigmond, 1884-ben Madarász József emlékiratára írt egy-egy vitairatot.

1892 szeptemberében betegen érkezett rokonának, Meskó László tisztii ügyésznek nyíregyházi otthonába. A gondos ápolás és orvosi ellátás ellenére életét nem sikerült megmenteni, 1892. szeptember 2-án vérhasban meghalt. Nyíregyházán ravatalozták fel, a családi gyászszertartást november 4-én, Nyíregyházán tartották. A koporsót Debrecenen át Pestre szállították, ahová november 5-én reggel érkezett meg a halottas vasúti kocsi. A fővárosban a képviselőház költségén temették el, és érdemeit jegyzőkönyvben rögzítették. Síremléke a Fiumei úti temetőben áll.

Hermann Róbert

Irinyi József

Hírlapíró, a márciusi ifjak egyike, diplomata, politikus

Kézialbis [ma: Albiş, Románia], 1822. március 13. –
Pest, 1859. február 20.

Ő fogalmazta meg a Tizenkét pont első változatát.

Irinyi János mezőgazda fia, a feltaláló Irinyi János testvére. Nagyváradon és Debrecenben jogi tanulmányokat végzett, tagja volt a Debreceni Olvasó Társaságnak. 1842–1843-ban beutazta Nyugat-Európát, de úti beszámolóját (*Német-, francia- és angolországi úti jegyzetek*) csak Lipszében adathatta ki.

1844–1848-ban a *Pesti Hírlap* munkatársaként dolgozott. 1847-ben jelentette meg *Az országgyűlés rendezéséről* című munkáját. Tagja volt az Ellenzéki Körnek, és a márciusi fiatalok csoportjának. Ő fogalmazta meg a Tizenkét pont első változatát. 1848. március 15-én beválasztották a Pest városi Rendre Ügyelő Választmányba, március 21-én Pest megye Közbátorsági Választmányába. Július 2-án Bihar megye hosszúpályi kerületében képviselővé választották. Október 7-én az Országos Honvédelmi Bizottmány Bécsen át Párizsba küldte, 1849. május 15-ig Teleki László mellett dolgozott, május 29-én Debrecenbe érkezett. A szabadságharc leverése után Grazban elfogták, 1850. július 4-én halálra ítélték, de másnap kegyelmet kapott. Bihar, majd Pest megyében telepedett le, 1853-ban ő fordította magyarra Harriet Beecher-Stowe *Tamás bátya kunyhója* című regényét. 1858-ban a dunamelléki evangélikus egyházkerület tiszteletbeli főjegyzőjévé választották.

Hermann Róbert

Szabó József

Bányamérnök, geológus, mineralógus, akadémikus

Kalocsa, 1822. március 14. – Budapest, 1894. április 10.

Az önálló magyar geológia, a tudományos petrográfia és talajkutatás megalapítója. Felállította a vulkáni kőzetek természetes rendszerét. Az elsők között ismerte fel a mikroszkóp jelentőségét a kőzetmeghatározásban. Nevéhez fűződik a Budapesti Tudományegyetem ásvány-kőzettani intézetének létrehozása.

1837–1841-ig a pesti egyetemen filozófiát és jogot hallgatott, majd a selmecbányai bányászati akadémián tanult. 1855-ben a budai állami főreáliskola, 1858-ban a pesti kereskedelmi akadémia tanára, 1862-től a pesti Tudományegyetem ásvány-földtan tanszékének professzora. 1883/84-ben az egyetem rektora.

Tudományos munkásságának fő területe Magyarország harmadkori vulkánosságának tanulmányozása, a tudományos kőzettanban a trachitrendszer kifejítése.

Elsőként állapította meg a belső kontinentális emelkedés és süllyedés tényét, s ezzel megalapozója lett az azóta önálló tudományággá fejlődött neotektonikának.

Úttörő jelentőségűek a magyar Alföld geológiai viszonyaira vonatkozó kutatásai: legelsőként állapította meg a medencealjazat jelentős mozgásainak észlelhető nyomait. Fontos érdemei vannak a gyakorlati geológia terén is: a salétrom magyarországi előfordulása mellett ismertette az Alföld szikso-előjövételét, írt a hazai timsókőről és timsógyártásról.

Az ásványtan területén sok új adat, megállapítás fűződik a nevéhez például a földpátokkal és a wehrlittel kapcsolatban, illetve hozzá kötődik az úrvölgyit nevű ásvány felfedezése is. Talajvizsgálatokat végzett a főváros érdekében: megvizsgálta a kövezésre szolgáló kőzetanyagot. A káposztásmegyeri vízvezeték kiépítése az ő szaktanácsainak köszönhető.

1862-ben nemzetközileg is elsőként állapította meg a belső kontinentális emelkedés és süllyedés tényét, s ezzel megalapozója lett az azóta önálló tudományággá fejlődött neotektonikának.

ÁSVÁNYI

FELSŐBB TANÍT

Szakirodalmi munkássága a földtan, az ásványtan, a kőzettan és a kémia körében igen gazdag, könyveinek, cikkeinek száma megközelíti a 350-et. Igen nevezetes a több kiadást megért *Ásványtan* című könyve, ez az első korszerű magyar nyelvű szakkönyv a témában. 1883-ban jelent meg *Geologia kiváló tekintettel a petrográfiai vulkánoságra, a vulkáni tüneményekre és a hydrográfiára* című monográfiája.

Foglalkozott a bányászati és a geológiai szaknyelvvvel is. Új szakkifejezéseket alkotott, nagy szerepe volt a szaknyelv magyarításában.

Ritkán hivatkoznak arra, hogy neki köszönhető az 1867 utáni reáltudományi periodikák beindítása és hosszabb időn át tartó szerkesztése. Elsősorban négy periodikus kiadványt kell megemlítenünk. Az első az 1867-ben alapított *Értekezések a természettudományok köréből* elnevezésű füzetes sorozat, s ezzel párhuzamosan jelent meg az *Értekezések a matematikai tudományok köréből* című szintén füzetes vállalkozás. 1861-ben indult a *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, amelyet húsz éven át Szabó szerkesztett (később Eötvös Loránd vette át tőle a feladatot), míg 1883-tól kezdve látott napvilágot a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, amelynél ő volt a szerkesztőbizottság elnöke.

Gazda István

Bittó István

Politikus, miniszterelnök

Sárosfa, 1822. május 3. – Budapest, 1903. március 8.

Dunántúli római katolikus köznemesi család sarja, apja Pozsony vármegye alispánja volt. A szülők tizennégy gyermekéből hatan érték meg a felnőttkort. A másodszületett István a pesti piarista gimnáziumba járt, majd jogot végzett. 1843-ban kapcsolódott be a közéletbe, 1848-ban Dunaszerdahelyen választották képviselővé, végig kitartott az országgyűlésben a Békepárt tagjaként. Világos után emigrált, az 1851-es amnesztia-rendelet után tért haza, és somogyi birtokain gazdálkodott. Az 1861-es és az 1865-ös választásokon Szigetváron szerzett mandátumot. A kiegyezés támogatója, Deák

Miniszterelnökségének legfontosabb feladata a kormányzó Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt egyesülésének előkészítése és végrehajtása volt.

Ferenc közeli barátja. 1871–1872-ben az Andrássy-, majd a Lónyay-kormány igazságügy-minisztere, 1872 szeptembere és 1874 márciusa között a képviselőház elnöke. Átmeneti időszakban, kompromisszumos jelöltként állt a kormány élére, 1874. március 21. és 1875. március

2. közötti miniszterelnökségének legfontosabb feladata a kormányzó Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt egyesülésének előkészítése és végrehajtása volt; a fúzió létrejötte után Bittó leköszönt. Bár 1884-ig képviselő maradt, már nem játszott fontos szerepet. 1881-től haláláig a Földhitelintézet elnöke, 1884-től az MTA igazgatósági tagja. 1899-ben Ferenc József a főrendi ház élethosszig tartó tagjává nevezte ki. Felesége a család távoli, aradi ágából származó Bittó Irma, gyermekük nem született. Valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese.

Schwarzwölder Ádám

Bókai János, id.

[Bock János Tóbiás]

Orvos, sebész, gyermekgyógyász

Igló, 1822. május 27. – Budapest, 1884. október 20.

Bókai elsősorban gyermeksebészettel, gyermek- és csecsemőkori bél-, húgy- és ivarszervi megbetegedések gyógyításával és különböző végtag-rendellenességek műtéti megoldásaival foglalkozott.

Elemi iskoláit szülővárosában, középiskoláit Lőcsén és Eperjesen végezte, tizenhat éves korában tanult meg magyarul. Sárospatakon jogi tanulmányokat folytatott, majd Pesten beiratkozott az orvosi egyetemre, az ötödik évet Bécs-

ben hallgatta. A „ferdelábról” írt orvostudori értekezését azonban már Pesten védte meg 1847-ben (és itt szerzett 1848-ban sebész-, szülész- és szemézmesteri képesítést is). Pályafutása kezdetén a pesti egyetemi Sebészeti Kórodán Balassa János mellett tiszteletbeli sebész, a forradalom kitörésének idején a Schoepf Ágost által alapított pesti Szegénygyermek Kórház sebész segédorvosa.

A forradalom alatt önkéntes nemzetőri egyenruhát öltött, és nemzetőrként ismerkedett meg szántói Szabó Judittal, későbbi feleségével és annak másod-unokatestvérével, Jókai Mórral. Jókai Mór biztatására nevét – az író nevéhez hasonlóan – Bókayra változtatta (azonban élete végéig Bókai változatban használta). A forradalom bukása után Schoepf Ágost az emigrációba is követte Kossuthot. Bókai egyedül maradt a Szegénygyermek Kórházban, ahol helyettes igazgatóként, 1852-től igazgatóként működött tovább. 1850-ben, amikor a katonák beszállásolása miatt jelentősen csökkent az ágylétszám, sőt az intézmény felszámolása is felvetődött, két évig saját zsebéből fizette másodorvosait.

A sebésznek készült Bókai végleg a gyermekgyógyászatot választotta. Szervezőmunkájának köszönhetően a 12 ágyas kórház idővel 33 ágyassá bővült. Az 1860-as évektől a kórház vált a hazai gyermekgyógyászat és szakemberképzés központjává, ahol Bókai

DR BÓKAI JÁNOS

A pesti szegény-gyermek kórház igazgató főorvosa,
és a kir. egyetemi m. tanár.

elsősorban gyermeksebészettel, gyermek- és csecsemőkori bél-, húgy- és ivarszervi megbetegedések gyógyításával és különböző végtag-rendellenességek műtéti megoldásaival foglalkozott. Bókai Jánost 1861-ben egyetemi magántanárrá, 1867-ben nyilvános rendkívüli, 1872-ben nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. „Ad personam”, azaz személyes érdemeiért történő professzori kinevezésének évével egybeesik a pesti egyetemi gyermekgyógyászati tanszék megszervezése. A magyar orvos- és egészségügy legfőbb szervezeteként 1868-ban felállított Országos Közegészségügyi Tanács rendes tagjává választotta. Tanácstagként igen jelentős szerepet játszott a dualizmuskori új orvosi-közegészségügyi igazgatás kialakításában, az 1876. évi közegészségügyi törvény előkészítésében, az Országos Központi Védhímlőintézet igazgatójaként pedig fontos munkát végzett az országos járványok – mindenekelőtt a kolera – megelőzésében.

A pesti Szegénygyermek Kórház 1883. szeptember 16-án fejezte be működését a budapesti Ősz utcai (ma: Szentkirályi utca) épületben, és másnap már Stefánia Gyermekkórházként kezdte meg rendelését dr. Bókai János igazgató főorvos, nyilvános rendes tanár irányítása alatt az Üllői út és a Gólya utca (ma: Bókay János utca) sarkán lévő új épületben.

A kórház Európa egyik legnagyobb és legkorszerűbb szakintézménye volt, ami egy főépületből (100 betegágyból) és néhány elkülönített fertőzési barakkból (48 ágyból) állt. A főépületben helyezték el a sebészeti, a belgyógyászati és a szemészeti osztályok kórtermeit, a Gólya utcai bejárat felől a fertőző és kiütéses (vörheny, kanyaró, difterisz) részleget. A főépület földszintjén rendezték be a rendelőintézetet a járóbeteg számára, itt volt a váróterem, a műtőhelyiség és a segédszemélyzet (ápolónők, dadák stb.) lakásai. Bókai nagy hangsúlyt helyezett az orvoscépzésre és -továbbképzésre is, ezért az első emeleten oktató- és tanácskozótermet állított fel, de itt volt az igazgató és a főorvosok szállása, a ruhatár és a házi kápolna is. Az intézmény – Bókai János kezdeményezésére – bevezetett újítása a két-két kórtermet összekötő, tág erkélyre nyíló játszószoza volt, a kórházban ugyanis a gyermekek gyógyítása mellett a szórakozásukkal (mai szóval élve rehabilitációjukkal) is törődtek.

Bókai János alig egy évvel élte túl az élete megkoronázásaként átadott Stefánia Gyermekkórházat, életműve a családi hagyományokat folytató ifj. Bókay János munkásságában teljesedett ki, aki 1896-ban nemesi előnevet kapott, ezért bókai Bókay Jánosra változtatta családnevét.

Kozák Péter

Oroszhegyi [Szabó] Józsa

Orvosdoktor, a márciusi ifjak egyike, újságíró, útleíró, politikus

Nagykolcs, 1822. május 24. – Buda, 1870. február 19.

Kalandos életútja során járt Kis-Ázsiában, Cipruson, Alexandriában, szolgálatot teljesített Irakban, Iránban, Bulgáriában.

Orvosegyetemi tanulmányai idején Bugát Pál akkori orvoskari dékán felkarolta őt, és az *Orvosi Tár* javításával bízta meg. Tanulmányait 1848 májusában megszakította, s csak 1857-ben diplomázott (orvosdoktori oklevelet, majd sebész- és szülészmes-teri képesítést is szerzett). Minisztériumi fogalmazó, majd 1849-ben szabadcsapatparancsnok volt. A szabadságharc leverése után elítélték, bujdosott, majd elfogták, végül 1856 decemberében szabadult a várfogságból. Büntetését a josphstadi várbörtönben töltötte, itt faragta azt az emlékpoharat, amelyet később egyik leszármazottja a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott.

Diplomájának megszerzése után Nagyváradon megnősült, neje Somogyi Mária volt. Kevés ideig Abrudbányán volt orvos, majd Bukarestbe költöztek, ahol a román kormány több településen is alkalmazta. Felesége halála után – mint katonarvos – török szolgálatba lépett.

Kalandos életútja során járt Kis-Ázsiában, Cipruson, Alexandriában, szolgálatot teljesített Irakban, Iránban, Bulgáriában. 1868-ban visszatért Magyarországra. Orvosi munkássága mellett folytatta szakírói, publicisztikai tevékenységét is. A Bolyai Farkas és a Jedlik Ányos által is ismert és használt elektromágneses gyógmódról 1858-ban maga is írt egy könyvet. További nevezetes művei: *Román élet* és az *Erdély aranyvidéke orvosi szempontból*.

Gazda István

Csengery Antal

Közgazdász, történész

Nagyvárad, 1822. június 2. – Budapest, 1880. július 13.

Csengery Antal ügyvéd, jogtudós és Gerhard Terézia fia. A szülővárosának jogakadémiáján, illetve Debrecenben végzett tanulmányait követően néhány évig megyei gyakornok volt Bihar megye első alispánja, Beöthy Ödön mellett. Jurátusként részt vett az 1843–44. évi pozsonyi országgyűlésen, s 1844-ben ügyvédi vizsgát tett. A *Pesti Hírlap*ba több tudósítást írt az országgyűlés eseményeiről. Ekkortájt hívta fel magára Eötvös József és Szalay László figyelmét, akikkel a centralista politikai csoport egyik meghatározó személyisége lett. Miután 1844 júliusában Szalay vette át a *Pesti Hírlapot*,

Nagy szerepe volt abban, hogy Buda és Pest egyesítése bekerült a főváros rendezéséről szóló törvényjavaslatba.

Csengery annak rendes munkatársa, 1845 júliusától 1848 végéig pedig főszerkesztője lett; 1848. május 16-tól Kemény Zsigmondot vette maga mellé társszerkesztőnek. 1848 végén Debrecenbe is követte a kormányt. Itt 1849. május 9-től Szemere Bertalan belügyminisz-

tériumában volt miniszteri tanácsos, s főleg kodifikációval foglalkozott. A szabadságharc végén Aradon volt, majd a kormány lemondását és a fegyverletételt követően Kemény Zsigmonddal együtt egy ideig Szatmár megyében rejtőzött. Az év vége felé visszatért Pestre, ahol történeti és természettudományi tanulmányokkal foglalkozott. 1852-től a Szőnyi Pál-féle nevelőintézetben világtörténetet, 1855-től a pesti protestáns teológiai intézetben pedig növénytant oktatott.

1851-ben tette közzé az általa szerkesztett és részben általa is írt *Magyar szónokok és státusférjak* című kötetet, amelyben a reformkor legfontosabb szereplőinek jellemrajzait adta közre. 1854–1856 között Kemény Zsigmonddal együtt szerkesztette *A Magyar Nép Könyvét*, 1857–1869 között szerkesztette és kiadta a *Budapesti Szemle* című folyóiratot (1860–1866-ban Lónyay Menyhérttel közösen); valamint ugyancsak az 1860-as években szerkesztette a *Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény-és Történettudományi Osztályok Közölnye* című kiadványt. Egyik munkatársa volt az

Ujabbkori Ismeretek Tárának, amelybe mintegy 20 ívnyi szöveget írt. Emellett rendszeres szerzője volt a *Pesti Naplónak*, itt közigazgatási, gazdasági kérdésekkel foglalkozott.

1847. december 29-én a Magyar Tudós Társaság (az Akadémia) levelező tagjává választották, székfoglalóját 1855-ben tartotta a történeti néprajzi kutatások módszertani kérdéseiről. 1858. december 15-én rendes taggá és jegyzővé választották. Részt vett az ügyrend átdolgozásában, az ügyvitel szabályozásában, több állandó bizottság szervezésében. 1869-ben az ő javaslatai alapján dolgozták át az Akadémia alapszabályait, illetve rendezték annak pénzügyeit. A testületnek 1870-től igazgatósági tagja, majd 1871-től másodelnöke volt. Ő kezdeményezte az Akadémia könyvkiadó bizottságának megalakítását, amelynek 1875. január 28-tól elnöke, s szintén az ő javaslatára alapították meg

az MTA Könyvkiadó Vállalatát. A Történettudományi Bizottságnak 1859–1878 között tagja, 1878–1880 között elnöke, a Nemzetgazdasági Bizottságnak 1860–1880, a Könyvtári Bizottságnak 1875–1880 között volt tagja. 1860. július 15-én a Kisfaludy Társaság is tagjává választotta, de 1866. február 28-án (túlterheltsége miatt) innen kilépett. A Magyar Történelmi Társulatnak 1867. évi alapításától választmányi tagja volt.

1858-ban Lónyay Menyhérttel közösen állították össze a Magyar Gazdasági Egyesületnek a kormányzathoz írt emlékiratát a magyar földbirtokhitelek állásáról. 1862-ben tagja volt a Magyar Földhitelezet alapszabályait, ügyrendi és kezelési utasításait kidolgozó négytagú bizottságnak. Az intézet létrejötte után annak titkárává, később egyik igazgatójává választották. Eötvös József felszólítására ő dolgozta ki a pesti iparegyesület helyett egy országos iparegyesület tervét, összefüggésben az iparmúzeummal.

1860. november 15-én Bihar megyében tiszti ügyésszé választották. 1861-ben a megye bihari választókerületét képviselte az országgyűlésen, ahol a Deák-féle Felirati Párt soraiba tartozott. 1865–1867-ben ismét a bihari, 1868–1878-ban a nagykanizsai választókerületet képviselte. Deák Ferenc és Andrássy Gyula mellett komoly szerepet játszott az osztrák–magyar kiegyezés tető alá hozásában, Deákkal közösen fogalmazták meg az 1867:12. törvénycikket. Emellett részt vett minden fontosabb bizottság munkájában. Tagja volt a közös minisztériumok törvényjavaslatait tárgyaló magyar delegációnak. Előbb tagként, majd elnökként vett részt az országgyűlési pénzügyi bizottság munkájában. Ő formulázta a költségvetési törvényeket, részt vett az adótörvények és a községi törvény megfogalmazásában. Indítványozta, formulázta és keresztülvitte az állami számvevőszék felállítását. 1875-ben a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt fúzióját támogatta, s csatlakozott a Szabadelvű Párthoz.

Pest városi képviselőként elnöke volt a városi pénzügyi és polgári iskolai bizottságnak. Nagy szerepe volt abban, hogy Buda és Pest egyesítése bekerült a főváros rendezéséről szóló törvényjavaslatba.

Élete utolsó két évében súlyosbodó tüdőbaja miatt sokat betegeskedett. 1879 őszén visszavonult a közügyektől.

Hermann Róbert

Czetz János

Geodéta, történész, tábornok

Gidófalva, 1822. június 8. – Buenos Aires, 1904. szeptember 6.

Czetz János huszárszázados és Csiky N. fia. Előbb a kézdivásárhelyi katonaiskolában, majd a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémián tanult. 1842-ben hadnagyként került az erdélyi kiegészítésű 62. gyalogezredhez. Irodalmi ambícióit jelzi a *Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai [ausztriai] hadsereg tisztjei számára* című kötete (1844). 1846-ban vezérkari vizsgát tett, és áthelyezték a bécsi katonai földrajzi térképészeti intézethez.

1848. július 4-én került a magyar hadügyminisztériumba, a katonai elhelyezési és mozdítási osztályhoz. Augusztus 1-jén főhadnaggyá léptették elő. Mészáros Lázár hadügyminiszter oldalán részt vett a szeptemberi délvidéki harcokban, majd Pestre

Bem bánásági hadjárata idején, 1849. április 18-tól ő volt az erdélyi hadsereg megbízott parancsnoka, május 7-én Kossuth tábornokká léptette elő.

visszatérve a kormány szerepét átvevő Országos Honvédelmi Bizottmánynál volt a katonai ügyek előadója. Október 9-én honvéd tábornoki századosná, 30-án őrnaggyá és az észak-erdélyi hadsereg tábornoki főnökévé nevezték ki Baldacci Manó vezérőrnagy mellé. November 23-tól József Bem vezérőrnagy megérkezésé-

ig ő volt a Csucsra környékére visszaszorult csapatok parancsnoka. Bessel közösen dolgozta ki az Erdély felszabadítását célzó haditervet. Komoly szerepet játszott az észak-erdélyi cs. kir. csapatok decemberi támadásának visszaverésében; Kolozsvár visszafoglalása után a Tordára előretolt dandár élén fedezte Bem csapatainak előnyomulását. December 30-án Bem alezredessé léptette elő.

1849 januárjában részt vett Bem Nagyszében elleni első támadásában, de a január 21-i ütközetből elkésett. Kitüntette magát a január 24-i szelindeki ütközetben, majd két nap múlva ő fedezte Bem főerőinek Vizaknára történő elvonulását. Részt vett a február 4-i vizaknai ütközetben, az azt követő, Déváiig tartó visszavonulásban, majd kitünt a február 9-i piski ütközetben. Február 10-én Alvincnél hajtott végre sikeres rajtaütést a visszavonuló cs. kir. csapatok egyik dandárja ellen.

Bem február 12-én ezredessé léptette elő, s megbízta a Medgyesen összevont csapatok parancsnokságával. Március 2-án, a medgyesi ütközet első napján ő vezényelte a magyar csapatokat, a másnapi vereség után pedig Bemmel együtt vonult vissza Segesvárra. Ezt követően részt vett Nagyszében március 11-i bevételében. Március 19-én Feketehalomnál vereséget mért a Kalliány József vezérőrnagy vezette cs. kir. csapatokra, amelyek ezt követően rövidesen Erdélyt is elhagyták. Működéséért április 8-án megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3., május 15-én a 2. osztályát. Bem bányászati hadjárata idején, 1849. április 18-tól ő volt az erdélyi hadsereg megbízott parancsnoka, május 7-én Kossuth tábornokká léptette elő.

Május 1-jén lovasbalesetet szenvedett. Bem Erdélybe való visszatérése után átadta a főparancsnoki tiszteletet az altábornagynak, ő maga pedig gyógykezelte magát. Felgyógyulása után szemleúton volt Székelyföldön, majd Kolozsvárra, s augusztusban a székelyföldi és kolozsvári hadosztály roncsaival együtt Zsibó felé tartott, majd a fegyverletétel után 1850 elejéig itthon bujdosott.

1850 tavaszán Németországba menekült, ahol még ebben az évben Hamburgban megjelentette Bem erdélyi hadjárata tárgyaló könyvét (*Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*). 1851-ben Klapka Györggyel közösen írtak egy összefoglaló munkát a magyar szabadságharc történetéről, amely 1849. május végéig tárgyalta a hadi eseményeket. Ekkor már Franciaországban élt. Távollétében a nagyszebeni cs. kir. hadbíróóság 1852-ben halálra ítélte.

1858–1859-ben Spanyolországban élt, 1859-ben az olaszországi magyar légió egyik szervezőjeként működött. A francia–szárd–osztrák háborút lezáró béke után visszatért Spanyolországba, majd Portugáliába utazott. Innen 1860-ban Argentínába ment, ahol kezdetben földmérőként, majd az 1870-es évek második felétől az ekkor meginduló vasútépítési munkálatok egyik irányítójaként dolgozott.

Közben 1870-ben Sarmiento elnök a Buenos Aires-i Katonai Iskola (Colegio Militar) parancsnokává nevezte ki, s megbízta annak újjászervezésével. Csetz kiválóan ellátta feladatát, az ötéves képzési ciklusban működő iskola a hiányzó katonai akadémia szerepét is képes volt betölteni. A hadügyminiszterrel való ellentétei miatt 1874. május 24-én elmozdították beosztásából. Ezt követően Entre Riosban a Departamento Topografico tagja, 1875-től elnöke lett, majd a Buenos Aires-i Departamento Topografico elnökévé nevezték ki. Emellett az Escuela Normal de Profesoresben geometriát és algebrát tanított. 1884-ben jutott pályája csúcsára: az Escuela de Oficiales Ingenieros igazgatója lett, e beosztását hetvenhárom éves korában bekövetkezett nyugdíjazásáig töltötte be.

Az 1880-as években – immár spanyolul – megírta emlékiratait, s az 1890-es évektől folyamatosan kereste a kapcsolatot hazájával. Rendszeresen írt az *Arméniába* és az *1848–49. Történelmi Lapok*ba. A századelőn tervezte, hogy hazalátogat, de betegsége megakadályozta ebben.

Hermann Róbert

Péché Antal

Bányamérnök, akadémikus

Nagyváradolaszi, 1822. június 14. –

Selmecbánya, 1895. szeptember 18.

A váradi ácsmester fia temesvári iskolái után kitűnően végezte el a selmeci bányászati akadémiát (1838–1842). Ötévi mérnöki gyakorlatát a szabadságharc megszakította, s a bányászati ügyek intézője lett az első felelős kormány apparátusában. 1849-ben a körmöci pénzverő gépeit kalandos úton menekítette Debrecenbe, majd Nagybányára.

Az abszolutizmus idején külföldi bányavállalatoknál dolgozott, 1867 után tapasztalatait a hazai állami bányászat szervezőjeként hasznosította. Tudományos munkásságában úttörőként foglalkozott a – lényegében ma geomechanikának nevezett – földkéregmozgásokkal. Részt vett a zsil-völgyi szénmezők feltárásában és a diósgyőri vasgyár létrehozásában is. Bányászati szótárával a magyar bányászati szaknyelv egyik megteremtője. Ő alapította a *Bányászati és Kohászati Lapokat* 1868-ban. 1873 és 1889 között a selmeci bányakerületet vezette. 1889–1892 között a selmecebányai választókerület országgyűlési képviselője.

A bányák üzemi viszonyainak megjavítását célzó intézkedései során egyre nagyobb szükségét érezte a történeti előzmények ismeretének, az évszázados tapasztalatok feltárásának. A bányászat múltját a selmeci főkamagrófi levéltár és a bányabírószági jegyzőkönyvek őrizték meg. 1884-ben jelent meg első nagy történeti feldolgozása *A selmeci bányavállalatok története* címmel, majd kutatásait kiterjesztette az egész alsó-magyarországi bányászatra. (Alsó-Magyarországnak nevezték az országnak a Dúnától északra, a Garam folyóig terjedő részét, Felső-Magyarországnak pedig az ettől keletre, a Tisza mellékéig húzódó területet.)

A munkát négykötetesre tervezte. Az első kötet az alsó-magyarországi bányaművelés történetét 1650-ig tárgyalja. Ez a korszak az európai jelentőségű Fugger–Thurzó vállalkozások és az úrvölgyi rézbányászat fénykora. A selmeci bányavállalatok történetével foglalkozó rész első kötete a bányákat betűrendben ismerteti, ugyancsak 1650-ig. Ez a két könyv (1884) közép és kora újkori bányászatunk olyan „naplója”, mely

Bányászati szótárával a magyar bányászati szaknyelv egyik megteremtője.

a termelés eredményein és adatain kívül megőrökíti a korabeli társadalom életének számtalan apró mozzanatát. Péchy 1887-ben fejezte be műve harmadik kötetét (*Alsó-Magyarország bányamívelésének története*, II. k.), amelyben 223 fontos okmányt közöl, de a kiadás még így is torzó maradt.

Az irathagyaték az 1960-as években dédunokája, a neves történész Kosáry Domokos birtokába került, aki az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület felkérésére avatott kézzel rendezte sajtó alá a Péchy Antal által összeállított *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* harmadik és a *Selmeci bányavállalatok történetének* második kötetét. E művek 1967-ben és 1968-ban jelentek meg.

Az így kiegészült Péchy-mű öt kötetben 3799 nyomtatott oldalt tesz ki. A soproni Központi Bányászati Múzeumban Podmaniczky Zsuzsanna 1975–1978 között összesített mutatót készített a könyvek tartalmáról, s abból kitűnik, hogy a mű 1600 bányát tárgyal, 6000 személynevet és 860 témát foglal magában.

Gazda István

Frivaldszky János, frivaldi

Biológus, zoológus, entomológus, utazó, akadémikus

Rajec [ma: Rajec, Szlovákia], 1822. június 17. –

Budapest, 1895. március 29.

Munkásságának eredményeként kb. 18 000 fajból és 120 000 példányból álló, rendezett és meghatározott gyűjteményt hagyott hátra.

Frivaldszky Imre természettudós biztatására a pesti bölcsészeti kar mérnöki tanfolyamára iratkozott be (oklevelét 1848-ban szerezte meg), majd szintén az ő felkérésére végezte el a görög–török szigetvilág flóra- és faunagyűjtését. 1846-ban közös expedícióon vettek részt: a Dunán hajóval mentek le

Ruszcsukig, majd a Balkán-hegységen átkelve Ruméliában gyűjtöttek. Várnán keresztül eljutottak Konstantinápolyba, áthajóztak a Márvány-tengeren, végül Kis-Ázsiában, Bruszában és Szmirna vidékén dolgoztak. Hazafelé partra szálltak Korfun, Máltán, és eljutottak Szicíliába is.

A Magyar Nemzeti Múzeum Állattárában díjtalan önkéntesként kezdte meg szolgálatát 1850. július 1-jén, 1870-től az önállóvá váló Állattani Osztály első igazgató öreként tevékenykedett haláláig. Múzeumi pályafutása kezdetén entomológiával foglalkozott, elsőik között figyelt fel a krajnai barlangban élő vak bogarakra. Érdeklődését később is a rovarok kötötték le, amelyek közül legtöbbit a bogarakkal (*Coleoptera*) foglalkozott. Munkásságának eredményeként körülbelül 18 000 fajból és 120 000 példányból álló, rendezett és meghatározott gyűjteményt hagyott hátra. Életének fő célja a magyarországi bogarak monográfiájának elkészítése volt. Végül is csak a futóbogarak szám-bavétele készült el, míg a *Nomenclator Avium Regni Hungariae* (A Magyar Birodalom madarainak névjegyzéke) című munkáját 1898-ban posztumusz adta ki Chernel János.

Kozák Péter

Orlai Petrics [Petrich] Soma

Festőművész

Mezőberény, 1822. október 22. – Budapest, 1880. június 5.

Soproni és pápai gimnáziumi tanulmányai, illetve gyulai joggyakornoki évek után 1846-ban Pestre költözött, ahol Marastoni Jakab festőiskolájában tanult. Ugyanebben az évben Bécsbe utazott, ahol a képzőművészeti akadémián, illetve az onnan kivonuló Ferdinand Georg Waldmüller magániskolájában folytatta tanulmányait. 1847 telén készült *Szent István és az orgyilkos* című festménye a történeti életképek műfajához tartozik, mely a jeles személyek életének egy-egy személyes mozzanatát ábrázolta. 1848 júniusában hazatért, és honvédként harcolt a szabadságharcban. 1850-ben a müncheni akadémián Wilhelm von Kaulbach osztályába iratkozott be. Barátságot kötött az ekkor szintén Münchenben élő Eötvös Józseffel, aki levelezésük tanúsága szerint megpróbált támogatókat szerezni a mohácsi csatában elesett II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló, nagyméretű történeti festménye (Debrecen, Református Kollégium Könyvtára) megvásárlásához. A képet 1851-ben mind a müncheni, mind a pesti Műegylet kiállításán bemutatták. Bár a festő a kompozíció kialakításakor alapvetően a történeti forrásokra támaszkodott, a festményen ábrázolt három nőalak allegorikus jelentést hordoz. Míg a II. Lajos halálát bemutató korábbi ábrázolások többségén a lováról a mocsárba eső királyt látjuk, Orlai Krisztus sírbatételének ikonográfiai hagyományaihoz kapcsolódó festményén az uralkodó a keresztény hitért életét áldozó

***Petőfi Sándorral való rokonsága
illetve barátsága életében
és művészetében egyaránt
fontos szerepet játszott.***

mártírrá nemesedett. A mohácsi csata témája, mely csupán a 19. század történeti szemléletében vált egyértelműen nemzeti sorstragédiává, később is foglalkoztatta a festőt: 1860 körül festett képe középpontjában a mohácsi halottakat jobbágyaival eltemettető Perényi

Imréné Kanizsai Dorottyát látjuk, amint kezeit kétségbeesésében profétai mozdulattal az égbe emeli (Magyar Nemzeti Galéria). Orlai 1851-ben Debrecenbe utazott, ahol nemcsak portréfestést vállalt, hanem portréiból és a II. Lajos holttestének megtalálását

ábrázoló képből – a korban szokatlan módon – önálló egyéni kiállítást is rendezett. 1853-ban Bécsben a neves történeti festő, Karl Rahl magánakadémiájára iratkozott be, 1862-ben pedig itáliai tanulmányútra utazott.

Petőfi Sándorral való rokonsága (másod-unokatestvére volt), illetve barátsága életében és művészetében egyaránt fontos szerepet játszott. 1845-ben elkészítette a *János vitéz* első kiadásának címlapképét, s még 1879-ben is készített 12 rajzot a *Bolond Istókhoz*. Több, Petőfit ábrázoló műalkotását ismerjük: 1848 nyarán egy

mellképet festett róla, melyet később több változatban is elkészített, éppúgy, mint a *Petőfi otthonában* című egész alakos festményét. 1849 nyarán készült a Petőfit Mezőberényben ábrázoló portréja, s a költő halála után is festett róla képeket. Számos portrét készített saját családja tagjairól (*Anyám*, Magyar Nemzeti Galéria), illetve megrendelésre vidéki és pesti polgárokról (Mihálkovicz János és családtagjai képmásai, 1856).

Érzelemteli biedermeier stílus jellemzi azt a nyolc festményét, melyet az 1860-as években Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című költeményéhez készített, illetve egyházi megrendelésű alkotásai egy részét (*Engedjétek hozzám a kisdedekeket*, 1853, Mezőberény, evangélikus templom), míg életképein alkalmanként szikárabb, realistább fel fogással találkozunk (*Falusi iskola*, Magyar Nemzeti Galéria).

Az 1860-as években a hazai történelemből vett témákat (Vak Béla, Attila és Vigil, Attila halála stb.) dolgozott fel, míg utolsó alkotásai egyikén a római Coriolanus történetét mutatta be. A történeti festészet sajátos műfaját, a művelődéstörténeti életképet képviselik a Nádasdy család megbízásából készített, Nádasdy Tamás kultúrátámogatását megelevenítő festményei, illetve az idős klasszicista író, Kazinczy Ferenc és a fiatal romantikus költő, Kisfaludy Károly 1828-as találkozását és kibékülését ábrázoló emblematikus képe, amely az író születésének centenáriumára készült. *Milton az Elveszett paradicsomot diktálja lányainak* című festménye az 1862-es londoni világiállításon is szerepelt.

Aktív tagja volt a hazai művészeti közéletnek: művészeti nézeteit, kortárs festők munkáiról írt ismertetéseit, bírálatait a sajtóban tette közzé, s bekapcsolódott a hírlapok művészeti vitáiba is. Ezek közül az egyik éppen az általa festett, Zách Felicián történetét ábrázoló kép (1860, Magyar Nemzeti Galéria) körül bontakozott ki. Az 1850-es évek végén részt vett a Magyar Képzőművészeti Társulat megszervezésében, mert fontosnak tartotta, hogy a művészet a festmények nyilvános bemutatásával hatni tudjon a közönségre. Témaválasztásai számos festőtársa számára jelentettek inspirációt: II. Lajos holttestének megtalálását Székely Bertalan, Miltont Munkácsy Mihály, Zách Felicián történetét Madarász Viktor festette meg újra, immár modernebb festői eszközökkel.

Papp Júlia

Magyar Földrajzi Társaság

1872. január 12.

Érdeme a magyar geográfiai kutatások természettudományos alapokra helyezése.

Az MTA matematikai és természettudományi bizottsága megalapítását (1860) követően további tudományos szakegyesületek létrehozását javasolta, ám azok már csak a kiegészítés után jöhettek létre (Országos Meteorológiai és Földdelejtességi Intézet, 1870.

április 8.; Magyar Földrajzi Társulat [MFT], 1872. január 12.). Az MFT első elnökének megválasztott Hunfalvy János a német Karl Ritter teleologikus elveinek első magyar hirdetője volt, eszerint a földrajz feladata a természeti viszonyok és az ott élő népek történelmi viszonyainak feltárása. Vámbéry Ármin az MFT első közgyűlésén mondott

beszédében a Társaság céljainak ismertetése során elsőként a Föld megismerését és a felfedezésekkel való foglalkozást jelölte meg. A Társaság folyóirata, a *Földrajzi Közlemények* első évfolyamait jórészt Vámbéry Ármin, Déchy Mór, Xantus János és Zichy Ágost utazásairól szóló beszámolók töltötték ki.

Az MFT érdeklődése az 1880-as évektől fordult a magyar föld leírása felé. Az első dolgozatok a földrajzi utazók beszámolóit követő romantikus leírások voltak, amelyekben sok volt a kompiláció és kevés az eredeti tudományos gondolat. A fordulat a harmadik elnök, Lóczy Lajos idején következett be. A geológus Lóczy úgy vélte, hogy a földrajz valódi területe a természeti alaktan (geomorfológia). Az ő érdeme a magyar geográfiai kutatások természettudományos alapokra helyezése, kezdeményezésére alakult meg 1891-ben az MFT Balaton Bizottsága, amely először tűzte ki céljául egy magyarországi régió sokoldalú tudományos feltárását (eredményeit *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei* című monográfiájában tette közzé, 1897–1918). Wodianer Arthur könyvkiadó 1901-ben megkereste a Társaság vezetőit, hogy a népszerű svéd utazó, természettudós Sven Hedin ázsiai útleírását megjelentesse. Az MFT nem zárkózott el a hagyományos, népszerű földrajzi útleírásoktól, s egyes vélemények

szerint Lóczy Lajos javasolta, hogy az érdekes és eredeti külföldi útirajzok inkább egy önálló könyvsorozatban kapjanak helyet. A *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* első kötetében jelent meg Sven Hedin *Ázsia sivatagjain keresztül* című útirajza. A kilencvenöt (!) kötetből álló, aranyozott bordó egészvászon Gottermayer-kötésben megjelent útleírás-sorozat a magyarországi népszerűsítő földrajzi irodalom klasszikusa, minden egyes kötete könyvritkaság.

Lóczy Lajos lemondása után 1945-ig Cholnoky Jenő töltötte be az elnöki tisztet. Irányítása alatt a hazai geográfiai kutatások „emberföldrajzi” és gazdaságföldrajzi stúdiumokkal bővültek, ahol az előbbi valójában az ember és a Föld kapcsolatának feltárását jelentette. A Gazdaságföldrajzi Szakosztály Cholnoky kezdeményezésére alakult meg 1913-ban, míg gróf Teleki Pál *A földrajzi gondolat története* című (1917) munkájával megszületett az első magyar tájföldrajzi koncepció is. A trianoni országvesztés után az MFT nemzetközileg elszigetelődött, az új geopolitikai helyzetben a magyar geográfia

a revansizmus szolgálatában állt, maga Cholnoky Jenő a turáni mozgalom egyik vezetője lett. Kogutowicz Károly 1920-ban *Föld és Ember* címmel megindította az első hazai antropogeográfiai folyóiratot, míg a *Földgömb* című népszerű földrajzi magazin elindítását maga Cholnoky jelentette be az MFT közgyűlésén. A *Földgömb* megjelenésével a népszerű tudományos írások és úti beszámolók végleg eltűntek a *Földrajzi Közlemények*ből, ahol a klasszikus természetföldrajzi tanulmányok mellett egyre több gazdaságföldrajzi és településföldrajzi dolgozat jelent meg, illetve helyet kaptak tudományos recenziók is. Cholnoky 1939-ben megindította a *Földrajzi Zsebkönyvet*, amely a *Zsebatlaszt* váltotta fel, de nemcsak térképet, hanem időszerű földrajzi és geopolitikai tanulmányokat is közölt népszerű formában.

A II. világháború után a közgyűlés Mendöl Tibort választotta meg az MFT elnökévé. A kialakuló új rendszer azonban – Teleki és a „turáni” Cholnoky miatt – a „fasiszta Horthy-uralom kultúrpolitikáját” kiszolgáló egyesületnek bélyegezte az MFT-t. A Társaságot 1949-ben feloszlatták, a magyar geográfusok munkájának képviselője az MTA Történettudományi Intézete részlegeként működő Földrajzi Könyv- és Térképtár feladatává vált. Az MFT 1952 őszén Bulla Béla elnöklete alatt szerveződött újjá, vállalt célja a magyar földrajzkutatók és -pedagógusok összefogása lett, ezért 1953-tól évente vándorgyűléseket rendezett. 1954-ben a Társaság rendezte az I. Magyar Földrajzi Kongresszust. 1956-tól a Nemzetközi Földrajzi Unió (International Geographical Union, IGU) tagja, 1959-ben megalakult az IGU magyar nemzeti bizottsága, és 1971-ben Budapesten rendezhették meg az IGU Európai Regionális Konferenciáját.

A *Földrajzi Értesítő*t 1950-től, a *Studies in Geography in Hungary* című kiadványt 1964-től kezdődően jelentették meg. A hazai földrajzi kutatásokat foglalta össze a magyarországi geográfia talán addigi legnagyobb vállalkozása, a *Magyarország Nemzeti Atlasza*: az első kötet 1967-ben Pécsi Márton szerkesztésében jelent meg, a teljesen átdolgozott új kiadás 1990-ben Széchenyi-díjat kapott. A magyarországi tudománytörténeti hagyományápolást szolgálja a Balázs Dénes kezdeményezésére 1983 októberében hivatalosan is megnyílt érdi Magyar Földrajzi Gyűjtemény (1985-től Magyar Földrajzi Múzeum), amely 1985-től adta ki a *Földrajzi Múzeumi Tanulmányokat*.

Kozák Péter

Vasutak egységesítése

1872

Az osztrák–magyar kiegyezést, különösen a MÁV 1868-as létrehozását követően megkezdtek a magyarországi vasutak egységesítését is. Az országban működő sokféle vasúttársaságnál eltérő rendelkezések voltak érvényben a vasúti üzem számos területén, az uniformistól a statisztikák összeállításáig. A vasúti területen jellemző német nyelvet pedig fokozatosan elkezdte felváltani a magyar. A MÁV-nál a magyar nyelv hivatalossá tétele már 1870-ben megkezdődött. Ekkor a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium

Az utazóközönség elé kerülő magyar szöveg nélküli nyomtatványokat azonnal, vagyis már a rendelet kiadásakor, 1872 márciusában ki kellett vonni a forgalomból.

elvárásának megfelelően elrendelték, hogy ezentúl minden jelentést csak magyarul terjeszthettek fel a minisztériumhoz és a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséghez, az igazgatóságok és az állomások között is magyarul kellett kommunikálni. Több helyen azonban még engedélyezték a német nyelv használatát, így például az üzletvitel biztonsága érdekében a

menetlevelek és a forgalmi iratok kezelésében. Ekkor kérték fel ugyanakkor a MÁV valamennyi ügyosztályát, hogy állítsa össze a szakmájában előforduló műszavakat, hogy ezeket a magyar mérnök egyesület segítségével kezdjék magyarosítani. Ezek meghonosításáig a szakkifejezéseket zárójelben németül is megjegyezték.

A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium 1872. március 7-én már valamennyi Magyarországon működő vasúttársasághoz intézve rendelkezett a magyar nyelv használatáról. Mivel eddig a hasonló felhívásoknak csak gyenge eredményei voltak, 1872-ben szigorúbb intézkedéseket hozott a kormány. A tárca azzal indokolta a kormány döntését, hogy az érintett társaságok a magyar állam jelentős támogatása mellett működnek, országos közintézményi jelleggel látják el feladataikat, emellett az utazóközönség túlnyomó része is az ország hivatalos nyelvét beszéli. A már 1868-ban

is működő vállalatokat felszólították, hogy elsőként az utazóközönséggel érintkező állomási személyzetben magyarul értő munkavállalókat alkalmazzanak, valamint hogy a közönség elé kerülő nyomtatványokat ezentúl magyarul szerkesszék. Kimondták, hogy a részben vagy teljesen Magyarország területére eső vonalakat működtető társaságoktól a kormány csak magyar nyelven megírt beadványt fogad el. Rendelkeztek arról, hogy 1873. január 1-jétől ezeknek a vállalatoknak a hatóságokkal is csak magyarul lehet érintkezniük. A Pesten székelő igazgatóságoknak is fokozatosan, de legkésőbb

1874. január 1-jéig át kellett térniük a magyar nyelvű levelezésre. Az utazóközönség elé kerülő magyar szöveg nélküli nyomtatványokat azonnal, vagyis már a rendelet kiadásakor, 1872 márciusában ki kellett vonni a forgalomból. Az állomásokon, vonatokon – ugyanígy egyébként a hajókon – alkalmazott idegen ajkú alkalmazottakra vonatkozóan előírták, hogy legkésőbb 1874. január 1-jéig meg kell tanulniuk magyarul annyira, hogy a közönséggel való érintkezésben használni tudják a nyelvet. Ellenkező esetben el kellett bocsátani őket. A végrehajtás ellenőrzését a Minisztérium a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőségre bízta.

Még ebben az évben készült el – 1872. augusztus 1-jén lépett életbe – a legelső magyar nyelvű illetményszabályzat is, szabályozva többek között a rangfokozatokat és a hivatali beosztások megnevezéseit, de hosszú távon rendezve az illetmények, a vasutas egyenruha, a lakbér vagy a nyugdíjazás kérdéseit is.

A magyarosítási folyamat a szigorúbb és egyértelműen rögzített rendelkezések révén viszonylag gyorsan ment végbe. A MÁV gépgyárában csak később, de a folyamat egyfajta záróakkordjaként is értelmezhetően, 1880-ban rendelték el, hogy a belföldi cégekkel és magánszemélyekkel kizárólag magyar nyelven levelezzenek.

A magyarországi vasutak egységesítése az alapokkal indult: a nyelvhasználat rendezésével, a szakkifejezések lefordításával, a rangfokozatok és titulusok rögzítésével, de kiterjedt a vasutat vonzó munkahelyé tevő illetmények szabályozására, sőt a hazai szakoktatás, az adminisztráció és számos szabványosítás ügyére is. A hazai vasúti szakoktatás például ugyancsak 1872-ben indult el a pesti Kereskedelmi Akadémián: ez az első felsőfokú szakképzés volt a vasutasok számára. Ebben az évben az első tanfolyamon ötvenen tettek vizsgát. Ugyancsak 1872-ben a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség elrendelte a vasúttársaságok üzleti adatainak évenkénti közlését is, korábban ugyanis erre sem volt egységes szabályozás, megnehezítve az adatok kezelését. A vasutak szabályozása a vasút szinte minden szintjére kiterjedt, szintén 1872-ben kezdődött meg a MÁV-nál az üzletigazgatóság megszervezése, a vasútépítés és üzletkezelés egységesítése, vagy ebből az évből származik az a rendelkezés is, amelyben a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium többek között a kocsiosztályok komfortjáról is rendelkezett. Például az I–IV. osztályú kocsikban is ekkor tették kötelezővé a téli fűtést, vagy előírták csomag- és kalaptartók felszerelését a III. osztályú kocsikba.

Zsigmond Gábor

Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága

1872

Az Ideiglenes Bizottság hivatali idejéhez több nagy műemléki helyreállítás kötődik, például a visegrádi vár és a Salamon-torony.

1872-ben Pauler Tivadar kultuszminiszter létrehozta a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságát, és annak elnökéül Szalay Ágostont, előadójául Henszlmann Imrét nevezte ki. Különböző feladatokkal megbízott tagjai Schulek Frigyes, Ipolyi Arnold, Pulszky Ferenc, Rómer Flóris, Arányi Lajos, Steindl Imre és Zsigmondy Gusztáv voltak. Ezt a dátumot

tekintjük az intézményes műemlékvédelem kezdetének Magyarországon. (Henszlmann Imre országgyűlési képviselőként már 1869-ben műemléki törvényjavaslatot készített elő, azt azonban nem sikerült elfogadtatni.) Az Ideiglenes Bizottság hivatali idejéhez több nagy (részben már korábban elkezdődött) műemléki helyreállítás kötődik, például a visegrádi váré és a Salamon-toronyé, Vajdahunyad váráé, a kassai Szent Erzsébet-templomé, a lébényi apátsági templomé vagy a Pannonhalmi Bencés Főapátság templomáé.

Az Ideiglenes Bizottság alakult át a Műemlékek Országos Bizottságává 1881-ben, amikor hatályba lépett a műemléki törvény.

Mikó Árpád

Az Iparművészeti Múzeum alapítása

1872–1878

Az Iparművészeti Múzeum alapítása többéves folyamat volt, amelyben a legfontosabb lépést az a döntés jelentette, hogy az 1873. évi költségvetésből 50 000 forintot különítettek el a bécsi világkiállításon beszerzendő műtárgyak megvásárlására a tervezett Iparmúzeum gyűjteménye számára. Ezt 1872-ben az Országos Iparegyesület és a Képzőművészeti Társulat közösen kezdeményezte Szlávy József Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi miniszternél, aki a tételt belevette a világkiállítással kapcsolatos rendkívüli költségek rovat alá. A költségvetést az 1872. szeptember 1-re összehívott országgyűlés tárgyalta, és hosszas vitát követően a képviselőház végül 1873. március 24-én fogadta el. Az időzítés szoros volt: a bécsi világkiállítás 1873. május 2-án nyílt meg.

A kiegyezést követő években elsőként Rómer Flóris szorgalmazta egy olyan modern múzeumi gyűjtemény létrehozását, amely – didaktikus és ízlésnevelési céllal – a világ kézműves- és ipari termelésének legjobb történeti és kortárs tárgyait gyűjti össze. Az európai minták a nagy világkiállításokon felvonultatott hasonló anyag állandó bemutatóhelyei voltak: az 1852-ben alapított londoni South Kensington Museum (ma: Victoria and Albert Museum), a Bécsben 1863-ban megalapított Museum für Kunst und Industrie (ma: Museum für angewandte Kunst), valamint az 1868 óta működő berlini Kunstgewerbemuseum. A hazai folyamatnak a 1867-es párizsi világkiállítás adott lökést: Rómer 1868-as felhívását követően 1870-ben az Országos Iparegyesület kezdeményezésére és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat részvételével egy bizottság jött létre, amelynek célja az volt, hogy közadakozásból létrehozzák az új múzeumot. Az új múzeum megépítéséhez a főváros ingyen biztosított telket. A Keleti Károly miniszteri tanácsos által vezetett bizottság 1871-re kidolgozta az új múzeum tervezetét is. A civil kezdeményezést felkarolva végül az 1872. évi országgyűlés döntött az új múzeum megalakításáról, felismerve a közelgő bécsi világkiállításban rejlő

Nemzeti évfordulóink 2022

lehetőségeket. Bár Szlávy eredeti javaslatát az országgyűlés pénzügyi bizottsága nem támogatta, az új kereskedelmi miniszter, gróf Zichy Ferenc határozottan megvédte azt, így az 50 000 forintos rendkívüli vásárlási keret bekerült a minisztérium éves költségvetésébe. A döntés indoklása szerint az országgyűlés felismerte egy „felállítandó iparmúzeum hasznosságát és szükségességét, annak jótékony hatását és befolyását az ipar fejlesztésére” .

A vásárlások koordinálására 1873 nyarán kibővítették a Keleti Károly vezetésével működő Mű- és Iparmúzeum bizottságot. A megvásárlandó tárgyra a bizottság több tagja is javaslatot tett; a vásárlásokat pedig Pulszky Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának Bécsben tanuló fia, Pulszky Károly bonyolította le. A megvásárolt műtárgyakat – elsősorban kerámiákat, textíliákat és ötvöstárgyakat – 1874 tavaszán a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában állították ki először. Az első kiállítást az Iparművészeti Múzeum segédtitkárának kinevezett Pulszky Károly rendezte. Az elkövetkező években a Nemzeti Múzeum Régiséggyűjtőből és Néprajzi Osztályából az új múzeum gyűjteményébe kerültek a nem magyar történelmi vonatkozású tárgyak, és így alakult ki az új múzeum anyagok és technikák szerint rendezett gyűjteménye. A két Pulszky koncepciója nyomán tehát végül a modern iparművészetet és az iparművészeti technikák történetét kiemelkedő tárgyak sorozatán át bemutató múzeum jött létre, amely az ipari termelés számára kevésbé tudott mintákkal szolgálni, és egyáltalán nem gyűjtött modern gépeket és berendezéseket. Ezt a célt végül az Ipartestület szorgalmazására 1882-ben megalapított és 1883-ban megnyitott Technológiai Iparmúzeum töltötte be.

Az Iparművészeti Múzeum ideiglenes működési szabályzata 1876-ban készült el, az új múzeum pedig a Képzőművészeti Társulat 1877-ben elkészült sugárúti Múcsarnokában kapott elhelyezést. Az intézmény alapításának folyamatát az 1878. évi állami költségvetést tartalmazó XVII. törvénycikk zárta le, amely rendelkezett az „Iparmúzeumnak” mint önálló intézménynek az állami költségvetés alá rendeléséről és a múzeum éves dotációjáról. Első múzeumi őrként (igazgatóként) Pulszky Károly kapott megbízást, 1881-ben Ráth György követte őt ebben a pozícióban. Ráth 1896-ig, a Lechner Ödön által tervezett végleges saját épület elkészültéig maradt hivatalban.

Jékely Zsombor

Marczibányi Antal, puchói és csókai

MTA-alapító, politikus

Puhó, 1793. május 28. – Pest, 1872. január 13.

Reformkori elképzeléseihez híven a nemzeti tudományos élet megerősítése mellett kötelezte el magát.

Tizenkilenc évesen, 1812-ben lett Trencsén vármegye szolgabírája, majd végigjárta a vármegyei hivatali ranglétrát. Az 1825. évi országgyűlésen a vármegye követe lett, és mandátumát a következő reformországgyűléseken is megőrizte. Marczibányi vezette Trencsén vármegye szabadelvű pártját,

amely az ország gyors reformját tűzte zászlajára. 1836-ban alispán lett, majd 1845-ben, hivatali karrierje csúcán főispánná nevezték ki. Ebbéli tisztségében a forradalmi magyar kormány is megerősítette 1848-ban: az úgynevezett Dunán inneni kerület tizenhárom főispánja közül egyedül az ő posztját tartották meg – nem függetlenül reformkori politikai tevékenységétől.

A szabadságharc bukása után Pozsonyba internálták; szabadulása után felhagyott a politizálással. Reformkori elképzeléseihez híven a nemzeti tudományos élet megerősítése mellett kötelezte el magát, és jelentékeny összeget, közel 50 ezer koronát adományozott a Magyar Tudományos Akadémiát támogató úgynevezett Marczibányi-alapítványnak, amelyet nagybátyja, Marczibányi István hívott életre. 1863-ban az MTA igazgatótanácsi tagja lett. Az Akadémia mai székházához szükséges forrást ekkor gyűjtötték össze, és ebben a folyamatban a volt főispán igen nagy érdemeket szerzett. Tevékenysége a magyar nyelvű színjátszáshoz is sokban hozzájárult, biztosítva, hogy a Nemzeti Színház felépülhetett.

Ligeti Dávid

Déry Istvánné, Széppataki [Schenbach] Róza

Színésznő, emlékiratíró

Jászberény, 1793. december 23. – Miskolc, 1872. szeptember 29.

A reformkor és a vándorszínészet legünnepeltebb színésznője, az első magyar opera-énekesnő német családból származott, de magyarabb lett sok magyarnál. „A magyar nyelvet hagynám el? Aztán sohasem énekelnék magyarul, amely nyelven oly szépen hangzik az ének? Amely engem eddig táplált, melyben felnöttem, s melyben tölem kedvelte meg a magyar a dalt?” – vallotta, amikor arról kérdezték, miért nem Bécs felé vette az útját, illetve amikor később Grimm Fedor, a Pesti Német Színház igazgatója ajánlott neki hároméves szerződést.

Apja korai halála után édesanyja Pestre vitte tanulni, a Rothkrepf családhoz. Rothkrepf, magyarosított nevén Mátray Gábor a kor sikeres lapszerkesztője, a színház megnyitásakor rövid ideig a Nemzeti Színház vezetője 1837-ben, majd 1846-tól hosszan a nemzeti könyvtár vezetője volt, de zenét is szerzett. Itt alakult az a művészeti kapcsolati háló, amely meghatározta és a művészet felé segítette a vékonyka, kis termetű, vörös hajú Rózát.

1810-ben a még kiskorú lány – anyja akarata ellenére – színpadra állt a pesti magyar színtársulatban. „Én elhagyám az ősi ház tűzét, a kénytet, a nyugalmat s könnyű életet... S mindezt színészet érted szenvedöm...” – írta időskorában lejegyzett *Naplójában*. 1813-ban – szerelem nélkül, önállóságra vágyva – férjhez ment a társulat szerelmes színészéhez, Déry Istvánhoz. Nevét is ekkor kapta Benke József rendezőtől, így lett Széppataki.

Szinte nem volt olyan helye az országnak, ahol fel ne lépett volna, s ahol megjelent, vidám lényre látzba hozta még a legközyösebbeket is.

A társulatban főleg naivaszerepeket kapott, a vígjátékokban otthonosabban érezte magát, mint a tragédiákban. A repertoár leginkább német szerzők lefordított és úgynevezett magyarított darabjaiból (nevek és környezet magyarrá alakítása) állt. 1812-től a társulat egyik háziszervezője

és műkedvelő színésze lett Katona József is, aki beleszeretett Dérynébe, viszonzásra azonban nem talált. 1815 húsvétja után a színtársulat elveszítette játszóhelyét, ugyanis a Rondella épületét a tulajdonos le akarta bontani. Ekkor indul a vándorszínészet kora, melyet a pesti Nemzeti Színház 1837-es megnyitásáig számítunk.

1815-ben hosszabb időre Miskolcon állt meg a társulat, és itt kezdődött Róza rendszeres zenei és énekképzése. Ahogy feljegyezték, „tízezreket neveltek lelkes nézővé és tüzes hazafivá”, többeket pedig az ő példájuk ösztönzött a színi pályára. Róza hangja egyre jobban és kiműveltebben szólt, és ő lett a kor elsősorban operákat játszó német társulatait háttérbe szorító magyar operajátszás meghonosítója. Bár ez lett az igazi területe, szopránszerepei mellett prózai és lírai szerepeket is vállalt.

Szinte nem volt olyan helye az országnak, ahol fel ne lépett volna, s ahol megjelent, vidám lénye lázba hozta még a legközönyösebbeket is. Játszott Székesfehérvárott is, itt barátkozott össze az első magyar drámai színésznővel, Kántornéval. Egy fogadás miatt lépett fel a pesti német színházban – zajos sikerrel, de a felajánlott szerződésüket nem fogadta el. 1823-tól 1827-ig Kolozsvárott játszott, ahol a városi arisztokrata

társaságoknak is befogadott vendége lett, hiszen neki köszönhették a helyi operai előadások megindítását és felvirágoztatását. Az a hír járta, ha a színház megszorul, csak *A sevillai borbélyt* kell előadni Rózával, máris dől a kasszába a pénz.

1827-től azonban a színház végleg tönkrement, így a társulat Kassára költözött át, 1828-tól 1837-ig itt találtak játékhelyet. A remek színészgárda adta nemsokára az 1837-ben megnyitó Pesti Magyar, azaz a Nemzeti Színház első társulatának törzsállományát (kivéve Kántornét).

A pesti színházi élet azonban már magában rejtette Déryné majd három évtizedes sikeres pályájának megbillenését. Játékaról Vörösmarty Mihály azt jegyezte fel, hogy a vígjátékokban elsőrendű, de a drámákban „édesded és mézeskedő”, az operaszínpadon pedig már ott toporgott a külföldi iskolákban képzett Schodelné Rozália. Játéktípusa valóban kikopóban volt már, ekkor zajlott ugyanis a romantikus dráma és opera stílusfordulata, amely természetesebb előadásmódot kívánt meg. Amikor 1838-ban egy betegség után nem nyerte vissza hangjának fényét, a következő évre már nem hosszabbította meg szerződését a színházzal. Búcsúfellépése egy nadrágszerep volt, egy Bellini-darabban a Romeo és Julia-történetben ő énekelte a férfiszerepet, utóda, Schodelné pedig Júliát.

Déryné sértődötten Kolozsvárra utazott, majd pár évig még játszott, de egyre méltatlanabb helyzetekbe került. 1843-ban Debrecenben a *Norma* előadásán kifütyülték, a lapok azon élcelődtek, hogy vajon a színpadon akar-e kimúlni. 1846 végén végül elfogadta rég elhagyott férjének hívását, aki a kibékülés fejében felesége teljes visszavonulását szabta feltételül. Tarcalon, Miskolcon, Diósgyőrben éltek, Róza pedig gazdasszonyként is remekelt, nagy társasági életet vitt. A színházi élethez már csak régi barátai és azok gyerekei révén kapcsolódott, akik szintén gyakran felkeresték. Férje 1862-es halála után, 1869 tavaszán keresztfia, Egressy Ákos még rávette, hogy idősen és betegen, de óriási ünneplés közepette még egyszer fellépjen Miskolcon.

A színésznő még egy ajándékot kapott a sorstól. Egy ismerőse közbenjárására 1869-től járulékot ítéltek meg neki a Nemzeti Színház Radnótfáy-alapjából, amelyet az idős és nyugdíj nélküli színészek támogatására lehetett elnyerni. Széppataki Róza ennek fejében fogott bele visszaemlékezéseinek lejegyzésébe, amire korábban hiába próbálták rávenni barátai. *Emlékiratait* – melyben az 1842-es évig jutott el – először 1879–1880-ban Törs Kálmán adta ki két kötetben.

Vukovics Sebő

Politikus

Fiume, 1811. július 20. – London, 1872. november 19.

1832–1836-ban jurátusként részt vett az országgyűlésen, s tagja volt az országgyűlési ifjak Társalkodási Egyesülésének. Közéleti pályáját 1840-ben kezdte Temes megyében: tiszteletbeli aljegyző, alügyész, majd szolgabíró és főszolgabíró volt. A megye köve-

teként részt vett az 1843–1844. évi országgyűlésen.

Május 2-től a Szemere-kormány igazságügyi minisztereként működött.

1848-ban a megye első alispánjává választották. 1848.

június 21-én a kisbecskereki választókerületben képviselővé választották. Május 23-án Torontál, Temes,

Krassó, Bács, Arad megye, Szabadka, Újvidék, Zom-

bor, Arad és Temesvár szabad királyi város királyi biztosává nevezték ki, július 24-én megbízatását Arad, Krassó és Temes megye területére korlátozták. 1849. január 30-án a Bács megyei hadsereg kormánybiztosává nevezték ki. Március közepétől kezdve a főssereg főkormánybiztosa volt. Május 2-től a Szemere-kormány igazságügyi minisztereként működött. Augusztus 11-én aláírta a kormányzó és a kormány lemondásáról szóló kiáltványt és Görgei felhatalmazását. A szabadságharc leverését követően előbb itthon bujdosott, 1850 tavaszán külföldre menekült. 1852-ig Párizsban, ezt követően Svájcban, majd Londonban élt, és aktív szerepet játszott az emigráció működésében. 1869-ben hazatért, március 18-án Bács megyében képviselővé választották, 1869–1872-ben a balközép párt soraiban vett részt az országgyűlésen. 1894-ben megjelent emlékirata (*Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*) a forradalom és szabadságharc történetének fontos forrása.

Hermann Róbert

Aschner Lipót

Gyáros

Assakürt [ma: Nové Sady, Szlovákia], 1872. január 27. –
Budapest, 1952. február 6.

Tizennégy éves korában került Budapestre, kezdetben kereskedősegédként dolgozott, majd 1892-ben az Egger és Társa cégnél helyezkedett el mint tisztviselő. Az elektromos berendezések gyártása 1876-ban kezdődött a Monarchiában, amikor Egger Béla Bernát bejegyeztette az Első Osztrák–Magyar Villámvilágítási és Erőátviteli Gyárat. A később Egger és Társa néven ismertté vált cég 1888-ban részvénytársaságot alapított izzólámpák gyártására. Aschner gyakornokként került a gyárba, amely 1896-ban vette fel az Egyesült Villamossági Rt. nevet. Érdekeség, hogy ebben az időben négy éven át az Egger-cégnél dolgozott Ferdinand Porsche, a Porsche cég alapítója is (1893-ban szerelőként került a budapesti Huszár utcai üzembe, 1897-ben pedig osztályvezető mérnökként távozott).

Aschner Lipót pályája gyorsan emelkedett, hamarosan a számlaosztály vezetője lett, majd az 1900-ban Újpestre költöző cégnél irodavezetővé, 1904-ben aligazgatóvá, 1907-ben lámpaértékesítési igazgatóvá léptették elő. Ezekben az években valóságos versenyfutás folyt a kis fényerejű, rövid élettartamú szénszálas izzólámpák tökéletesítéséért. Az akkori legnagyobb cég, az OSRAM az ozmiumot használta izzításra, a Berliini Elektrotechnikai Egyesületben Werner von Bolton és Otto Feuerlein a tantálizóval kísérletezett. Az időközben újabb nevet váltó Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-ben Hanaman Ferenc és Just Sándor a világon először állítottak elő volframszálas lámpákat. Az addig megmunkálhatatlannak tartott fém alkalmazásával az izzólámpák azonos áramfogyasztással 3,5-ször több fényt szolgáltattak, mint szénszálas elődeik.

Aschner a gyors világsiker hatására 1937-ben felépítette Ajkán a világ első kriptongyárát.

Aschner Lipót leleménye volt a TUNGSRAM márkanév megalkotása 1909-ben: az angol tungsten (azaz volfram) és a német Wolfram szavakat vonta össze, más vélemények szerint a tungsten szóból alkotta meg úgy, hogy nagyon hasonlítson a konkurens OSRAM nevére.

Az I. világháború kitörésének évében, 1914-ben Aschner kezdeményezésére indult meg az izzólámpák tömeggyártása, továbbá rendkívül ügyes marketingtevékenységével sikerült elérnie, hogy semleges országok közvetítésével a Monarchiával hadban álló valamennyi államban megtarthassa piacait az Egyesült Izzó. A háború végén már kereskedelmi igazgatóként fogott hozzá a TUNGSRAM konszern kialakításához; Pintér József nyugdíjba vonulása után 1921-ben a vállalat vezérigazgatójává lépett elő. Már kinevezése első évében létrehozta Magyarország első és sokáig egyetlen kutatólaboratóriumát, 1923-ban felállította a gépkonstruktós osztályt, ezzel elérte, hogy a vállalaton belül gyártsák az izzólámpagyártó automatákat is. Az Egyesült Izzó égisze alatt 1928-ban megalakította a Standard Villamossági Rt.-t, amely elsősorban rádióalkatrészeket, adóvevő-berendezéseket és telefonkészülékeket gyártott. A mindkét vállalathoz tartozó kutatólaboratóriumban dolgozott az izzólámpák tökéletesítésén Bródy Imre. A kriptonéglőt az 1937-es Budapesti Ipari Vásáron mutatták be, s még ugyanebben az évben megjelent a külföldi piacokon is. Aschner a gyors világsiker hatására 1937-ben felépítette Ajkán a világ első kripton-gyárát. Magyarországon itt kísérleteztek először televízióképcső-gyártással, illetve ebben a kutatólaboratóriumban dolgozott a felderítő, tűzérési és vadászirányító radarberendezések kifejlesztésén Bay Zoltán (akinek Európában először sikerült a Holdról radarvisszhangot észlelnie).

Vezérigazgatóként munkáslakásokat, kultúrházat, üdülőtelepet létesített. Az országban elsőként az Izzóban működött önkiszolgáló rendszerű üzemi étterem; munkáskórusa, színjátzócsoportja pedig országosan ismert volt. Aschner Lipót a század elejétől jelentős szerepet játszott Újpest nagyközség életében: 1907-től az akkor már rendezett tanácsú város első képviselői között volt, 1925-ben elvállalta az Újpesti Torna Egylet (UTE) elnöki tisztét. Nevéhez fűződik a tizenhat szakosztályos klub, illetve a nemzetközileg is jelentős labdarúgó-eredményeket elérő profi Újpest Football Club (ÚFC) kialakítása. Kezdeményezte és anyagilag is támogatta a Hajós Alfréd által tervezett Megyeri úti stadion felépítését; uszodát, csónakházat és egyéb kisebb sporttelepeket létesített.

Az ország német megszállásának első napján, 1944. március 19-én a Gestapo le tartóztatta, és a mauthauseni koncentrációs táborba szállította Aschner Lipótot. Budapesti villájába (II. kerület, Apostol utca 13–15.) a magyarországi zsidók deportálását irányító Adolf Eichmann költözött be. A budapesti cionista segély- és mentőbizottság

elnöke, Kasztner Rezső közbenjárására váltságdíjjal szabadult ki. 1945-től 1947-ig Svájcból irányította budapesti gyárát. Szovjet garanciával 1947-ben hazatérhetett, utolsó éveiben ügyvezető igazgatóként a cég élén maradt, bár a fontosabb döntésekbe nem szólhatott bele, mégis sikerült megakadályoznia, hogy az akkor már TUNGSRAM nevet használó gyárat államosítsák.

Kozák Péter

Wodetzky József

Csillagász, egyetemi tanár

Versec, 1872. március 15. – Budapest, 1956. március 17.

Főleg elméleti csillagászzal: égi mechanikával, kozmogóniával és a relativitáselmélet kritikájával foglalkozott.

A budapesti és a párizsi tudományegyetemen végzett. 1908-tól a tudományegyetemi Föld-rengési Számoló Intézet asszisztense, 1912 és 1923 között a Kozmográfiai Intézet tanársegéde, majd adjunktusa. 1914-ben a Tudományegyetemen az elméleti csillagászat magántanárává

habilitáltak. 1923 és 1934 között Debrecenben dolgozott: az orvosi kar fizika tanszékének professzora, egyben a Fizikai Intézet igazgatója volt.

Kiemelkedő érdeme, hogy megszervezte és megalapította a debreceni egyetemi csillagvizsgálót. A csillagászatot népszerűsítő Stella Egyesület egyik alapítója, valamint az azonos nevű folyóirat, illetve almanach szerkesztője volt 1925-től kezdődően.

1934 nyarán visszatért Budapestre és 1943-ig a csillagászat professzoraként dolgozott a Tudományegyetemen, emellett a Csillagászati Intézet igazgatója volt. Az egyetemi csillagvizsgáló intézet látta el az ország egész polgári életében fontos szerepet vivő időszolgálatot is. A Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség és más intézetek onnan kapták a hivatalos, pontos időjelzést.

Főleg elméleti csillagászzal: égi mechanikával, kozmogóniával és a relativitáselmélet kritikájával foglalkozott. Einstein általános relativitáselméletét a Tudományegyetem fizikai tanszékein elismerték és tanították, míg a csillagászati tanszékén megkérdőjelezték.

Értékes kézikönyve az 1938-ban megjelent, közel félezer oldalas *A csillagos ég*.

Gazda István

Ernst [Ernszt] Lajos

Műgyűjtő, mecénás, múzeumalapító

Budapest, 1872. április 20. – 1937. március 22. és április 24. között

Apja Ernst Mór zsidó származású lisztkereskedő és ingatlantulajdonos, anyja Steiner Róza volt. Ernst Lajos 1896–1898 között rendkívüli hallgatóként összesen hat félévet végzett a budapesti tudományegyetemen, ahol esztétika, művészettörténet és művelődéstörténet előadásokat látogatott, de tanulmányait nem fejezte be.

Az 1880-as években kezdett el magyar történelmi vonatkozású műveket, először sokszorosított grafikákat, majd festményeket és szobrokat gyűjteni. 1894-ben gyűjteményének darabjai a Magyar Történelmi Képcsarnok tárlatán, 1896-ban a millenniumi kiállításon a Történelmi Főcsoport kiállításán voltak láthatóak. 1898-ban a *Vasárnapi Ujság* részletes cikkben számolt be gyűjteményéről, ami az országos ismertséget jelentette számára. Eddigre lényegében kialakult gyűjteményének struktúrája, ami mellett

1912 májusában nyílt meg az első magyar magánmúzeum, az Ernst Múzeum a Nagymező utca 8. szám alatt újonnan épült bérház első emeletén.

élete végéig kitartott. Gyűjtötte a magyar történelmi arcképeket, a magyar irodalom, zene-, színház- és képzőművészet nagyjainak portréit, történelmi eseményábrázolásokat, ezen belül egykorú metszeteket és 19. századi történelmi festményeket egyaránt. Jelentős volt szoborgyűjteménye, amely kizárólag magyar történelmi

mi nagyságok portréit tartalmazta. Emellett hatalmas kézirat- és könyvgyűjteményt hozott létre, amely középkori oklevelek és kódexek mellett művészek, írók és költők kézíratait foglalta magában. Később a század elején kezdett magyar vonatkozású iparművészeti tárgyak gyűjtésébe, ezt a kollekciót teljességében először 1926-ban az Iparművészeti Múzeumban láthatta a közönség.

1901 és 1909 között a Nemzeti Szalon ügyvezető igazgatója volt. A rendszeres szalonokon kívül bevezette a neves 19. századi festők (Zichy Mihály, Madarász Viktor) életművének szentelt gyűjteményes tárlatokat, és elindított egy kiállítássorozatot, melyen a modern magyar képzőművészet megteremtésében fontos szerepet játszó alkotók

AZ ERNST-MÚZEUM KIADÁSA
BUDAPEST, 1927. OKTÓBER HÓ

(Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Vaszary János) egyéni kiállításokon mutatkozhat-
tak be. Miután elmozdították a Nemzeti Szalon igazgatói posztjáról, elhatározta, hogy
önálló, minden társulati intézménytől független múzeumot alapít, amelyben egyben
elhelyezheti gyűjteményét is. 1912 májusában nyílt meg az első magyar magánmú-
zeum, az Ernst Múzeum a Nagymező utca 8. szám alatt újonnan épült bérház első
emeletén. A múzeumi helyiségek közül 14 teremben Ernst Lajos saját gyűjteményét
láthatta a közönség, az utcai fronton pedig időszaki kiállítások számára alakított ki
termeket. Ez utóbbiakban folytatta a Nemzeti Szalonban elkezdett kiállításpolitikáját:
retrospektív tárlatoknak és kortárs modern művészeknek egyaránt otthont nyúj-
tott. A múzeum kiállításaihoz rendszeresen katalógusokat adott ki, de művészkönyv-
sorozatot is indított, s ebben számos magyar alkotó monográfiáját jelentette meg.
A kiállítások rendezésében, a kortárs tárlatok koncepciójának kialakításában, a kata-
lógusok szerkesztésében Lázár Béla, a múzeum állandó munkatársa játszott központi
szerepet, s a művészmonográfiák szerzője is kizárólag ő volt. 1917-ben, a háborús
műtárgypiaci konjunktúra idején megindította aukcióit, melyeknek megrendezésére
élete végéig évente kétszer sor került. Aktív résztvevője volt a művészeti életnek, a
Nemzeti Szalon Egyesület, a Szinyei Társaság és a Lechner Ödön Társaság tagja volt,
rendszeresen járt a Fészekbe és a Japán kávéház művészasztalának társaságába is.
1925-ben kormányfőtanácsos lett.

A húszas évek végén a műkereskedelmet is elérő gazdasági válság és a lehetősége-
it túllépő vásárlások eredményeként tönkrement. Záloghitellel terhelt gyűjteményét
1931-ben a Nemzeti Múzeumba letétbe helyezte, itt nyílt meg 1933-ban gyűjteményé-
nek leggazdagabb tárlata. Ettől kezdve éveken át húzódó eredménytelen tárgyalásokat
folytatott az állammal. Kilátástalannak tűnő helyzete 1937 tavaszán öngyilkosságba
kergette: március 22-i eltűnését követően április 24-én Ráckevénél találták meg holt-
testét. Halála után két évvel, 1939-ben gyűjteményét elárverezték. Az aukción számos
múzeum vásárolt, így Ernst Lajos kollekciójának egy része a mai napig közgyűjtemények
anyagát gazdagítja.

Róka Enikő

Divald Kornél

Művészettörténész, műkritikus

Eperjes, 1872. május 21. – Budapest, 1931. március 24.

Divald Károly gyógyszerész, fényképész fia. Kezdetben orvosi tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen, de hallásának megromlása miatt áttért a bölcsészettudományokra, és többek között művészettörténetet, régészetet is tanult. 1900 és 1918 között a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából műemléki topográfiai kutatásokat végzett a Felvidéken (a kéziratban maradt feljegyzések csak 1999-ben jelentek meg).

Felbecsülhetetlen szolgálatot tett azzal az utókornak, hogy a felvidéki templomokban funkció nélkül maradt középkori műtárgyakat múzeumba juttatta.

Felbecsülhetetlen szolgálatot tett azzal az utókornak, hogy a felvidéki templomokban funkció nélkül maradt középkori műtárgyakat – szobrokat, táblaképeket – múzeumba juttatta, és így megmentette őket az elkallódástól. Kitűnő – saját maga készítette – fényképei, feljegyzései fontos forrásai a művészettörténetnek. Sokat írt; tudományos publikációi forrásértékük miatt is megkerülhetetlenek. A rész-

lettanulmányok mellett rövidebb-hosszabb összefoglalásokat is közzétett a magyar művészet történetéről. 1911-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett; hosszú ideig a Magyar Nemzeti Múzeumnak is munkatársa volt.

Mikó Árpád

Habsburg József [Ágost]

Főherceg, honvéd tábornagy, kormányzó, az MTA elnöke

Alcsút, 1872. augusztus 9. –

Rein bei Straubing [Németország], 1962. július 6.

A Habsburg-ház azon ága, amelyhez Habsburg József is tartozott, a 18. század vége óta Magyarországon élt; nagyapja (József nádor) fél évszázadig töltötte be a nádori tisztséget, nagybátyja (István nádor) pedig az 1848-as forradalom idején állt nádorként az ország élén, így elévülhetetlen szerepet játszott a „törvényes forradalom” sikerében, többek között emiatt később száműzték a birodalomból. Apja, József (Károly) főherceg a magyar közélet megbecsült tagja, a Magyar Királyi Honvédség megszervezője és első parancsnoka, birtokainak pedig gondos gazdája volt. Nem csoda, hogy ezek után az ifjú József (Ágost) főherceget is katonai pályára szánták. Fiatal éveiben fokozatosan haladt felfelé a Monarchia haderejében, megismerve a különböző fegyvernemeket. 1893-ban vette feleségül Augusztá bajor hercegnőt, aki Ferenc József unokája volt.

A világháború kitörésekor hadosztályparancsnokként a szerb frontra irányították, de rövidesen az orosz támadás miatt Galíciába vezényelték. A világháború első hónapjait a keleti fronton töltötte, az embert próbáló téli kárpáti körülmények között igyekezett lelket önteni katonáiba, immár hadtestparancsnokként. Az 1915. májusi gorlicei áttörés eredményeként az oroszokat ugyan visszaszorították, de József főherceget hadtestével együtt az ekkor megnyíló olasz frontra helyezték. Először Karintiában, majd az Isonzó-front leghírhedtebb helyszínén, a Doberdó-fennsíkon teljesített szolgálatot. Katonái élén mintegy egy éven keresztül védte eredményesen a kopár karsztos fennsíkot. Ekkor mélyült el igazán kapcsolata a katonákkal, akik innentől kezdve „József apánknak” nevezték. Különös figyelemmel és szeretettel fordult a magyar katonák felé: magyarul szólt hozzájuk, és igyekezett minél jobb körülményeket biztosítani nekik, lelkiileg is támogatni őket, ha lehetett, kellő szabadságot, pihenést engedélyezve.

1916 őszén a román front teljes hadseregarcvonal-parancsnokságát vette át, ennek keretében vonult be 1917-ben az oroszoktól visszahódított bukovinai tartományi

székhelyre, Csernovicba. Az év végén visszahelyezték az olasz frontra, ahol csapatai az 1918-as piavei csata egyetlen komolyabb sikerét (átkelés és a Montello-hegy elfoglalása) érték el. A háború utolsó hónapjaiban a tiroli hadseregcsoport parancsnoka volt. Pár nappal a háború vége előtt elnyerte a legmagasabb elérhető rendfokozatot: azaz egyetlen magyar nemzetiségű katonaként a Monarchia tábornaga lett.

Már 1917-ben, Tisza István lemondásakor is kapott politikai feladatot az új uralkodótól, IV. Károlytól, de legismertebb politikai megbízását 1918. október végén nyerte el: IV. Károly József főherceget küldte Budapestre „homo regiusként” (királyi jogokkal felruházva), hogy vezesse le a kormányalakítási tárgyalásokat, és egy megfelelő új miniszterelnököt nevezzen ki az ország élére. Az október végi forradalmi események hatására végül a főherceg kénytelen volt Károlyi Mihályt kinevezni. A kö-

Pár nappal a háború vége előtt elnyerte a legmagasabb elérhető rendfokozatot: azaz egyetlen magyar nemzetiségű katonaként a Monarchia tábornaga lett.

vetkező hónapokban nyugdíjazták a hadseregtől, a Tanácsköztársaság idején pedig Alcsúton internálták (fiát a Gyűjtőfogházba szállították), illetve favágóként dolgoztatták saját korábbi uradalmában. A kommunista diktatúra idején is kapcsolatot tartott ellenforradalmár csoportokkal, így nem meglepő, hogy a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 6-án a hatalmat megragadó

Friedrich István őt kérte fel az ország kormányzójának – hivatkozva az 1918. októberi homo regiusi megbízatásra. Így József főherceg 1919 augusztusában mintegy három hétig állt az ország élén kormányzóként, ám a Habsburg-restaurációtól tartó antant követelésére kénytelen volt lemondani. A későbbiekben sem adta föl hatalmi ambícióit, a Horthy-korszak végéig reménykedett benne, hogy akár kormányzóként, vagy IV. Károly trónfosztása után királyként az ország élére léphet, Horthy azonban eredményesen tartotta távol mindenféle katonai vagy politikai tisztségtől.

A két világháború között József főherceg a magyar közélet egyik legbefolyosabb, legmagasabb rangú szereplőjeként élénk társadalmi életet élt, számtalan szervezet fővédnökségét, vezetését elvállalva. A felsőház tagjaként a politikai élet résztvevője is volt, 1936–1944-ig pedig a Magyar Tudományos Akadémia elnöki tisztségét is betöltötte. Minthogy a Tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatokból kiindulva a szovjet megszállást minden más eshetőségnél rosszabbnak tartotta, 1944-ben a németek melletti kitartás és a szovjetekkel szemben végsőkéig folytatandó harc

híve volt. Ez magyarázza meg, hogy elítélte Horthy kiugrási kísérletét, és a szovjetekkel szembeni ellenállás miatt néhány hétig még a nyilas-hungarista vezetést is támogatta.

A közeledő front elől nyugatra emigrált, a háború után rokonainál telepedett le Bajorországban, és komolyan részt vett az 1945-ös emigráció életében. Horthy halála után még a Vitézi Rend főkapitányi tisztségét is betöltötte. 1962. július 6-án halt meg Rein bei Straubingban, maradványait azonban a rendszerváltás után hazahozták és a Habsburg-ház magyar ágának hagyományos temetkezési helyén, a Budavári Palota nádori kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Nánay Mihály

Mikes Lajos

Újságíró, szerkesztő, műfordító

Budapest, 1872. augusztus 9. – Bécs, 1930. augusztus 19.

Katolikus papnövendéknek jelentkezett Pozsonyba, ám végül a világi főgimnáziumban tett érettségét. Bölcsészetet hallgatott, jogot végzett, ügyvédként kezdte pályáját, majd a pénzügyminisztériumban dolgozott. Gimnazistaként kezdett írni.

A század első éveitől jelen volt az irodalmi életben. Írt a *Pesti Napló*ba, a *Nyugat* előfutárának tekintett *Magyar Géniusz*ba és *Az Újság*ba is. Saját rovata volt több lapban. A Miklós Andor által 1910-ben alapított *Az Est* irodalmi szerkesztője lett, s e minő-

Mikesnek hatalom jutott, hogy íróknak teret és komoly keresetet adjon, s ezáltal egész kis írógárdát szervezen meg, egy új Mohács utáni irodalom csírcsapatát.

ségében a magyar irodalom színe-javát juttatta publikációs lehetőséghez és a kiemelkedő honoráriumok révén egzisztenciához. Ő fedezte fel Gelléri Andor Endrét, Fodor Józsefet és Révész Bélát, s részben Szabó Lőrincet is, aki később a veje is lett. Szabó Lőrincet *Az Est*-konzernhez tartozó *Magyarország* című napilapnál helyezte el. Részt vett a konzern könyvkiadójának, az

Athenaeumnak a munkájában is. Babits Mihály így emlékezett meg róla: „Mikesnek hatalom jutott, hogy íróknak teret és komoly keresetet adjon, s ezáltal egész kis írógárdát szervezen meg, egy új Mohács utáni irodalom csírcsapatát.”

Petőfi-rajongása révén egy addig ismeretlen forráseggyüttest is közreadott: Szendrey Júlia naplóját és a halálos ágyán az apjához írt 22 oldalas levelét, valamint Petőfi és Arany néhány kéziratát.

Rendkívüli tehetségű műfordító volt, Kipling-, Andersen-, Dickens-, Schopenhauer-, Byron-, Bernard Shaw-, Oscar Wilde-, Heinrich von Kleist-fordításai tartós értékeket képviselnek a magyar irodalomban.

Széchenyi Ágnes

Melich János

Nyelvész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja
Szarvas, 1872. szeptember 16. – Budapest, 1963. november 20.

Középiskolai tanulmányait szülővárosában és Késmárkon végezte, egyetemi éveit Kolozsvárott és Bécsben töltötte. A kolozsvári egyetemen magyar és német bölcsészetet tanult, meghatározó oktatói voltak ifj. Szinnyi József és Meltzl Hugó. 1894 és 1896 között Bécsben fejlesztette tudását. A budapesti Tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet 1896-ban.

A hazai kolostori könyvtárakban végzett kutatásai során, 1897 és 1898 nyarán tárta fel a *Gyöngyösi glosszákat*, valamint a róla elnevezett *Melich-glosszákat*, amelyek kilenc magyar és horvát, valamint több horvát glosszát tartalmaznak az 1540 és 1550 közötti időszakból. 1898-tól kezdődően 1912-ig Ortvy Tivadarral és Zolnai Gyulával együtt végezte Magyarország helységneveinek rendszerezését, ugyanis addig nem volt a helységeknek hivatalos nevük, s az akkori hozzávetőlegesen 18 ezer település megnevezése között sok volt az egyforma. Melich feladata a felvidéki településnevekhez kötődött. 1899 márciusa és júniusa között külföldi tanulmányúton vett részt: Varsóban, Pétervárott, Moszkvában, Kijevben és Helsinkiben bővítette nyelvészeti ismereteit. 1900 nyarán Vas megyében a magyarországi szlovének nyelvhasználatát (vend nyelv) és irodalmát tanulmányozta. 1901 februárjában-márciusában nyelvészeti tudásának elmélyítése céljából a lipcsei egyetemre látogatott. Majd a lengyel-magyar kapcsolatok ápolását végző Magyar Mickiewicz Társaság tagja lett.

1901-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett, s a budapesti Tudományegyetemen húsz évig adott elő helyesírás, etimológia, nyelvtörténet, szótártan témában. 1902-től az Akadémia levelező, 1920-tól rendes tagja. 1904-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik alapító tagja. 1919–1922 között az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója. 1915-től a *Magyar Nyelv* című folyóirat szerkesztője. 1935-ben az MTA I. Osztály (Nyelv- és Széptudományok Osztálya) elnökévé, majd igazgatósági taggá választották. 1921-től a szlavisztika professzora. 1930-ban Corvin-koszorúval, 1939-ben Corvin-lánccal tüntették ki. 1943-tól 1947-ig a Magyar Tudományos Akadémia

Fő művének az 1914-ben elkezdett Magyar etymológiai szótárt tekintette.

főkönyvtárnoka. Kiemelt feladatának tekintette az Akadémiai Könyvtár modernizálását, valamint a háború sújtotta időkben a régi gyűjtemény megóvását, védelmét.

Tudományos munkásságának fő eredményei közé tartozik, hogy feldolgozta a régi magyar szótáriradalom történetét (*A magyar szótáriradalom*, 1907), és több forrásmunkát kiadott (például *A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék*, 1898; *A brassói latin-magyar szótár-töredék*, 1905). Érdeklődése már egészen korán a szókincs kutatása felé fordult. Doktori disszertációjában *Német vendégszók* címmel a magyar nyelv német elemeivel foglalkozott, amely munka 1900-ban jelentősen kibővítve németül is megjelent.

Szláv eredetű szavaink kérdéseivel mélyrehatóan foglalkozott, s elsőként határozta meg, hogy a nyelvcsaládon belül melyik nyelvből (szerb, horvát, szlovák, cseh stb.) származik az átvétel (*Szláv jövevényszavaink*, 1903, 1905). Munkájában szóföldrajzi szempontokat érvényesített, ezzel a nyelvatlások előfutárának tekinthető. Behatóan tanulmányozta a magyar helyesírás régebbi korszakait, a hangtörténet, a szóképzés kérdéseit. Kiemelkedő jelentőségű etimológiai munkássága: több hely-, személynév és jövevényszó eredetének megfejtésével megalapozta a magyar településtörténeti filológiát. A régi magyar nyelvemlékek korának megállapításában elvülhetetlenek az érdemei a Bécsi, Müncheni, Jordánszky-, Érdy-, Kolozsvári, Besztercei és Gyöngyösi kódexek kapcsán, amelyeket nyelvészeti szempontból kutatót.

Fő művének az 1914-ben elkezdett *Magyar etymológiai szótár*at tekintette, amelynek első tizenegy füzetét Gombocz Zoltánnal együtt írta, majd Gombocz halála után a további öt füzetet egyedül állította össze. A szótár végül a „geburnus” címszónál félbeszakadt.

Több évtizeden keresztül – mint a főhatóságához befutó névfelvételi kérelmek nyelvszakértője – vett részt az úgynevezett névmagyarosítási akcióban Kniezsa Istvánnal együtt. Lefektette a hangtörténeti vizsgálatok alapelveit, amelyek máig ható érvényűek. Hét évtizedes alkotói tevékenységének eredménye megközelíti az 1100 tudományos közleményt, amelyekkel a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak szinte valamennyi területét átfogta.

Kiss Margit

Schöpflin Aladár

Író, műfordító, kritikus

Maniga [ma: Malženice, Szlovákia], 1872. október 4. –
Budapest, 1950. augusztus 8.

Schöpflin Aladár a *Nyugat* első nemzedékének tagja, aki 1908-tól, a lap indulásától az utódlap, a *Magyar Csillag* megszűnéséig szinte végig szerepelt a címlapon mint főmunkatárs, illetve utóbb már mint társszerkesztő.

Iskoláit Pozsonyban végezte: az evangélikus líceumban, majd a teológiai főiskolán tanult. Közben a pozsonyi *Nyugatmagyarországi Híradó* ifjú belmunkatársa lett. 1894-ben áttelepült Budapestre, ahol bölcsészdiplomát szerzett. 1898-ban került a konzervatív *Vasárnapi Ujság*, illetve a hetilapot kiadó Franklin Társulat kötelékébe, ahol egészen haláláig dolgozott.

Erősen korlátozó, normatív nevelési rendszerek (család, egyházi líceum és evangélikus teológia, *Vasárnapi Ujság*) hatását kellett legyőznie Schöpflin Aladárnak ahhoz, hogy a magyar irodalmi modernség képviselőjévé válhasson. A döntő talál-

Erősen korlátozó, normatív nevelési rendszerek hatását kellett legyőznie Schöpflin Aladárnak ahhoz, hogy a magyar irodalmi modernség képviselőjévé válhasson.

kozást Ady Endre költészete jelentette számára. 1903-ban a költő – még nem is kiforrott – verseskötete, a *Még egyszer* készítette addig szokatlan lelkesedésre: „Az ő világa nem csöndes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja

lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez.” Ettől fogva Ady minden kötetéről írt, s végül 1934-ben monográfiát is jelentetett meg róla.

Még a *Nyugat* indulása előtt felfedezte magának Kaffka Margitot és Móricz Zsigmondot. Pályakövető kritikus volt, aki több szerző (például Molnár Ferenc, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Oláh Gábor, Biró Lajos, Krúdy Gyula, Kóbor Tamás, Lovik

Károly) valamennyi kötetéről írt. A róluk szóló írások együttesen egy-egy meg nem írt monográfia tételmondatait tartalmazzák. Szoros barátság, szövetség fűzte Babits Mihályhoz. Az 1927-ben alapított, Babits által vezetett Baumgarten Alapítvány rögtön a tanácsadó testületébe választotta, majd Babits végrendeletének megfelelően halálakor Schöpflin Aladár lépett a helyébe. Előbb a szélsőjobb, majd a felszabadulás után a kommunisták kultúrpolitikájával vívott csatákat az irodalmi értékekért. 1935-ben, amikor a Baumgarten-díj fődíjasáról folyt a vita, Kosztolányi Dezső levelet írt Babitsnak: „Múltkor valamennyien egy tudományos íróat kerestünk, aki munkássága, egyénisége és erkölcsi magatartása folytán méltó a jutalomra. Nem találtuk meg. Pedig ott ült előttünk; a mi elnökünk az, Schöpflin Aladár. [...] Egy életen át magyar könyvekkel foglalkozott, akkor is, amikor divat volt ez, s most is, amikor már alig divat, és mindenkor vállalta a hivatásából származó áldozatot: a személyekre tekintettel nem lévő szókimondást, a csöndes, elmélyülő munkát és a tisztességes, büszkén viselt szegénységet. [...] Már a jelen távlatból is kitetszik, hogy *Ő a magyar kritika*. Okos bátorsága, kemény mértéktartása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban. [...] s ne zavarjon benneteket az a formáság sem, hogy ebben a pillanatban a *Tanácsadó Testület* elnöke. Buktassátok meg rövid időre az elnököt, s tiszteljétek meg a kritikust, akit mindenki tisztel.” Az történt, amit Kosztolányi javasolt.

Schöpflin már a *Vasárnapi Ujság*-korszakától kezdődően ültetett át világirodalmi rangú munkákat franciából, angolból és németből magyar nyelvre. Második magyar fordítója volt Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regényének. Legnagyobb sikerét a Nobel-díjas amerikai író, Sinclair Lewis *Fő utca* című munkájával érte el, de ő fordította le Lewis egykor igen népszerű orvosregényét, a *Dr. Arrowsmith*-t is. Rousseau *Emil, avagy a nevelésről* című munkájának is első magyar fordítója volt, ugyanúgy, mint Gottfried Keller, T. E. Lawrence és G. K. Chesterton egy-egy regényének. Számos bevezetőt írt világirodalmi jelentőségű művek elé, például Dosztojevszkij, Dickens, Victor Hugo regényei, illetve Henrik Ibsen drámái elé.

Nemcsak irodalomkritikusként volt nagyon termékeny, hanem színikritikusként is. Pozsonyi újságírói éveitől kezdve rendszeresen figyelte és értékelt a színházi életet többek között a *Vasárnapi Ujságban*, a *Nyugatban*, a *Magyar Csillagban*. 1910 és 1945 között nem volt olyan fővárosi előadás, amelyről ne írt volna. Színházi cikkei éppen folyamatos kritikai munkássága miatt jelentenek páratlan forrást a

színháztörténészek számára. 1931-ben Schöpflin főszerkesztésében jelent meg a négykötetes *Színművészeti Lexikon*.

1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorába választották, 1949-ben megkapta a Kossuth-díjat.

Széchenyi Ágnes

Glatz Oszkár

Kossuth-díjas kiváló művész, festő, egyetemi oktató

Pest, 1872. október 13. – Budapest, 1958. február 23.

**A modern magyar
festőművészet
kibontakozásának
egyik élvonalbeli
mestere.**

A szepességi evangélikus családból származó Glatz Oszkár a modern magyar festőművészet kibontakozásának egyik élvonalbeli mestere. Pesten és Bécsben folytatott tanulmányait követően beiratkozott Hollósy Simon müncheni magániskolájába, 1893-tól pedig a párizsi Julian Akadémián képezte magát. 1896-ban a Hollósy-körrel érkezett

Nagybányára, hogy segítse a művésztelep kialakítását, megszervezését. Hónapokig dolgozott – szinte teljes magányban – a közeli Rozsály hegyes-lankás vidékén, egy izvorai vadászházban, hogy rátaláljon saját festői világára. Itt készítette el első nagysikerű, monumentális plein air-művét, az *Est a havason*t. 1897-ben, a nagybányaiak budapesti kiállításán nemcsak a szakma elismerését vívta ki képeivel,

hanem a kritikusokét és a közönségét is. Nagybánya után Bujákon, a Dunántúlon és a Balaton környékén kereste a festői témákat: kísérletezett a táj és az ember minél bensőségesebb kapcsolatának naturalista ábrázolásával. Sokoldalúan és árnyaltan mutatja be a paraszti lét minden formáját, a népi hagyományokat, az öltözködési szokásokat. Mint írja: „Falun mindent szeretek, dombjától az erdejéig, szántóföldjéig és az utolsó csirkéig.” A II. világháború után a szocialista realizmus felé fordult, amelynek egyik emblematikus képe, a *Kitüntetett utcaseprő* (1953) kordokumentumként értékelhető.

1901-ben kötött házasságot a szintén festő Wildner Mária Karolinával, aki leginkább csendéletekre specializálódott. Glatz Oszkár 1907-ben alapító tagja volt a *Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körének* (MIÉNK), majd 1920-ban a Szinyei Merse Pál Társaságnak. Alkotói pályája mellett művészeti íróként is tevékenykedett, 1912–1938 között pedig a Képzőművészeti Főiskolán tanított. Számos díjban és kitüntetésben részesült (Kossuth-díj, 1952; Kiváló művész, 1953).

Gosztola Annamária

Réti [Wieser] István

Festő, grafikus, művészetpedagógus

Nagybánya, 1872. december 16. – Budapest 1945. január 17.

Képzőművészeti tanulmányait 1890-ben a budapesti Mintarajziskolában kezdte, néhány hónap múlva azonban Münchenbe utazott, ahol 1893-ig Hollósy Simon szabadiskolájában, majd fél évig a párizsi Julian Akadémián tanult. Nagybányára hazatérve megfestette első jelentős, *Bohémek karácsonyestje idegenben* (1893, Magyar Nemzeti Galéria) című alkotását, melynek sikerét jelzi, hogy a Múcsarnok 1893-as téli tárlatán a Képzőművészeti Társulat megvásárolta a Magyar Nemzeti Múzeum Képtára számára. 1894-ben itáliai útja során Torinóban megörökítette a ravatalon fekvő Kossuth Lajost (Magyar Nemzeti Galéria).

1896-ban festőtársaival, Thorma Jánossal és Hollósy Simonnal együtt jelentős szerepe volt az erdélyi nagybányai művésztelep megalapításában, mely az akadémiai festészet merev, hierarchikus szabályrendszerével, reprezentatív, monumentális

Thorma Jánossal és Hollósy Simonnal együtt jelentős szerepe volt az erdélyi nagybányai művésztelep megalapításában.

stílusával szemben az önelvű, független művészet megteremtésére, a természetközeli (plein air) festészet gyakorlására, a kötetlen oktatásra és a művészi individuum minél teljesebb kibontakoztatására törekedett. A közösség ideológiai alapját a művészeknek a régi korlátokat ledöntő új, „szuverén szabadsága” jelentette, stílustörekvéseik pedig a naturalizmus-

hoz kapcsolódtak. A művésztelep első korszakát, mely 1901-ig, Hollósy távozásáig tartott, a Nagybányai Szabad Festőiskola 1902-es megalakulása követte, melynek Réti István is oktatója volt.

A művészközösség 1897-ben rendezett első budapesti kiállításán Réti a *Hajnali hangulat* című festményét mutatta be, mely saját leírása szerint egy munkából hazatérő beteg bányászt ábrázol, akit egy asszony támogat. A kép a korszak fontos művészeti problémáját, a táj és az ember összekapcsolásának kérdését vizsgálta. Az elhagyatottságot, elesettséget ábrázolja *Gyötrődés* című alkotása (1894, Magyar

Nemzeti Galéria), mely a *Bohémek karácsonyestjéhez* hasonlóan lámpavilágításos interieur-jelenet. Tájképein a Nagybánya környéki erdélyi tájat örökítette meg (*Napos táj, boglyákkal*, 1900, magántulajdon). Számos könyvillusztrációt is készített, többek között Kiss József verseihez (1896–1897) és Bródy Sándor *Ezüst kecske* (1898) című regényéhez, s megfestette több író (Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Bródy Sándor) portróját is. Nagybányán alkotta egyik legismertebb képét, a korszak Kossuth-kultuszához is kapcsolódó *Honvédtemetést* (1899, Magyar Nemzeti Galéria), melyen a temetőkapun kilépő öreg honvédek szomorú csoportja nemcsak az élet, hanem a forradalmi eszme elmúlásának hangulatát is közvetíti. Az eredetileg a marosvásárhelyi kultúrpalotában elhelyezett festmény a II. világháború alatt került Budapestre. Bensőséges, érzékeny jellemábrázolásról tanúskodik *Édesanyám* (1900–1902, Magyar Nemzeti Galéria) és *Kenyérszelés* című festménye (1906), illetve *Öregasszonyok* című alkotása (1900, Magyar Nemzeti Galéria), melynek témáját később újra feldolgozta (*Intérieur*, 1909, Magyar Nemzeti Galéria). Ezekon a szobabelső-képeken gyakran találkozunk a beszűrődő napfény finom játékával.

Jelentős volt művészetpedagógiai munkássága is: 1913-tól a budapesti Képzőművészeti Főiskola óraadójaként, 1923-tól rendes tanáraként, 1928-tól 1935-ig pedig a rektoraként tevékenykedett. 1927-től nyaranta ismét tanított a nagybányai szabadiskolában. 1920-ban Lyka Károly művészettörténésszel együtt részt vett a főiskola reformjának kidolgozásában: Hollósy oktatási módszereinek és a nagybányai művésztelep gyakorlatának szellemében alakították ki a korszerű művésznevelés módszereit. Az 1920-as évektől számos tanulmányban mutatta be a nagybányai művésztelep történetét és művészetszemléletét, illetve legjelentősebb alkotói (Hollósy Simon, Ferenczy István, Thorma János) tevékenységét. Ezek összefoglalásaként jelent meg 1954-ben – a korszak ideológiai szempontjai miatt egyes fejezetek kihagyásával – *A nagybányai művésztelep* című monográfiája, melyben kiemelt szerep jutott Hollósy Simon és Ferenczy Károly művészetének. Összegyűjtött művészetelméleti írásait *Képkalkoló művészet* (Budapest, 1944) című kötetében adta közre. 1957-ben a Magyar Nemzeti Galériában emlékkiállítás rendeztek az alkotásaiból, melyen 83 festménye és 78 grafikája szerepelt.

Papp Júlia

Tihanyi [Herk] Kálmán

Fizikus, villamosmérnök

Üzbég, 1897. április 28. – Budapest, 1947. február 26.

A budapesti Műegyetemen tanult. A modern, nagy felbontású televíziórendszer feltalálója, amelynek alapja az általa kidolgozott megoldás: az ikonoszkóp, ami töltésfelhalmozásként vagy töltéstárolásként ismert. Ez tette lehetővé a több száz soros képfelbontást és képvisztaadást. Emellett a plazmatelevízió, a falra is akasztható síkképernyős televízió, valamint az infrakamera első szabadalmaztatója. Külföldön dolgozott, 1940-ben tért haza.

A modern, nagy felbontású televíziórendszer feltalálója.

A televízió felvirágzását a töltéstárolás tette lehetővé, kiegészülve a rácsvezérléssel, a merőben új fotocellával, illetőleg a katódsugár elektrosztatikus és mágneses koncentrálásával. Ez a felfedezés, és ennek a televíziós problémák megoldásában való alkalmazása Tihanyi Kálmán nevéhez fűződik.

Az évtizedekig tévesen Zworykinnak tulajdonított találmányt Tihanyi 1926-ban jelentette be Magyarországon *Radioskop* néven. A terjedelmes dokumentum – amelyet a hozzá tartozó rajzokkal együtt a Magyar Országos Levéltár őriz – már magában foglalja a legfontosabb megoldásokat, sőt a töltéstárolással működő színes televízió leírása is benne van.

Életművének hiteles feltárása nem kis részben leányának, Tihanyi Glass Katalinnak köszönhető. A dokumentumok alapján az UNESCO 1970-ben a Világ emlékezete program részévé nyilvánította Tihanyi Kálmán életművét (és magát az ikonoszkópot). Ez volt az első magyar tudományos–technikai életmű, amely a program által elismerést nyert.

Tihanyi Kálmánt 1973-ban a fővárosi Nemzeti Pantheonban újratemették.

Gazda István

Brassai Sámuel

Nyelvész, filozófus, természettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

Torockó/Torockószentgyörgy [?], 1797. [?] –
Kolozsvár, 1897. június 24.

Az „utolsó erdélyi polihisztor” felmenői unitárius brassói szászok voltak, de ő magyarnak vallotta magát. Fiatalon befolyásos erdélyi famíliák gyermekei mellett volt nevelő, majd lapkiadással foglalkozott, és a kolozsvári unitárius főiskolán tanított. 1841-ben ő dolgozta ki Erdélyben azt a tanügyi reformot, melynek eredményeként a latin helyett a magyar lett az oktatás nyelve.

Az 1848–49-es szabadságharc idején Bem tábornok seregében szolgált, majd bujkálni kényszerült. Tíz évvel később kinevezték az Erdélyi Múzeum-Egyesület múzeumi igazgatójává, majd a kolozsvári egyetem tanára lett: elemi matematikát, szanszkrit nyelvet és általános nyelvtudományt tanított. Idővel a dékáni és rektori tisztséget is betöltötte. Szerény körülmények között élt, jövedelméből diákjait támogatta. Vagyonát és könyvgyűjteményét unitárius felekezetére hagyta.

A nyelvzszeninek számító Brassai a nyelvészet, a botanika, a filozófia, a matematika és a pedagógia területén is kimagasló eredményeket ért el. A korabeli Erdély legismertebb tudósának és tudományos ismeretterjesztőjének számított. Élete folyamán

A nyelvészet, a botanika, a filozófia, a matematika és a pedagógia területén is kimagasló eredményeket ért el.

rengeteg tudományos értekezést, cikket és zenekritikát írt, valamint több tucat könyve és műfordítása jelent meg a reformkortól a századfordulóig. Neki köszönhetjük *Euklides elemeinek* egyetlen teljes magyar fordítását.

Anka László

Pulszky Ferenc

Politikus, régész, műgyűjtő, akadémikus

Eperjes, 1814. szeptember 17. – Budapest, 1897. szeptember 9.

Magyarországon az ő idejében kezdett el kibontakozni a művészeti közgyűjtemények szervezése, intézményes kiépítése, melyben Pulszky oroszlánrészt vállalt.

A Sáros vármegyei köznemesi családban született Pulszky Ferenc a reformkorban a pesti egyetemen jogi diplomát szerzett, majd vármegyei követként részt vett a liberális politikai mozgalmakban. Az első felelős kormányban Kossuth Lajos pénzügyminiszter, utóbb Esterházy Pál külügyminiszter mellett volt államtitkár, utána tagja lett az Országos Honvédelmi Bizottmá-

nak, végül Kossuth Londonba küldte, hogy szerezzen támogatókat a magyar szabadságharc ügyének. Az emigrációban is támogatta Kossuth kampánykörútjait, majd a kiegyezési politika felé fordult, és 1866-ban hazatért, ezután a Deák-párt tagjaként politizált az országgyűlésben.

Már fiatalkorában vonzotta a régészet és a régiséggyűjtés. Magyarországon az ő idejében kezdett el kibontakozni a művészeti közgyűjtemények szervezése, intézményes kiépítése, melyben Pulszky oroszlánrészt vállalt. 1869-ben kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává, e posztot huszonöt éven keresztül töltötte be. A múzeumvezetés mellett közreműködött a Kisfaludy Társaság, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, a Petőfi Társaság és a Régészeti Társaság kulturális, illetve tudománypártoló munkájában. Számtalan publikációban mutatta be régészeti eredményeit, és még életében megjelent emlékiratainak négy kötete. A boldog békeidők folyamán segédkezett a szabadkőművesség magyarországi elterjesztésében.

Anka László

FOTO
KARDOS FIDIT
FOTOGRAFIA MUSEUMI HISTORICI
BUDAPEST

23 1878902
LITH. OF SANDER & MARR N.Y.

*Truly yours
and 1878*

125 +

Tamási Áron

Író, színműíró, az MTA levelező tagja

Farkaslaka, 1897. szeptember 20. – Budapest, 1966. május 26.

Az Ábel-trilógia ízes humorát a patriarchális székely világnak a modern kapitalizmussal való találkozása adja.

A székely falvak világának legismertebb ábrázolója, egész művészi világa, írói látásmódja, stílusa, szókinccse itt gyökerezik. Sokgyermekes földműves szülők gyermeke, aki 1919-től a kolozsvári egyetem jogi karán, majd a Kereskedelmi

Akadémián tanult. Első novellája 1922-ben jelent meg. 1923-tól három évig az USA-ban élt, többnyire New Yorkban. Itt szerzett élményei ihlették legsikerültebb műve, az *Ábel-trilógia* egyes részeit, amelynek ízes humorát a patriarchális székely világnak a modern kapitalizmussal való találkozása adja. Visszatérése után megnősült, Kolozsvárott telepedett le, a Helikon írócsoportosulás aktív tagja lett, de a nép gondjainak rendezése érdekében a magyar szellemi élet legkülönbözőbb fórumaival, mozgalmával (*Korunk, Erdélyi Fiatalok, Válasz, Vásárhelyi Találkozó, Márciusi Front*) tartott kapcsolatot. Három ízben kapott Baumgarten-díjat (1929, 1930, 1933). A Helikon 1942-es példaértékű állásfoglalásának egyik megfogalmazója. 1945 és 1947 folyamán a parlament behívott képviselője volt. 1949 után hallgatásra kényszerült, csak 1954-től szerepelhetett újra novellákkal és színművekkel az irodalmi életben, ekkor Kossuth-díjat is kapott. Az 1956-os forradalom idején az Írószövetség elnökségének tagja, ő fogalmazta a december 28-i állásfoglalást (*Gond és Hitvallás*). Alkotói fantáziája sikeresen olvasztotta egybe a tragédiát és a komédiát, a misztikumot és a falu józan realizmusát. Számos műve külföldön is megjelent. Végakarata szerint szülőfalujában, Farkaslakán temették el.

Fontosabb művei: *Szűzmáriás királyfi*, 1928; *Erdélyi csillagok*, 1929; *Czímeresek*, 1931; *Ábel a rengetegben*, 1932; *Ábel az országban*, 1933; *Ábel Amerikában*, 1934; *Énekes madár*, 1934; *Jégtörő Mátyás*, 1936; *Tündöklő Jeromos*, 1936; *Bölcső és bagoly*, 1953; *Szirom és Boly*, 1960.

Boka László

Az Ómagyar Mária-siralom felfedezése

1922

Aligha volt kalandosabb sorsa bármelyik értékes magyar kéziratnak, mint a legelső jelenleg ismert verses – és a *Halotti beszéd* utáni második hosszabb terjedelmű – nyelvelméünknek, a 13. század második felében keletkezett, komoly költői erényekről tanúskodó *Ómagyar Mária-siralom*nak, amely a 300 fóliós (600 oldalas) *Leuveni kódex* nem egészen egy oldalán olvasható. A régi magyar nyelv fejlettségét, verselésre való alkalmasságát egyértelműen bizonyítja ez a 37 soros, 132 szóból álló – a latin eredetiből magyarra meglehetősen szabadon átültetett – költemény, amelynek ismeretlen, valószínűleg domonkos rendű szerzője már a (betű)rímet és az alliterációt is ügyesen használta. Igen találó Klaniczay Tibor jellemzése: „Az ősi magyar vers és a latin himnusz »misztikus nászából« így született meg a magyar poézis.”

Biztosak lehetünk benne, hogy az *Ómagyar Mária-siralom* nem előzmények nélkül született meg, és keletkezése idején, majd azután is követték azt a hagyományt, amelynek meglétéről éppen ez a költemény árulkodik. S mivel hosszú ideig lappangott, reménykedhetünk benne, hogy középkori párjaira a jövőben esetleg még ráakadhatunk.

Az *Ómagyar Mária-siralom*at – és más magyar bejegyzéseket (glosszákat) – megőrző kódexhez 1910-ben Toscanában jutott hozzá Jacques Rosenthal müncheni antikvá-

rius. Tőle vette meg 1922 áprilisában az a német jóvátételi bizottság, melynek feladata a német katonák által 1914 augusztusában felgyűjtött leuveni (Löwen/Louvain, Belgium) egyetemi könyvtár állományának

Az ősi magyar vers és a latin himnusz „misztikus nászából” így született meg a magyar poézis.

a felújítása volt. A bizottság által vásárolt kéziratokat a középkori források kiváló ismerője, a Bajor Állami Könyvtár kéziratárát vezető Georg Leidinger nézte át, aki az

egyik, Sermones XIII. Jh. (13. századi prédikációk) jelzetű kódex 134. hártylevelének hátoldalán (a 134. b lapján) összefüggő, idegen nyelvű szöveget fedezett fel. Ennek azonosítására az ismert fiatal orientalista magántanárt – nem sokkal később már professzort –, Franz Babingert kérte föl, aki megállapította, hogy a szövegek magyar nyelvűek. A felfedezés értékével tisztában lévén ő értesítette minden idők legkiválóbb magyar kulturális diplomatáját, Gragger Róbertet, aki ekkoriban a berlini tudományegyetem bölcsészkarja Magyar Intézetének vezetője és professzora volt, 1924-től pedig már a magyar állam szervezte Collegium Hungaricumot is vezette. Gragger a leuveni bibliotéka helyreállításának kormánybiztosa, a Nietzsche-rokon könyvtáros, Richard Oehler engedélyével tekinthette meg a kódex magyar bejegyzéseit, és rögtön felismerte azok

rendkívüli jelentőségét. Mindezt azonnal jelentette a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget akkoriban elnyert Klebelsberg Kunónak, aki a magyar nyelvemlékek neves szakemberét, Jakubovich Emilt küldte Berlinbe a kódex tanulmányozására.

Gragger – Jakubovich segítségével – 1923-ban német és magyar nyelvű tanulmányban ismertette a kódexet és a már általa is *Ómagyar Mária-siralom*nak nevezett verset, illetve közölte annak betűhű változatát is. A benne található néhány szó kiejtéséről, jelentéséről azóta is számos magyar nyelvész és irodalmár (Horváth János, Pais Dezső, Mészöly Gedeon, Bárczi Géza, Kardos Tibor, Mezey László, Klaniczay Tibor, Benkő Loránd, Vizkelety András, A. Molnár Ferenc és Martinkó András) vitatkozott, de a szöveg nagy része – amennyiben megfelelő átiratban és értelmezéssel olvassuk – napjaikban is érthető.

A *Mária-siralom*t tartalmazó kódex azonban az újra megnyitott leuveni egyetemi könyvtár gyűjteményében maradt. A könyvtár 1940 májusában a németek nyugati hadjáratában ismét szinte porrá égett, de a kódexet őrző páncélszekrény csodával határos módon sértetlen maradt, és a tűzvész után a romokat bejáró németek sem találták meg. Az Országos Széchényi Könyvtár 1980-tól próbálkozott a *Leuveni kódex*nek nevezett kincs megszerzésével – amit 1923-tól már többen szorgalmaztak –, flamand vonatkozású (ős)nyomtatványokat ajánlottak cserébe. Az erről folytatott tárgyalások eredményeként a leuveni egyetem küldöttsége 1982. május 24-én adta át a kódexet a magyar nemzeti könyvtárnak.

A kódex jelentőségéről tágabb összefüggésben a vele legtöbbet foglalkozó Vizkelety András szavait idézem: „a prédikáció volt az, amivel a magyar klerikus-literátus réteg nap mint nap, de legalábbis hétről hétre együtt élt. [...] A 13. század második felében ez a szövegtípus átvette a skolasztikus módszernek, a rendszeres gondolkodáson csiszolt, különböző véleményeket egymással konfrontáló igazságkeresésnek módszerét, [...] amely módszert Georges Duby a középkori szellem lovagi tornájának nevezett. A Leuveni kódex e szellemi fegyvertény produktumainak legjavából válogatott, e műfaj egykorú európai standardját közvetítette. A magyar scriptorok [kódexírók, -másolók] teljesítménye pedig arra utal, hogy ez a közvetítés kb. egy emberöltővel a tatárjárás után már sikerrel járt, önálló alkalmazásra talált.”

Ujváry Gábor

A Svábhegyi Csillagvizsgáló

1922

Konkoly Thege Miklós tudós földbirtokos 1869-ben csillagdat építtetett a felvidéki Ógyallán fekvő birtokán. Konkoly Thege 1916-ban elhunyt, s mivel 1919 januárjában a cseh–szlovák csapatok kezdték megszállni a Felvidéket, Tass Antal és Terkán Lajos csillagászok úgy döntöttek, hogy az ógyallai obszervatórium műszereit leszerelik, és Budapestre szállítják. Mindez a trianoni békediktátum előtt egy évvel történt.

A magyar állam a műszereket befogadta, s egy obszervatórium létrehozásáról döntött 1920-ban. A főváros egy nyolcholdas (40 ezer négyzetméteres) területet ajánlókozott a Svábhegyen – a Normafa közelében – az intézet számára. Az építkezés

Itt mérték a pontos időt az országban, később ezt a szerepet a Tudományegyetem vette át.

1921-ben kezdődött, először a Meridiánház épült fel 1922-ben. Sokáig – az úgynevezett passzázsműszerrel – itt mérték a pontos időt az országban, később ezt a szerepet a Tudományegyetem vette át. Az Intézet első,

5 méter átmérőjű kupolája 1922-ben épült. Ebben helyezték el az Ógyalláról megmentett 20 centiméter lencseátmérőjű, Heyde gyártmányú refraktort. A kiskartali obszervatórium refraktora 1922-ben szintén a svábhegyi csillagvizsgáló birtokába került. A csillagda további bővítésében nagy szerepet játszott az 1922-ben hivatalba lépett gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter. Az úgynevezett Budapest-kupolát 1928-ban adták át, a klasszicista épület műemléki védetségű. A 10 méter átmérőjű hatalmas kupolában található a 60 centiméter tükörátmérőjű Zesiss–Heyde tükrös távcső, amely akkor a legnagyobb volt az országban.

Gazda István

Magyar Légiforgalmi Rt.

1922. november 19.

Magyarország kedvező földrajzi helyzete miatt nem meglepő, hogy a repülés iránti érdeklődés nemzetközi viszonylatban is korán jelenik meg hazánkban. Az I. világháború, majd a trianoni rendelkezések azonban megtörték a korai fejlődést. 1920-ban Magyarország első légiforgalmi társaságaként jött létre a Magyar Aeroforgalmi Részvénytársaság, ám ennek működését a győztes országok nyomására rövid időn belül be kellett szüntetni.

A Magyar Légiforgalmi Részvénytársaság (ML Rt., majd 1931-től Malert) 1922. november 19-én, nem sokkal a győztes országok által elrendelt repülési tilalom feloldása után alakult meg, és a húszas években – a rövidebb életű Aeroexpressz mellett – gyorsan meghatározó hazai légiforgalmi társasággá vált. A magyar polgári és katonai repülés történetében is kiváló pilóták és légügyi szakemberek működtek a vállalatnál, mely 1928-ban jelentősen átalakult.

A cég 1939-ben német, olasz, lengyel városokkal, Zürichhel, Béccsel, Araddal, Bukaresttel és Belgráddal is kialakított menetrend szerinti járatokat. A revíziós sikerek után a Malert légi járatokat létesített számos visszacsatolt város között. A társaság ekkor érte el legnagyobb forgalmi mutatóit. A háború után 1946-ig működött, ekkor

Szovjet érdekek mentén Magyar–Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt. (Maszovlet) néven működött tovább, s 1954-ben alakult át Magyar Légiközlekedési Vállalattá, a Malévvé.

A Magyar Légiforgalmi Részvénytársaság a magyar repüléstörténet első fél évszázadának legmeghatározóbb vállalata volt.

A Magyar Légiforgalmi Részvénytársaság a magyar repüléstörténet első fél évszázadának legmeghatározóbb vállalata volt.

Zsigmond Gábor

MALERT

Hevesy [Bischitz] György

Vegyész, Nobel-díjas

Budapest, 1885. augusztus 1. – Freiburg im Breisgau, 1966. július 5.

Budapesten, Berlinben és Freiburgban járt egyetemre. Magyar kollégáival folyamatosan kapcsolatban állt, mindig magyarnak tartotta magát, magyar útlevél volt 1944-ig.

Az I. világháborúban Hevesy a Monarchia hadseregében – Nagytétényben – katonáskodott. A háború után kutatásokat végzett a Budapesti Állatorvosi Főiskola kémia tanszékén, majd később aktívan tanított. Kármán Tódor felkérésére elvállalta a Tudományegyetem fiziko-kémiai tanszékének vezetését. 1920-ban megvonták tőle az előadói jogot; ekkor Niels Bohr meghívására Koppenhágába távozott.

Vegyészeti kutatásainak kiemelkedő eredménye a kollégájával, D. Costerrel közösen kimutatott új kémiai elem, a hafnium, a periódusos rendszer 72-es rendszámú eleme (Dánia, 1922). (Az elem neve Koppenhága latin elnevezéséből származik.)

1926-tól a freiburgi egyetem fizikai-kémiai tanszékének tanára és intézetének igazgatója volt. 1935-ben visszatért Dániába, majd az ország német megszállása után

(1943) Svédországba menekült, s a stockholmi egyetemen mint a szerves kémiai tanszék tanára működött. Munkássága nagy jelentőségű volt a radioaktív elemek kémiai sajátosságainak feltárása terén, s úttörő eredményeket hozott a radioaktív izotópok indikátorként (nyomjelzőként)

1943-ban kémiai Nobel-díjat kapott, amelyet az izotópok nyomjelzőként való alkalmazásáért a kémiai folyamatok tanulmányozásában témakörben ítélték oda számára.

való felhasználásában. Módszerének alkalmazását fokozatosan terjesztette ki a kémia területéről (1913) a növény- (1923), majd az állatbiológia (1934), végül a gyógyászat (1940) területére.

1943-ban kémiai Nobel-díjat kapott, amelyet az izotópok nyomjelzőként való alkalmazásáért a kémiai folyamatok tanulmányozásában témakörben ítélték oda számára.

6697-A-41

George Hevesy
Aug 1915

$$\bar{\epsilon}_y^{(I)} = D_x^I \rho_I V T_I \bar{A}_{x_I}^{(I,2)}$$
$$\bar{\mathcal{H}}_y^{(I)} = D_x^I \rho_I V T_I \bar{B}_{x_I}^{(I,2)}$$

Hogy a radioaktív nyomjelzés módszere a gyakorlatban milyen előnyökkel jár, azt F. Paneth és Hevesy első alkalommal 1913. április 24-én Bécsben, a Császári Akadémia ülésén ismertette. Hevesy módszerének új lendületet – csak mintegy harminc évvel felfedezése után – a mesterséges radioaktivitás felismerése adott, amely új izotópok előállítására adott lehetőséget.

Svédországi évei alatt Hevesyt már elsősorban a nukleáris medicina foglalkoztatta. A mesterséges radioizotópok szerepe jól bevált mind az orvosi diagnosztikában, mind pedig a gyógykezelésben. A nagyobb kórházak izotóplaboratóriumainak egyre nagyobb szerepe lett a rákos daganatok eredményes kezelésében. Hevesy felfedezései ezen a téren mind közelebb vitték őt az orvosi rákkutatáshoz és az orvostudományok új ágához, a radiobiológiához, amivel előkelő helyet foglalt el az orvostudományokkal foglalkozók körében is. Ez irányú munkásságával 1959-ben kiérdemelte az ENSZ „Atom a békéért” nevű kitüntetését.

Több egyetem, köztük a Budapesti Műszaki Egyetem tiszteletbeli doktora, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja volt. A Holdon kráter viseli a nevét.

A család kívánságára 2001. április 19-én szülővárosában, Budapesten (a Fiumei úti sírkertben) ünnepélyes keretek között helyezték hamvait örök nyugalomra.

Gazda István

Chernel István, chernelházi

Biológus, ornitológus, síelő

Kőszeg, 1865. május 31. – Kőszeg, 1922. február 21.

A pozsonyi jogakadémián (1883–1886) és a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán tanult (1886–1887), tanulmányait nem fejezte be. Soproni közigazgatási gyakornoki hivataláról lemondván visszavonult Kőszegre, és Herman Ottó biztatására csak madártani megfigyelésekkel foglalkozott. Összefoglalta a magyar ornitológia történetét (*A honi madártan történetéből*, 1887–1888), és összeállította a magyarországi madártan bibliográfiáját (*Bibliographia Ornithologica Hungarica*, 1888).

1891-ben Norvégiába utazott, hogy Tromsø és környéke madárvilágát tanulmányozza. Itt látott először síléceket, ő hozta Magyarországra az első „lábszánkókat”; felesége, Róth Dóra volt az első magyar női síelő. *A lábszánkózás kézikönyve* címmel megírta az első magyarországi síkönyvet (1897).

Az 1890-es évek legvégén Herman Ottó megbízásából megírta a magyarországi madárvilág első – ma is gyakran forgatott és hivatkozott – kézikönyvét (*Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*, 1899). Az 1902-ben megkötött párizsi egyezmény után Kőszegen megszervezte a hazai első madarak és fák napját (az esemény iskolai keretek közé 1906-ban került). A következő években sorra jelentette meg madárvédelmi írásait. Nevéhez fűződik a fészekodúk és madáretetők magyaror-

szági meghonosítása, az elsőket maga készítette és helyezte el Kőszegen, a háza körüli parkban. Herman Ottó halála után megválasztották a Magyar Ornitológiai Központ tiszteletbeli igazgatójának, amely kezdeményezésére ekkor vette fel a Magyar Madártani Intézet nevet.

***Az 1890-es évek legvégén
Herman Ottó megbízásából
megírta a magyarországi
madárvilág első kézikönyvét.***

Kozák Péter

Széchenyi Ödön, sárvári és felsővidéki gróf

A sikló alapítója, az állami tűzoltóság megszervezője

Pozsony, 1839. december 14. – Isztambul, 1922. március 24.

Gróf Széchenyi István kisebbik fia a modern műszaki fejlődés terén szerzett elévülhetetlen érdemeket, különösen a közlekedés és a tűzoltóság fejlesztésében. 1862-ben – huszonhárom évesen – a londoni világkiállítás magyar kormánybiztosa volt, egy évvel később már a pesti tűzoltóság megszervezését irányította. 1866-ban hajóskapitányi oklevelet szerzett, és az újpesti hajógyárban épített Hableány nevű gőzhajóval – a Dunán, a Majnán, a Rajnán, valamint a Marne és a Szajna folyókon – Pestről Párizsig hajózott. A kontinens első áthajózójaként megkapta a francia Becsületrendet, hajóját pedig aranyéremmel jutalmazták a párizsi világkiállításon. Aktív szerepet játszott a hazai hajósport népszerűsítésében, támogatta a Budai Népszínház ügyét, az ipar-egylet létrehozását, és ő szervezte meg az önkéntes tűzoltó mozgalmat.

1868-ban koncessziót nyert a Budai Várba vezető gőzsikló megépítésére. A világon elsőként épült lyoni sikló 1967-es elbontása óta a budapesti a legrégebbi – igaz, hosszú kényszerűszünet után újjáépített – közlekedő sikló. Egyúttal – a gőzhajókat leszámítva – ez az első géperejű városi közlekedési eszköz fővárosunkban. Széchenyi nem sokkal később újabb hegyi vasút gondolatával is foglalkozott, bár az 1873-ban elkészült fogaskerekű végül nem az általa javasolt műszaki megoldással valósult meg. Érdeklődése és tudása azonban kétségtelenül sok mindenre kiterjedt.

1874-ben Isztambulba utazott, ahol városi tűzoltóságokat szervezett. Ő volt az első, aki keresztény hitét megtartva válhatott pasává, egyúttal megkapta a lehető legmagasabb oszmán kitüntetések.

Zsigmond Gábor

A modern műszaki fejlődés terén szerzett elévülhetetlen érdemeket, különösen a közlekedés és a tüzoltóság fejlesztésében.

Hugonnai Vilma, szentgyörgyi gróf [szilasi és pilisi Szilassy Györgyné; Wartha Vincéné]

Orvos

Tétény [ma: Budapest], 1847. szeptember 30. –
Budapest, 1922. március 25.

*Gyakran felszólalt a nők
középiskolai és egyetemi
tanulása és továbbtanu-
lása érdekében.*

1879. február 1-jén orvosdoktori oklevelet szerzett a zürichi egyetemen, hazatérése után azonban nem honosították oklevelét, ezért szülésznői rendeltést nyitott.

A zürichi egyetemen érettségi nélkül is tanulhatott, Budapesten azonban az oklevél megszerzéséhez az érettségi „vizsgálat” is szükségeltetett. Ennek sikeres megszerzése után ismét eredménytelenül próbálkozott oklevele honosításával. Orvosként nem dolgozhatott, szülésznőként pedig nem kívánt működni. Mindeközben gyakran felszólalt a nők középiskolai és egyetemi tanulása és továbbtanulása érdekében, így ismert közéleti szereplő lett.

Ferenc József 1895. november 18-án a bölcsészeti, az orvosi és a gyógyszerészeti karokon hazánkban is engedélyezte a nők egyetemi tanulmányait, Hugonnai Vilma „orvostudor” és szülésznő oklevelét azonban továbbra sem ismerték el, jöllehet akkor már – a zürichi egyetemi hat év után – a budapesti tudományegyetem rendkívüli hallgatójaként újra végighallgatta az egész orvosi tananyagot. Harmadszor már nem kellett újra előadásokat hallgatnia, csupán a szigorlatokat megismételnie. Wartha Vincéné dr. Hugonnai Vilmát tizennyolc évvel „első doktorátusa” után, ötvenéves korában ismét doktorrá avatták. Oklevelének elismertetéséért folytatott húszéves küzdelme a magyarországi nőmozgalom jelképes alakjává, az önálló, értelmiségi nő szimbólumává tette.

Kozák Péter

Beöthy Zsolt

Író, irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár

Buda, 1848. szeptember 4. – Budapest, 1922. április 18.

Komáromi protestáns nemesi családba született. Édesapja, Beöthy Zsigmond ügyvéd 1848-ban a közoktatásügyi minisztérium titkára volt, később jelentős jogászi karriert futott be, emellett élete végéig írt verseket és elbeszéléseket. Nagybátyja Szinnyei József irodalomtörténész, bibliográfus.

Beöthy Zsolt szintén jogi egyetemet végzett Pesten, majd egy külföldi tanulmányút részeként a bécsi és a müncheni egyetemen tanult. Ezt követően pénzügyminisztériumi tisztviselő lett. 1875-ben tanári, 1877-ben bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1873 és 1875 között az *Athenaeum* című hetilap, majd 1880-tól rövid ideig a kéthetente megjelenő *Ország-Világ* című képeslap főszerkesztője volt. 1882-ig reáliskolai tanárként dolgozott, közben 1878-tól egyetemi magántanár lett. 1883-ban nevezték ki az esztétika tanszék rendkívüli, majd 1886-ban rendes tanárává. Több fontos közoktatási, kulturális és tudományos vezető tisztséget is betöltött. 1883–1907-ig az Országos Középiskolai Tanáregyesület, 1890 és 1920 között a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnöke volt. 1890 és 1895 között a budapesti egyetem bölcsészkarának dékánja, majd 1915–1916-ban az egyetem rektora volt. 1884-ben választották az MTA rendes tagjává, 1910 és 1913 között az Akadémia másodelnöki, 1900 és 1920 között pedig a Kisfaludy Társaság elnöki tisztségét is betöltötte.

Életműve sokrétű: pályáját szépirodalmi alkotásokkal kezdte, de legnagyobb hatásúnak irodalomtörténeti munkássága és a középiskolai tanárképzés területén ki-

fejtett tevékenysége tekinthető. Az ifjúság számára kiadott első elbeszéléskötete még tizenhat éves korában, 1865-ben jelent meg, ezt további három elbeszéléskötet, két regény és egy Ráskai Leáról szóló költői beszély követte. Egyetemi tanári karrierjének kezdetétől szépírói munkássága háttérbe szorult, 1920-ban a korábbi írásait összegyűjtő *Régi*

A nemzetet nem vér szerinti leszármazáson alapuló eredetközösségként képzelte el, hanem a történelmi változások révén formálódó szellemi közösségként.

nóták megjelentetésével le is zárult. Első írásaira Jókai Mór prózája, későbbi elbeszéléseire Tolnai Lajos és az angol realizmus gyakorolt nagy hatást. Kezdeményező szerepet játszott az angol mintára meghonosított rajz műfajának elterjedésében.

Pályájának első felében rendszeresen írt színikritikákat, első, jelentős vitát kiváltó tudományos értekezése is dramaturgiai tárgyú volt (*A tragikum*, 1885). Irodalomtörténészként Toldy Ferenc és Gyulai Pál munkásságát folytatta, de széles körű és korszerű elméleti tájékozottsággal rendelkezett. A magyar irodalom fejlődéstörténetéről írt dolgozatainak szemléletmódjára legnagyobb hatással a korabeli pozitívizmus és mindekelőtt a francia Hyppolite Taine volt, de a nemzeti irodalom lényegéről és társadalmi szerepéről alkotott elképzeléseit a korabeli nacionalizmus határozta meg. Esztétikai nézetei Hegelig, az irodalomban kifejeződő nemzeti lélekről alkotott történetfilozófiai koncepciója pedig Herderig nyúl vissza. Irodalomtörténeti munkásságának súlypontja a 19. századi magyar irodalomra esik, többek között Kazinczy, Arany János és Vörösmarty Mihály életét és életművét feldolgozó monográfiákat közölt, de írt könyvet Széchenyi István és a magyar költészet viszonyáról is. Több évtizeden keresztül rendkívül népszerű volt a Badics Ferencsel közösen szerkesztett *Képes irodalomtörténet*: a nagyközönség számára írt, illusztrált díszkiadású összefoglaló a honfoglalás millenniumának egyik reprezentatív kiadványa volt. Ugyanebben az évben jelent meg Beöthy legismertebb irodalomtörténeti szintézise, *A magyar irodalom kis-tükre*, amely még életében további öt bővített kiadást ért meg. A mű alap gondolata szerint a „nemzeti lélek” mint „szellemi alapelv” azok lelki közössége, akik a nemzethez tartoznak, ennek a szellemi-lelki összetartozásnak a kifejeződése a közös nyelven megszólaló nemzeti irodalom. A nemzetet nem vér szerinti leszármazáson alapuló eredetközösségként képzelte el, hanem a történelmi változások révén formálódó szellemi közösségként. A Kisfaludy Társaság elnökeként a hivatalos konzervatív irodalom meghatározó képviselője volt: 1908-ban elnöki megnyitó beszédében név nélkül támadta az Ady Endre költészetével és a *Nyugat* folyóirattal induló modern magyar irodalmat, melyben a nemzeti hagyományok tagadását látta.

Szénási Zoltán

Bánki [Löwinger] Donát

Gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus

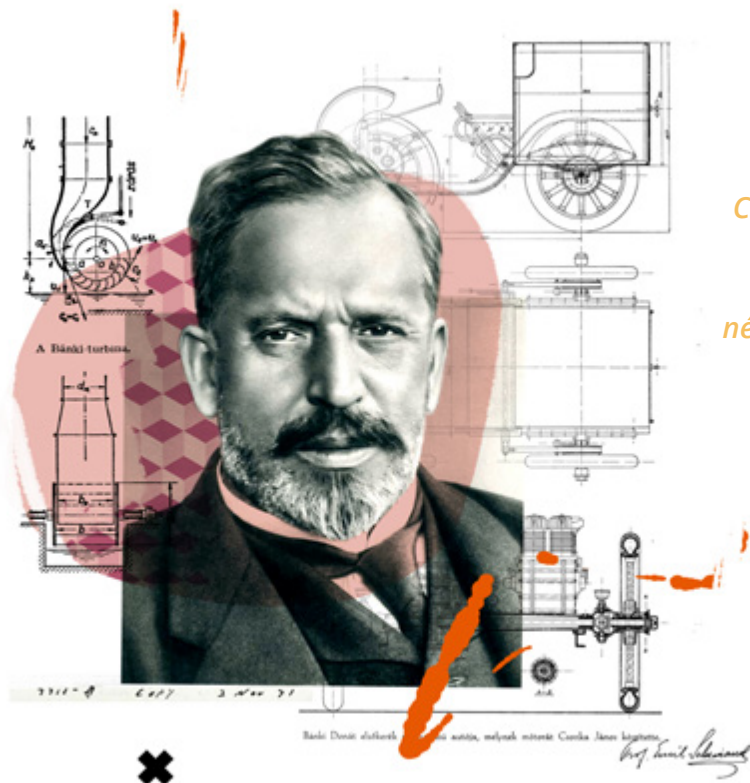
Bánk [Veszprém vármegye], 1859. június 6. –

Budapest, 1922. augusztus 1.

Gyermekkorát szülőfalujában, a mai Bakonybánkban és Lovászpatonán töltötte, majd az V. kerületi főreáliskola elvégzése után a József Műegyetemen 1881-ben végbizonyítványt, 1893-ban gépészmérnöki oklevelet szerzett. A Ganz és Társa Vasöntő- és Gépgyár gép-konstruktőre volt, amikor 1885-ben megtervezte Budapest-Ferencváros számára a Dúnán érkező gabonaszállítmányok kirakására szolgáló elevátor gépészeti berendezését. Első sikere hatására a gyár igazgatója, Mechwart András rábízta forgóeketervének a kivitelezését, amelynek során Bánki a gőzgépes szerkezetet gázmotoros meghajtásúra alakította át (1887).

Az 1880-as évek végétől elsősorban a belsőégésű motorok fejlesztésével foglalkozott. Számos forradalmi újítást hajtott végre ezen a területen: Csonka Jánossal közösen a magyarországi motorgyártás elindítói voltak, négyütemű motorjukat új elven működő karburátorral szerelték fel (Bánki–Csonka-féle karburátor, 1893); Bánki szabadalmaztatta az első nagynyomású robbanómotort (1894), majd új megoldásként kidolgozta a vízbefecskendezéses motort, amellyel az Otto-motorok sűrítési viszonyait és kis teljesítményét növelte (1898). Kifejlesztett egy kéthengeres motorkerékpárt (1894), és szabadalmaztatott egy elsőkerék-meghajtású autót (1902). A sorozatosan bejelentett szabadalmak eredményeként született meg a Bánki–Csonka-motor, illetve a Csonka János által legyártott első példányok sikere után indult meg a Ganz-gyárban a gáz- és petróleummotorok sorozatgyártása.

A József Műegyetem Gépészmérnöki Osztály Gépelemek és Emelőgépek Tanszékére 1899-ben nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. 1900-ban megalapította, és haláláig vezette a Hidraulika és Hidrogépek Tanszéket, 1914–1916-ban a Gépészmérnöki Osztály dékánjának is kinevezték. Műegyetemi tanári kinevezése után érdeklődése a folyadékok mechanikája felé fordult: 1903-ban szabadalmaztatott egy gőzturbinát, vízturbinája új utakat nyitott a törpe vízierőművek fejlesztésében (Bánki-turbina, 1917), ezenkívül vizsgálta a Vaskapu vízierőmű-terveit is (1918).

*Csonka Jánossal közösen
a magyarországi motor-
gyártás elindítói voltak,
négyütemű motorjukat új
elven működő karburá-
torral szerelték fel.*

1908-as amerikai tanulmányútját követően a biztonságos repülés foglalkoztatta, amelynek érdekében hidraulikus szervomotorból álló stabilizátort szerkesztett és szabadalmaztatott 1909-ben. A Franklin Kiadónál 1916-ban megjelent *Energiaátalakulások folyadékokban* című monográfiája a mérnöki tervezők alapvető kézikönyvének számít (1920-ban jelent meg a 2. kiadása; a munkát a berlini Springer Kiadó német nyelven is kiadta).

Bánki Donátot 1911-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1917-ben Cserhádi Jenő-díjjal és a MMÉE Nagy Aranyérmével tüntette ki, 1926-ban az MTA Nagyjutalmával ismerték el korszakos jelentőségű mérnöki alkotótevékenységét.

Kozák Péter

Pecz Samu

Építész

Pest, 1854. március 1. – Budapest, 1922. szeptember 1.

A bécsi Képzőművészeti Akadémián Theophil Hansen vezetésével végezte a tanulmányait. Ezt követően másfél évig dolgozott a budapesti Mátyás-templom helyreállításán, melynek nyomán a neogótika hívévé szegődött. Épületeit, melyek gyakran vörös nyerstéglából készültek, tektonikus tisztaság jellemzi. Igazi specialitását a protestáns templomépítészet jelentette, e tekintetben jogot formálhat akár az európai státuszra. E műfajban legjelentősebb épülete az ötszög alaprajzú Szilágyi Dezső téri református templom (1893–1896) Budapesten. További templomépületei közé tartozik a debreceni Kossuth utcai református templom, a Budapesti Unitárius Templom és a Fasori Evangélikus Gimnázium temploma. Az említett épületeket az alaprajz és a térképzés újdonsága és sokfélesége jellemzi. Pecz egyik főműve a Központi Vásárcsarnok (1894–1897), a historizáló architektúra és a mérnököpítészeti összefonódásának kiváló példája. Pecz 1882-ben a budapesti József Műegyetem tanára lett. A Műegyetem új campusának számos épületét tervezte meg, köztük a neogótikus könyvtárat (1907–1909), melynek olvasótermét hatalmas, bordás boltozattal borította. Késői műve az Országos Levéltár hagyományosabb kialakítású, neoromán stílusú épülete (1899–1923). A Szilágyi Dezső téri református templom mögött található Pecz Samu szobra, amely az építész közép-kori építőmesterként ábrázolja.

Igazi specialitását a protestáns templomépítészeti jelentette, e tekintetben jogot formálhat akár az európai státuszra.

Sisa József

Weiss Manfred, csepeli báró

Gyáros, iparpolitikus, nagykereskedő

Pest, 1857. április 11. – Budapest, 1922. december 25.

A pesti kereskedelmi akadémia elvégzése után egy hamburgi gyarmatáru-kereskedésben lett inas, majd cégvezető. Apja egyre súlyosbodó betegsége miatt visszatért Magyarországra, és bekapcsolódott testvére, Weiss Berthold üzleti tevékenységeibe. A boszniai okkupáció lehetőséget teremtett arra, hogy a Weiss testvérek a terménykereskedelem kibővítése mellett jelentős üzleteket bonyolítsanak le a közös hadsereggel: cégüket bízta meg az összes boszniai katonai szállítás megszervezésével. 1882-ben megalapították a Weiss Berthold és Manfred Első Magyar Conservgyárat. Mivel a „szelencékben eltartható húskészítményekhez” maguk állítottak elő bádogdobozokat, a gyártás a fémipari termelés bővülésével járt. A hadsereg számára szállított hús-, leves-, zöldségkonzervek egyéb katonai fémáruval, majd Mannlicher-tölténytáruk, töltényhüvelyek és lövedékek gyártásával egészültek ki. A Weiss testvérek egyre nagyobb tőkével vettek részt az 1871-

A csepeli gyártelep Weiss Manfred irányítása alatt vált Magyarország egyik legnagyobb, külföldön is legismertebb gyáróriásává.

ben megalapított Fegyver- és Gépgyár Rt.-ben, valamint egyéb hadi vállalkozásokban. A pesti húсаруüzemben azonban 1890-ben súlyos baleset történt, a hatóságok ezután nem engedték, hogy sűrűn lakott területen tűz- és robbanásveszélyes fegyvert és lőszert gyártsanak. A két testvér ezért úgy döntött, hogy vállalkozásukat Csepelre helyezik át. 1896-ban Weiss Bertholdot Székelyföld országgyűlési képviselőjévé választották, ezért kilépett a cégből, az egyedüli tulajdonos Weiss Manfred lett (Weiss Manfred Első Magyar Conserv és Érczárugyára).

A csepeli gyártelep Weiss Manfred irányítása alatt vált Magyarország egyik legnagyobb, külföldön is legismertebb gyáróriásává. (A gyár 1905-ben már 2800 munkást foglalkoztatott, s a létszám nemsokára megduplázódott.) Különböző elképzelései a századfordulón váltak egy egységes, nagyratörő koncepció részévé. Kezdeményezésére már 1896-ban üzembe helyezték az első csepeli fémművet, öntödét és

sárgarézhengerdét, 1898-ban létrehozta a kovácsműhelyt, az anyagvizsgálót, 1901-től a katonai lőszereken kívül kiegészítő felszereléseket (tábori mozgókonyhákat, főzőládákat, sütőkemencéket stb.) is gyártott, 1909-ben üzembe helyezte a katonaijárműgyárat, 1911–1912-ben felépíttette az acélművet és két martinkemencét. A vállalat az orosz-japán háború idején (1904–1905) 100 millió töltényt szállított az oroszoknak.

Javaslatára 1913-ban családi tulajdonlással (zárt társaságként) létrehozták a Weiss Manfred Lőszér-, Acél- és Féműveit Rt.-t. Gyere nagyobb közéleti befolyásra tett szert: alapítója és egyik alelnöke lett a hazai nagyipar első és hatékony érdekképviselőjének, a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ, 1902), bevásárolták a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatóságába (1905), leányai házassága és testvére kapcsolatai révén rokonságba került a Chorin, a Kornfeld és a Hatvany-Deutsch családdal. A Krupp-művek példájára 1896-tól munkásházakat építtetett, ahol kezdetben 350 család talált otthonra, egyúttal Magyarországon az elsők között szervezett munkásjóléti intézményeket és biztosítókat. A gyárnak 1908-tól külön orvosa is volt (Rév Miklós), akinek tervei alapján 1916-ban az országban elsőként saját gyári kórházat is alapított a balesetet szenvedett munkások azonnali ellátására (1917-ben gyári csecsemőotthont, 1918-ban gyári óvodát is létesített).

A békeidőkhöz képest túlzottnak tűnő kapacitás nagy nyereséget hozott az I. világháború idején. A gyárnak 1914-re sikerült a vas- és acélgyártás teljes vertikumát lefednie és teljes egészében megszereznie a hadügyminisztérium magyarországi megrendeléseit. Weiss Manfred a világháború éveiben a magyar közélet legendás szereplője lett, 34 millió korona adót fizetett, ebből 400–500 milliót vagyona-ra lehet következtetni. A háborús években tovább folytatta jótékonyági tevékenységét is: hadisegélykórházat alapított, röntgenautót vásárolt a Magyar Vöröskeresztnek, 1,5 millió koronát adományozott egy modern tüdőkórház számára, felállította az ország legnagyobb népkonyháját. A Felsőház tagjává választották (1915), és megkapta a bárói méltóságot (1918).

Gyárát a Tanácsköztársaság idején államosították, emiatt öngyilkosságot kísérelt meg; bécsi gyógykezelése után 1920-ban tért haza. Élete utolsó éveiben újjászervezte csepeli gyárát, korszerűsítette az acélhengerművet, felállította az acélcsőgyárat, elindította a zománcedények, a gáztűzhelyek, a mezőgazdasági kisgépek (eke, borona, kukoricamorzsoló stb.) gyártását. A régi-új gyárban átmenetileg még pénzveréssel is foglalkoztak a körmöcbányai pénzverde ide menekített gépeivel. A Weiss Manfred-vállalatok az alapító halála előtti évben, 1921-ben 5700 főt foglalkoztattak. Weiss Manfred halála után a cégek vezetését fiai, Weiss Jenő és Weiss Alfonz, valamint egyik veje, Chorin Ferenc, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnök-vezérigazgatója vette át.

Kozák Péter

Lakatos [Lipsitz] Imre

Matematikus, filozófus, tudománypolitikus

Debrecen, 1922. november 9. – London, 1974. február 2.

*Kifejlesztette
a tudományfilozófia
egy új irányzatát,
a kétségbevonhatóság
filozófiáját.*

A debreceni egyetemen matematika–fizika–filozófia szakon diplomázott. Az ország német megszállása után családját Auschwitzba hurcolták, ő pedig hamis papírokkal Nagyváradon bujkált. Ehhez az időszakához kapcsolódik életének legvitatottabb cselekedete: az általa vezetett illegális kommunista sejt máig tisztázatlan szerepe Izsák Éva öngyilkosságában. A moszkvai Lomonoszov Egyetem aspiránsa volt már a világháború után, amikor letartóztatták. Kistarcsára, majd Recskre internálták, innen 1953-ban súlyos betegen szabadult.

Rényi Alfréd közbenjárására az MTA Matematikai Kutató Intézete könyvtárának fordító munkatársa lett. Az '56-os forradalom leverése után Bécsbe, majd Londonba távozott. A London School of Economics Filozófiai Karán Karl Popper segédtanára (1960–1966), később a Logika Tanszék professzora, majd vezetője volt. Itt dolgozta ki saját tudományfejlődés-elméletét, a „tudományos kutatási program” módszertanát, amelynek legfontosabb elemei a pluralizmus és a történetiség, kifejlesztette a tudományfilozófia egy új irányzatát, a kétségbevonhatóság filozófiáját. Műveiben azt az álláspontot képviselte, hogy a matematika a legjobban úgy érthető meg, mint az elfogadás és az elutasítás kritériumaival rendelkező feltevések és próbálgatások olyan sorozata, amely mélyen beágyazódik a kor eszméi közé. Nézetei, ellentmondásos egyénisége a 20. század egyik legkülönösebb filozófusává tették, ideológiai elméletei már életében igen heves vitákat váltottak ki.

Kozák Péter

Deák Ferenc

Labdarúgó

Budapest, 1922. január 16. – Budapest, 1998. április 18.

Magyar bajnok, háromszoros magyar és európai gólkirály.

A Ferencvárosban született Deák már dolgozott a családi pékműhelyben, amikor tizenhárom éves korában kapusként elkezdett focizni. A család azonban eltiltotta a játéktól, amikor egy alkalommal elájult a fejét eltaláló labdától. Továbbra is kijárt a pályára, ahol labdaszedőként nyerte el Berkessy Elemér, az FTC tehetségek után kutató edzője tetszését. Berkessy meggyőzte a szülőket, hogy a fiúnak a pályán van a helye. A kompromisszum az volt, hogy a kapuba nem állhat.

1940-ben a Szentlőrinci AC csapatával kezdte meg pályafutását. Az akkor harmadosztályú SzAC – többek között Deáknak is köszönhetően – hat év alatt jutott fel az első osztályba, Deák pedig a válogatottba. „Bamba” becenevét is itt kapta: „Még Lőrincen neveztek el így, mert jó szokásom szerint a

Az 1945–46-os, az 1946–47-es és az 1948–49-es idényben ő vezette az európai góllövőlistát, és természetesen ő volt a magyar gólkirály.

középkör táján, a felezővonalnál helyezkedtem el, látszólag úgy, mintha semmi dolgom nem lenne ott. Bambultam, de amikor jött a labda, mindig gyorsan és váratlanul mozdultam meg. Hiába, támadni és gólt löni a legszebb a futballban! Még ilyen »bambásan« is” – emlékezett vissza.

A hihetetlenül gólerős csatár a SzAC-ban 72 mérkőzésen 128 gólt szerzett, az 1945–46-os bajnokságban 34 mérkőzésen 66 gólt rúgott, ami világrekord. (A gólok számában csak Archibald Stark előzi meg 67 góllal, de ő 44 mérkőzésen lőtt ennyit.)

1947-ben került a Ferencvárosba, ahol 1947 és 1950 között három év alatt 111 mérkőzésen 155 gólt lőtt. Az 1948–49-es bajnokságot úgy nyerte meg a Fradival, hogy az összesen elért 140 gólból 59-et ő jegyzett. A Fradi csatársorában ekkor Budai II, Kocsis, Mészáros és Czibor társaságában ontotta a gólokat. Az 1945–46-os, az 1946–47-es és az 1948–49-es idényben ő vezette az európai góllövőlistát, és természetesen ő volt a magyar gólkirály.

A válogatottal is sikeres gólzsák (20 mérkőzésen 29 gól, ebből 16 meccsen betalált, ez is világcúcs) teljesítménye felkeltette a riválisok figyelmét. Csábították a Grande Torinóba és az akkor formálódó Budapesti Dózsába egyaránt, mindkét helyre sikertelenül. Egy siófoki affér döntötte el és törte ketté a pályafutását. Mulatozás közben a Fogas étteremben elhúzatta és elénekelte az akkor már betiltott Fradi-indulót, és ami az igazi hiba volt, inzultálta a jelen lévő ÁVH-s tiszteket. Ezt követően két lehetőség közül választhatott: börtönbe megy, vagy a Dózsában játszik tovább. Ezek után „szabad akaratából” a Dózsában folytatta. Miután az okokról nem lehetett beszélni, a Fradi szurkolói árulónak tartották. Az affér után az őt amúgy sem kedvelő Sebes Gusztáv sem hívta meg többé a válogatottba. A Dózsában 77 meccsen 53 gólt szerzett, ami még mindig nagyszerű teljesítmény.

1954-től a másodosztályban folytatta a játékot, előbb a Vörös Meteor Egyetértésben, majd a Budapesti Spartacusban és a Siófoki Bányászbán. 1957-ben az Egyetértésben fejezte be játékos pályafutását. Az élvonalban összesen 232 mérkőzés és 302 gól fűződik a nevéhez. Labdarúgó pályafutása után elvégezte a Rendőrákadémiát, a Kormányőrségnél kapott beosztást. Nyugdíjba vonulását követően pedig a balatonlellei BM üdülőtelep sporttisztként dolgozott tovább.

Pályafutását, amely az Aranycsapat árnyékában maradt – és a politika elhallgatta –, csak a rendszerváltás után ismerték el: 1994-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki, 1997-ben a futball történetével és statisztikáival foglalkozó IFFHS müncheni gáláján – Puskás Ferenc, Zsengellér Gyula, Gerd Müller, Szusza Ferenc, Hugo Sánchez és Carlos Bianchi társaságában – az Évszázad gólkirálya címmel tüntették ki, s ő az első magyar játékos, aki bekerült a *Guinness Rekordok Könyvébe*. 1999-ben posztumusz megkapta a Magyar Örökség díjat, és Pestszentimre-Pestszentlőrinc díszpolgára lett. Deák Ferenc emlékéét őrzi az a vándorserleg, amelyet élvonalbeli bajnokság gólkirálya kap.

Az életéről szóló könyv 1992-ben jelent meg *A bamba – Minden idők legnagyobb gólkirálya* címmel.

Szabó Lajos

Gink Károly

Fotóművész

Iván, 1922. február 4. – Budapest, 2002. május 10.

***Az embert és az emberit
keresem mindig és
mindenhol, Ithakában
és Düsseldorfban.***

Szerény körülmények között élő kistisztviselői családban született. Korán érdeklődni kezdett a fotográfia iránt, a Felsőkereskedelmi Iskolában megszervezte az ország első diákfotós-szakkörét. Világlátására, a kulturális értékek iránti vonzalmára komoly

befolyással bírt tanára, Szerb Antal. 1943 és 1945 között a Várkonyi Stúdió fotósa volt, majd a háború után fotoriporterként dolgozott. Ekkori képeire nagy hatást gyakoroltak a szociófotós törekvések. 1951 és 1955 között az állami Magyar Fotó Vállalat munkatársa volt. Nehezen viselte a hivatalos tartalmi és stílári megkö-

töttségeket, de ekkor születtek egész életét végigkísérő művészportréinak első jelentősebb darabjai (Kosztai József, 1949; Füst Milán, 1954; Szabó Lőrinc, 1955). 1955-ben jelent meg első könyve, a Jékely Zoltán verseihez készült *Csunyika álma*, amelyben a bábok és a fotó összehangolásával kísérletezett.

1956 után néhány évig riporterként és reklámfotósként dolgozott, de ekkor kezdte megjelentetni a jelentős írók, költők közreműködésével készült fotókönyveit is (*Beszélő házak*, 1957). 1962-es kiállítása a Magyar Kereskedelmi Kamara bemutatótermében komoly sikert aratott, s egyben nagy vitákat váltott ki. Többen – így például Hevesy Iván – öncélú kísérletezéssel, spekulativitással vádolták, mások – mint Dávid Katalin – a fotó új lehetőségeinek szenvedélyes kutatójaként méltatták.

Ekkortól teljesedett ki a tárgyakat és embereket átszellemítő, ahogy ő mondta, „szépségre törekvő”, humanista művészete. Zsánerfotóit, munkaábrázolásait csendes humor (*Turisták*, 1963), esetenként visszafogott pátosz jellemzi (*Martinász*, 1958). „Az embert és az emberit keresem mindig és mindenhol, Ithakában és Düsseldorfban” – mondta, s ez akár ars poeticája is lehetne. Képein gyakran alkalmazott erőteljes kontrasztokat, átvágásokat, rövidüléseket és torzításokat, szívesen próbálkozott különböző, lágyító vagy torzító előtettek használatával.

Az 1960-as évek végétől folyamatosan jelentek meg Magyarországot, annak tájait (*Magyar tájak művészete*, 1968; *Csongrád megye*, 1971; *Magyarország*, 1976), valamint a Mediterráneumot (*Ithaka!*, 1969), a Kaukázust (*Örményország*, 1972; *Grúzia*, 1973) és Közép-Ázsiát (*Üzbegisztán*, 1973; *Perszepolisz*, 1974) bemutató albumai. Különösen közel érezte magához az ókori Görögország kultúráját, de ilyenkor is igyekezett drámai ellenpontokat találni, így például antik szobor háttérében modern hajókat fényképezett (*Divatfotó*, 1963).

A külföldi tájakat és embereket bemutató kötetekben szabadabban dolgozhatott, kísérletezhetett a színmontázzsal vagy a többszörös exponálással, a magyar témájú

fotóskönyvek esetében azonban protokolláris vagy turisztikai okokból számos kompromisszumra kényszerült. Nem csoda hát, hogy a szakmában és a szerkesztők között a maximalizmusáról, tökéletességre törekvéséről ismert Gink 53 megjelent albuma közül csak mintegy féltucatnyival volt igazán elégedett. A már említett *Ithakán* kívül idetartozott a Lampedusa novelláját kísérő *Lighea* (1967), amelyben Borsos Miklósnak az elbeszélés ihlette márványszobrát különböző nézőpontokból s technikával fotózva teremtett sejtelmes látomást.

Szintén az inspiráló műalkotással párhuzamos, de annak pusztán illusztrációja helyett önálló alkotásként is értékelhető a *Változatok Bartók színpadi műveire* című háromkötetes kiadvány (1976), amely a zeneszerző táncjátékait egy más műfaj keretei között értelmezi újra. Közülük is kiemelkedik *A fából faragott királyfi* inspirációjára született fényképegyüttes. Gink egy pantomimcsoport szabadtéri táncát fotózta zoom-optikával, többszörös expozíciókkal, a képesség változtatásával, s gomolygó árnyékok, sugarasan szétnyíló fénypázmák, a táncjáték születésének korát megidéző szimbolista víziók születtek kamerája nyomán. *A kékszakállú herceg vára* a címadó színész árnyalataival, erőteljes alulnézetekkel és montázsokkal operálva idézi meg a tragédiát, *A csodálatos mandarin* pedig rafinált prizmarendszerek segítségével eleveníti fel a zenemű érzékeny, ideges hangulatát. Hasonló – és sohasem öncélú – technikai eszközöket használt Bartók *Mikrokozmoszának* vizuális átköltésekor is. E művei méltán arattak külföldön is komoly elismerést.

Tovább folytatta a magyar kulturális élet kiválóságait megörökítő portrészoroztatát is, amelynek darabjai találó, sőt gyakran emblematis módon idézik meg az ábrázoltak habitusát, szellemi karakterét (*Illyés Gyula*, 1966; *Ferenczy Béni*, 1965; *Tersánszky Józsi Jenő*, 1964).

Bár tanítani nem volt alkalma, szenvedélyes kísérletezőkedve, tökéletességre törekvése nagy hatást gyakorolt a fiatalabb fotósnemzedékekre is. 1972-ben Balázs Béla-díjjal tüntették ki, 1974-ben Érdemes, 1989-ben Kiváló Művész lett, 1997-ben kapta meg a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét. Külföldi elismerései közül ki kell emelni a Fotóművészek Nemzetközi Szövetségének fődíját (1972). 2002-ben, nagyszabású gyűjteményes kiállításának megnyitása előtt néhány nappal hunyt el Budapesten.

Pataki Gábor

Szepesi [Friedländer] György, dr.

Sportriporter, sportvezető, sportdiplomata

Budapest, 1922. február 5. – Budapest, 2018. július 25.

„Tizenegy évesen a Juta-kölyökben együtt játszottam a Szusza Ferivel – tíz percig. Akkor kiálltam, mert rájöttem, hogy sohasem viszem annyira, mint ő” – emlékezett vissza labdarúgó-karrierjének a feladására. 1936-ban – a Csillaghegyi Árpád strandfürdőben – Pluhár István olimpiai közvetítését hallgatva határozta el, hogy rádiós sportriporter lesz. Rögös út vezetett odáig, előbb túl kellett élnie a vézskorszakot. Szepesi a Vívó és Atlétikai Club (VAC) kosárlabdázója volt egészen a klub 1942-es feloszlásáig.

A világháborút munkaszolgálatosként a keleti fronton, majd Budapesten bujkálva élte túl. Megmentői Jad Vasem-emlékéremben részesültek. Szeretett édesapját nem tudta megmenteni, ő a munkaszolgálat után a buchenwaldi koncentrációs táborban halt meg. Nevét édesapja szülőhelye, Szepesváralja után választotta.

1945-ben lett a Magyar Rádió sportriportere, kezdetben együtt dolgozhatott példaképével, Pluhár Istvánnal, majd Gulyás Gyulával. 1948 és 2012 között közvetítette

az olimpiai játékokat, 1954 és 2010 között a labdarúgó világbajnokságokat. A rendkívül népszerű riportert sokan az Aranycsapat 12. tagjának tartották. Legemlékezetesebb futballközvetítései Puskásékhoz kötődnek, ő közvetítette a 6:3-as londoni meccset és az elvesztett berni döntőt is, de hozzá kötődik a marseille-i vereség interpre-

***„Lőj, Dömötör, lőj!” –
kiáltotta 1964-ben Tokióból
a vízilabdadöntő végén,
melyre az idősebbek még
ma is emlékezhetnek.***

tálása is („Jönnek a csehszlovákok...”). Számtalan olimpiai siker közvetítője volt: „Lőj, Dömötör, lőj!” – kiáltotta 1964-ben Tokióból a vízilabdadöntő végén, melyre az idősebbek még ma is emlékezhetnek.

A Rádió *Körkapcsolás* című népszerű műsorának egyik szervezője volt, 1963 és 2009 között rádióhallgatók millióihoz juttatta el a magyar sportpályák hangulatát.

1975 és 1978 között a Rádió bonni tudósítója. 1981-től 1992-ig a szórakoztató és sportfősztályt vezette. A Magyar Rádió sportközvetítéseinek történetéről írott doktori disszertációját 1982-ben védte meg a Testnevelési Főiskolán. Számtalan sporttémájú film és könyv szerzője, társszerzője.

1962-től egészen 2000-ig a Magyar Olimpiai Bizottság tagja, majd tiszteletbeli tagja. 1995-ben Juan Antonio Samaranch, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnöke adta át neki az Olimpiai Érdemrendet. 1979-től 1986-ig volt a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) elnöke, majd az MLSZ tiszteletbeli elnöke. 1982 és 1994 között a Nemzetközi Labdarúgó Szövetség (FIFA) elnökségi tagja, majd tiszteletbeli tagja. Puskás után második magyarként 2012-ben megkapta a FIFA legmagasabb kitüntetését, a FIFA Érdemrendet. A világ leghosszabb időn át tevékenykedő sportriportereként bekerült a *Guinness Rekordok Könyvébe*.

Sportújságírói és sportvezetői munkáját számos egyéb kitüntetéssel ismerték el: 1953-ban Szocialista Munkáért érdeméremmel, 1995-ben Egon Erwin Kisch-díjjal, 1996-ban Orth György-díjjal tüntették ki, 1997-ben a XIII. kerület díszpolgára lett, 1999-ben MÚOSZ-aranytollat, 2000-ben Gerevich Aladár-emlékérmét, 2002-ben Pulitzer-emlékdíjat, 2004-ben Prima Primissima-díjat és Magyar Sportújságírók Szövetsége-életműdíjat kapott, 2005-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkereszt polgári tagozatával tüntették ki, ugyanakkor Budapest díszpolgára lett, 2007-ben Kodály Zoltán közművelődési díjat, 2011-ben Fair Play-életműdíjat, 2016-ban MLSZ-életműdíjat kapott.

A Puskás Nemzetközi Futball Alapítvány 2015-ben díjat nevezett el róla, amelyet minden évben egy magyar sportújságírónak ítélnek oda. Szobrát 2020-ban a Vasas Illovszky Rudolf Stadionja közelében avatták.

Szabó Lajos

Göncz Árpád

Író, műfordító, politikus, köztársasági elnök

Budapest, 1922. február 10. – Budapest, 2015. október 6.

Értelmiségi család gyermeke. Édesapja Göncz Lajos postai és távírdai főtiszt volt. Édesanyja, az unitárius vallású Haimann Ilona a dél-erdélyi Tustyán (Hunyad vármegye) született zsidó származású édesapától. Göncz Árpád a budapesti Új Iskolában, majd a Werbőczy Gimnáziumban tanult. Érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be, eközben az Országos Földhitelintézetben banktisztviselőként dolgozott. 1944-ben szerezte meg a diplomát.

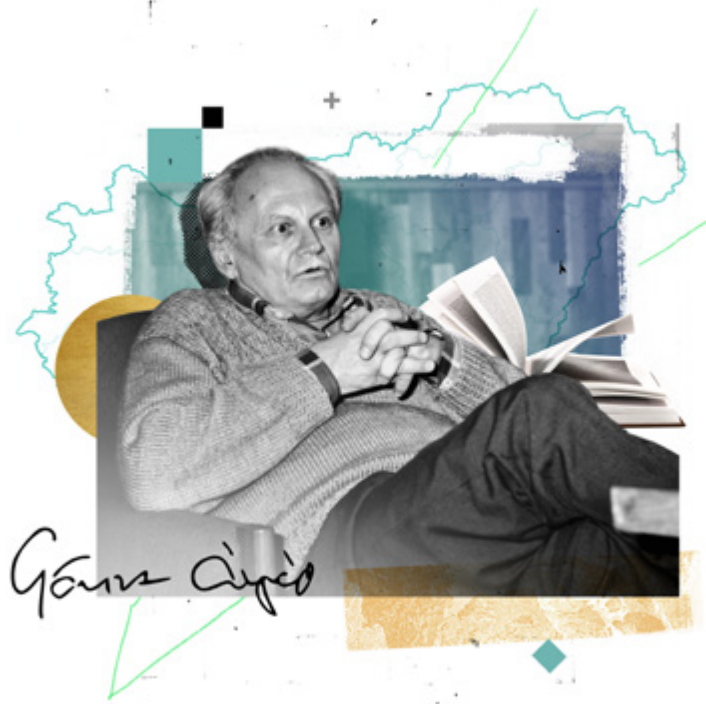
Már a gimnázium utolsó évei során kezdett kialakulni közélet iránti érdeklődése is. A népi írók munkája nagy hatást gyakorolt rá, de irtózott a fanatizmustól. Önmagát középen állónak jellemezte. Közel állt hozzá a Teleki Munkaközösség gondolkodása is, amelynek maga is a tagja lett. Ráadásul itt olyan későbbi politikusokat ismerhetett meg, mint Saláta Kálmán és Jaczkó Pál. A II. világháború kitörésekor a

*A rendszerváltozás
időszakának
legnépszerűbb
politikusa volt.*

munkaközösség – Bajcsy-Zsilinszky Endre személyes segítségével – kapcsolatban állt a Kisgazdapárttal. Illegális kiadványokat szerkesztettek. Nem sokkal diplomája megszerzését követően katonai szolgálatot kellett teljesítenie. Belesodródott a II. világháború eseményeibe. Kezdetben menetleveleket hamisított magának, hogy elkerülje a frontszolgálatot.

Egységével Németországba vezényelték, ahonnan megszökött, hazatérve csatlakozott az ellenálláshoz, a Magyar Diákok Szabadságfrontja Táncsics zászlóaljának tagjaként vett részt a zsidók, katonaszökevények és diákok mentésében. Egy akció során maga is könnyebben megsebesült.

A II. világháború után ismét felvette a kapcsolatot a Teleki Munkaközösséggel, amely lényegében beépült a Kisgazdapártba, ahol ő is folytathatta politikai tevékenységét. A munkaközösség titkárságvezetőként delegálta Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára mellé, egészen Kovács Béla 1947. február 25-i elhurcolásáig dolgozott itt. Ezt követően a Kisgazdapárt parlamenti frakciójának a titkári teendőit látta el.

Politikai munkája során a párt ifjúsági tagozatához tartozó Független Ifjúság fővárosi szervezetének elnökeként is tevékenykedett, illetve a *Nemzedékek* című folyóirat szerkesztőjeként dolgozott. Magánéletében is változások történtek. 1946-ban feleségül vette Göntér Zsuzsannát, akivel még a gimnáziumi tanulmányai időszakában ismerkedett meg.

Kovács Béla letartóztatása után három hétig a Katonapolitikai Osztály vizsgálati fogságában volt. Emlékei szerint nem bántották, de folyamatos éjszakai kihallgatásokkal gyötörték. Elengedték, de kísérletet tettek a beszerzésére, amit visszautasított. Megpróbált nyugatra szökni, de elfogták, és az ÁVO a hírhedt Andrassy út 60.-ban hallgatta ki. Végül ők is elengedték.

Immár egy gyermek édesapjaként munkát kellett keresnie. Sok mindennel próbálkozott: volt fűtésszerelő segédmunkás, csőlakatos, hegesztő; dolgozott a Mátravidéki Erőműben, majd a Vegyipari Gépgyárban. Később a Talajjavító Vállalat szintező üzemébe került, ahol csoportvezető lett. 1952-ben elkezdte a Gödöllői Agrártudományi Egyetemet, de befejezni már nem tudta, mert közbejött az 1956-os forradalom és szabadságharc, majd a megtorlás. Már az Országos Mezőgazdasági Minősítő

Intézetnél végezte a munkáját, amikor kitört a forradalom. Biciklivel rózta Budapest utcáit, és figyelemmel kísérte a forró őszi eseményeket. 1956. október 31-én egy csoport tagjaként találkozott Nagy Imre miniszterelnökkel. Később leutazott Pécsre, és segített az időközben kiszabadult Kovács Béla Budapestre szállításában. Ezt követően a Magyar Parasztszövetség soraiban munkálkodott.

1956. november 4-én tagja volt annak a csoportnak, amely a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom nevében memorandummal fordult az indiai követséghez, remélve, hogy India közvetít a Szovjetunió felé, és ezzel megállítják a magyar forradalom fegyveres eltiprását. Eközben segített nyugatra juttatni Nagy Imre miniszterelnök egy írását. Akciói felkeltették a figyelmet. 1957. májusában le tartóztatták, majd a Bibó-per másodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönre ítélték. Ekkor már négy gyermek édesapja volt.

Börtönbüntetését Vácott töltötte, ahol több egykori forradalmárral – köztük Mécs Imrével – barátságot kötött. A fogságban angolul is megtanult. Amnesztiával szabadult 1963-ban. Szak- és műfordításokkal kezdett foglalkozni, és bár megpróbálta befejezni a Gödöllői Agrártudományi Egyetemet, erre nem kapott lehetőséget. 1974-ben *Sarusok* címmel jelent meg első önálló regénye, amelyet több új munka követett. Tíz évvel később megtalálhatjuk a Bibó- emlékkötet szerkesztői között is. Ugyanebben az évben neki köszönhetően jelent meg magyarul J. R. R. Tolkien *Gyűrűk Ura* című világhírű regénye.

1988-ban mind a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, mind a Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) és a Történelmi Igazságtételi Bizottságnak is alapító tagja lett. Az 1990. március 25-én és április 8-án rendezett szabad országgyűlési választásokon az SZDSZ színeiben mandátumot nyert. A Magyar Demokrata Fórum (MDF) és az SZDSZ között létrejött paktumnak köszönhetően az Országgyűlés 1990. augusztus 3-án köztársasági elnöknek választotta. Ezt a tisztséget 2000. augusztus 3-ig töltötte be. A rendszerváltozás időszakának legnépszerűbb politikusa volt, miközben első államfői ciklusa során több konfliktusba keveredett az MDF vezette kormánykoalícióval. Egyrészt nem egyezett bele a médiaelnökök leváltásába, másrészt nem szignálta a később az Alkotmánybíróság által is alkotmányellenesnek bélyegzett igazságtételi törvényt. Visszavonulása után is köztiszteletnek örvendett. A főváros XIII. kerületében városközpontot és metrómegállót neveztek el róla.

Rácz János

Fekete Gyula

Író, szociográfus, újságíró

Mezőkeresztes, 1922. február 26. – Budapest, 2010. január 16.

Életrajz és életmű között olykor nincs feltétlenül kiemelendő összefüggés, máskor viszont lényegbevágó a kapcsolat. Egyik eset sem értékmérő, de mindegyik jellemző. Fekete Gyula azok közé tartozik, akiknél fontos az életrajz is, akiknél szinte szétválaszthatatlan a közélet és az írói cselekvés. Mezőkeresztesen született paraszti családban. A híres sárospataki gimnáziumban érettségizett, majd a fővárosban tanult közgazdaságtant. 1942-ben Győrffy-kollégista lett. 1945 tavaszán Borsod megye földosztásának miniszteri biztosa, majd újságíró és a Nemzeti Parasztpárt szervezője. Első prózakötete 1952-ben jelent meg. 1956 őszén az Írószövetség tisztviselője lett, decemberben letartóztatták, tíz hónap múlva szabadult. Később ismét lapoknál dolgozott. 1981 és 1989 között az Írószövetség alelnöke volt. Több társadalmi szervezetben vállalt tisztséget, főként családvédelemmel és az olvasómozgalommal foglalkozott.

Szépírói munkásságával egyenlő fontosságú irodalmi publicisztikája, amely a hatvanas években bontakozott ki. A közéletnek azok a kérdései érdekelték, amelyeknek határozott erkölcsi vonzata is van. Az eszményi társadalom megvalósítását hirdető korszakban az eszmények – az örök emberi értékek – nevében mutatott rá a velük ellentétes, veszedelmes tendenciákra, s kérte, követelte megváltoztatásuk hivatalos és társadalmi támogatását. Mivel a társadalom alapsejtjének mindig is a családot tartotta, elsőik között figyelt fel arra, hogy a hagyományos családmodell felbomlásával nemcsak szükségszerű, hanem elkerülendő folyamatok is együtt járnak, s a helyes erkölcsi normák ezek miatt nem érvényesülhetnek. A gyermeknevelést a család központi feladatának tartva harcolt a gyermekszaporulat rohamos csökkenése ellen. Legnagyobb sikere, hogy az általa javasolt gyermekgondozási segílyt néhány évi küzdelem után 1967-ben bevezették, s ezzel, ha megállítani nem is, de mérsékelni lehetett a népesedési adatok romlását. Álláspontja nyílt vita volt a hivatalos

A gyermeknevelést a család központi feladatának tartva harcolt a gyermekszaporulat rohamos csökkenése ellen.

nézettel, ugyanis a „dolgozó nő” abszolutizált eszménye mellé próbálta az anyaság rangját visszaszerezni, s a több gyermek felnevelését társadalmilag ugyancsak hasznos, létérdekű feladatnak láttatni. Annak tudatosítására is törekedett, hogy az utódnevelés nemcsak a család, a társadalom ügye, hanem a nemzeté is. A családmodell betegsége egyúttal a nemzet betegségét is jelenti, a kölcsönhatás letagadhatatlan.

Annyi év után szomorú elégtétel lehet annak szemlélése, hogy az egykori statisztikai adatok alapján felvázolt jövőkép az ország demográfiai helyzetéről és szellemi állapotáról beigazolódott. Fekete Gyula mindig a valós veszélyekre figyelmeztetett,

s rendre felvázolta a lehetséges és helyes cselekvési formákat. S ne csak arra gondoljunk, hogy az utóbbi évtizedeknek milyenek a statisztikai adatai, hanem arra is, hogy milyenek lennének ezek Fekete Gyula és a hozzá hasonló emberek nélkül. Vajon hányszor tízezer ember köszönheti az életét a gyermekgondozási segélynek? Vagy legalább azt, hogy valamivel gondtalanabb volt a gyermekkorra, például azért, mert édesanyjával lehetett a legfontosabb első éveiben? Az egészséges nemzetért és így az egészséges emberiségért szól az egész életmű.

Az életforma kérdésére s egyre inkább annak erkölcsi vonatkozásaira – a hogyan kell, hogyan lehet élni? kérdésére – keres választ szépirodalmi munkáiban is. Kiemelkedik közülük *Az orvos halála* (1963), melyből 1966-ban film is készült. Feszés szerkezetű kisregényében egy „szürke” átlagembert mutat be Fekete Gyula, akinek életútjában két rendkívüli esemény volt. Fiatalkorában egy szerelmi csalódás, 1944-ben pedig a deportálás. Zsidó származása miatt a feleségével náci lágerbe került, s rajtuk kívül csak egyetlen rokonuk maradt életben. A hatvannyolc éves Weisz doktor súlyosbító szívbetegsége miatt kéri nyugdíjazását. Munkája mindig rengeteg volt. Nem panaszkodott, számára a munka és az élet elválaszthatatlan volt, de betegsége és az események különös sodrása is számvetésre készíti. Az időszembesítő meditációk nem csak az eseményeket idézik fel, a számvetés során feltárul a főhős kapcsolatrendszere, értékrendje. Az epilógus búcsú az öreg orvostól. Attól, akit hivatása vezérelt, aki utolsó tetteként – iszonyú fejfájással küzdve – világra segített egy egészséges koraszülött babát. Egy olyan majorsági házban, ahol 1944-ben rosszakarói éltek. A motívumok nemcsak az élet és halál kettősét érzékeltetik, hanem az ember farkas- és báránytermészetének, az idegenségnek és az otthonosságnak kettősségét is.

Fekete Gyula életművének elismerését jelzik díjai: József Attila-díj, a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje, Magyar Örökség díj, Arany János-díj, Prima-díj.

Vasy Géza

Szécsényi Ferenc

Filmoperatőr

Sárszentmihály, 1922. március 23. – Budapest, 2014. május 15.

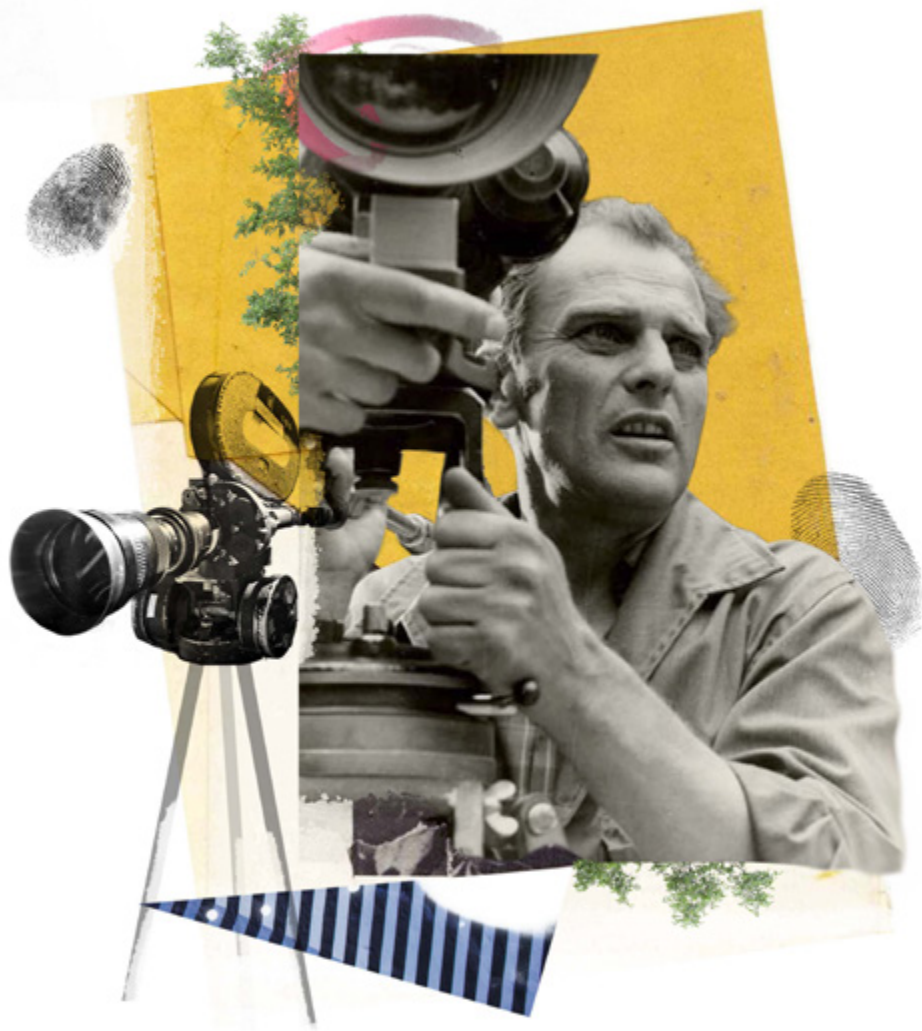
Szegényparaszti származása miatt nem tudott idejében leérettségizni. Saját bevallása szerint soha nem akart operatőr lenni. Egy támogatója segítségével került be a harmincas években a Film Iroda laboratóriumába gyakornoknak. A II. világháborúban katonaként légifényképész-kiképzést kapott. A Film Irodába visszatérve ismerkedett meg kolléganőjével, Klár Máriával, azaz Médivel, aki nemcsak élete párja, hanem az általa fotografált filmek vágója is lett.

Mindegyik filmje más lett, s ezt a vele dolgozó rendezők nagyon meg tudták becsülni.

1948-ban – szándékai ellenére – áthelyezték a Hunnia Filmgyárba, a *Mágnás Miska* stábjába, Eiben István mellé, segédoperatőri feladatok ellátására. 1956-ig, amikor operatőri státuszt kapott, számos magyar játékfilm stábjában szerzett szakmai gyakorlatot.

A *Simon Menyhért születése* című produkció forgatása során Lénárt István, a legendás hírű gyártásvezető külön feladatokkal bízta meg a tehetségesnek tartott, de önbizalom-hiányos ifjú asszisztenst; ekkor érezte először, hogy bízhatnak benne, hogy mégis filmoperatőrnek kell lennie.

Első önálló játékfilmjét, a *Hannibál tanár urat* Fábri Zoltán mellett forgatta. Már akkor kezdett kialakulni önálló stílusa, amit aztán a szakma Szécsényi-módszernek keresztelt el. Az operatőrök „vékony negatívról” beszéltek az általa fotografált filmekkel kapcsolatban. Szécsényi, aki nagy gyakorlatot szerzett asszisztensként más operatőrök mellett, látta a tévedési lehetőségeket, amikor a filmlabor rontott el jó néhány felvételt. Ennek a hibakockázatnak nem akarta a saját munkáit kitenni, ezért olyan világitási technikát alkalmazott, melyet a laborosok nem tudtak elrontani. Panaszkodtak is rá, hogy az általa forgatott képsorok szinte átlátszók lettek. Ő viszont ragaszkodott a módszeréhez. Így lett a magyar filmtörténet legjobb fekete-fehér operatőre. A kiváló hazai operatőriskola, az Illés György útmutatásai alapján pályára lépő sikeres csapat, ha nem is utánozta, de mindig elismerte Szécsényi Ferenc munkáinak eredetiségét.

Sokat dolgozott Fábri Zoltánnal. A *Hannibál tanár úr* után az *Édes Anna* és a *Két félidő a pokolban* stábjában munkálkodott. Emellett úgyszintén állandó munkatársa lett Révész György, Makk Károly és Kovács András rendezőknek. Operatőri tevékenységének csúcsa a börtöncella hangulatának vizuális megteremtése a *Hideg napokban*: a vakító fehérre mázolt téglafalak és a közjük zárt civil ruhás négy fogoly sűrített tragédiája már operatőri szinten sejtette a háborús felelősség kiélezett drámáját. Kovács András azt kérte tőle, hogy úgy fotózza a jeleneteket, mintha dokumentumfilmet forgatna.

Szécsényi Ferenc szakmai népszerűségének – vitathatatlan felkészültsége mellett – az volt a titka, hogy nem volt titka. Nem alakított ki más operatőrökre annyira jellemző egyedi stílust, olykor manírokat, amint sikeres, nála sokkal sikeresebb, díjakkal elhalmozott kollégái tették. Mindegyik filmje más lett, s ezt a vele dolgozó rendezők nagyon meg tudták becsülni. Nem véletlenül kapott váratlan felkéréseket. Az egyévi munkával előkészített *Egri csillagok* úgy hullott az ölébe, hogy a rendező Várkonyi Zoltán valamin összekapott Hildebrand Istvánnal, kirohant a Margitszigetre, és a meglepett stáb szeme láttára jóformán a daru tetejéről szedte le Szécsényi Ferencet, s pár hét múlva vele forgatta le a színes magyar történelmi szuperprodukción.

1956-tól 1987-ig harminckilenc, egész estét betöltő magyar játékfilmben állt a kamera mögött. Legtöbbször Révész Györggyel dolgozott. A róla készült műhelyfotókon jól látható, hogy egyik szemét mindig eltakarva dolgozott. Nem valami kétes értékű divat szülte ezt a szokását. A kamerával akart látni, az objektíven keresztül szűrni meg a világot, hogy a celluloidszalagra csak az kerüljön, amit a rendezővel közösen kigondoltak.

A Balázs Béla- és Kossuth-díjakkal kitüntetett filmoperatőrrel *Lehet másképp* címmel jelent meg életrajzi album a Gondolat Kiadónál 2017-ben.

Kelecsényi László

Agárdy [Arcaliján] Gábor

Színész

Szeged, 1922. augusztus 2. – Budapest, 2006. január 19.

Kilencéves korától gyerekszerepeket játszott szülővárosában. Gimnáziumi tanulmányait félbehagyva 1937-ben beiratkozott Sziklai Jenő szegedi színházigazgató színiiskolájába. Sziklai csakhamar leszerződtette növendékét a „táncos boy és kardalos” szerepkörre, később segédszínésszé léptette elő. Az úgynevezett cseretársulati rendszer bevezeté-

Sütő András Advent a Hargitán című színjátékában Zetelaki Dániel szerepét formálta meg. Azt vallotta, hogy ezért az előadásért érdemes volt ezt a pályát választani.

sekor, 1939-ben Ihász Aladár együttesében folytatta karrierjét. 1940-től Hlatky László, 1943-tól Szabó Hangya Márton, 1944-től Jódy Károly másodrendű társulatában formált meg kis szerepeket. 1944-ben a Tábori Színház, majd a Frontszínház tagjaként szovjet fogságba esett.

Csak 1946-ban tért haza. Ettől kezdve 1949-ig kis magántársulatokkal járta az országot. Az államosításkor a Miskolci Nemzeti Színházba helyezték. Először itt kapott tehetségéhez méltó feladatokat, bár jobbára a kor sematikus színműveiben és operettjeiben kellett fellépnie. 1952-től a Fővárosi Operettszínházban, 1955-től a Petőfi és a Jókai Színház közös társulatában lépett színpadra. Pályájának legszebb, legtermékenyebb időszaka kezdődött ekkor. Remek – sokszor teljesen eltérő karakterű – szerepekben bizonyíthatta tehetségét. Tamási Áron *Énekes madár* című művében (Jókai Színház, 1956) Bakk Lukácsot személyesítette meg, míg Molnár Ferenc *Olympiájában* Krehl csendőrezredesként (Petőfi Színház, 1957) remekelt. Az 1956-os forradalom után jelentős karakterszerepet kapott Visnyevszkij *Optimista tragédia* című forradalmi darabjában (Petőfi Színház, 1957); majd a *Švejk, a derék katona* című Hašek-regény színpadi változatában (Petőfi Színház, 1958) mint Katz páter aratott sikert. Ezért a két alakításáért kapta 1958-ban első Jászai-díját.

Alapító tagja lett az 1960-ban átadott első hazai musicalszínháznak, a Petőfi Színháznak. Legkedvesebb szerepeit ebben a társulatban játszotta el: Bicska Maxit

Brecht és Weill *Koldusoperájában*, és Sipost Molnár Ferenc *Az üvegcipő* című művének zenés változatában.

A színház feloszlata után, 1964-ben a Nemzeti Színházba került, ahol kisebb szerepekkel kellett beérnie. Ráadásul színésztársai nem nézték jó szemmel, hogy 1967-től a Kamara Varieté műsoraiban is sikert aratott; 1971-től pedig a Rádiókabaré *Nyomják Krahácsot* című jelenetének állandó szereplője lett. A Nemzetiben jelentősebb feladatokat inkább csak 1978 és 1982 között, elsősorban Székely Gábor

rendezéseiben (Gorkij: *Éjjeli menedékhely*; Wesker: *A konyha*; Korniss Mihály: *Halleluja*) kapott. Bár 1982-ben hívták a Katona József Színház alakuló társulatába, ő a Nemzetiben maradt, ahol 1985-től nyugdíjasként játszott. 1989-ben a színház örökös tagja lett. 1991-ben rendezőként is bemutatkozott, Bókay János elfeledett *Négy asszonyt szeretek* című vígjátékát vitte színre.

A Mikroszkóp Színpad mellett máshova is hívták vendégszerepelni. Fellépett a Játékszínben, a Vidám Színpadon, a Fővárosi Operettszínházban, a Hököm Színpadon, a Karinthy Színházban. Pályájának utolsó nagy alakítása mégis a Nemzeti Színházhoz fűződik: 1986-ban Sütő András *Advent a Hargitán* című színjátékában Zetelaki Dániel szerepét formálta meg. Azt vallotta, hogy ezért az előadásért érdemes volt ezt a pályát választani. Elismerően írták róla, hogy tisztán, eszköztelenül, átéléssel játszott. Élete utolsó éveit megkeserítették a Nemzeti Színház körüli csatározások, nem tudott beleügyodni abba, hogy az új épület átadásakor a régi társulatot megfosztották rangjától.

Először 1954-ben állt filmkamera elé, rendszeresen 1957-től filmezett. A nagyközönség leginkább az *Egri csillagok* (1968) Sárkőzijeként, *A dunai hajós* (1974) Karl Jäger nyomozójaként és *A retúr* (1997) Károlyijaként ismeri.

Autodidaktaként, Erdélyi Mihály szegedi festő által, illetve rajztanárai segítségével ismerkedett meg a képzőművészettel. Pályája kezdetén gyakran festett díszleteket, az 1970-es évektől kezdve ikonokat alkotott. Munkáiból több önálló kiállítást rendezett, egy-egy alkotását a Pannonhalmi Apátság és a Vatikán is őrzi.

Munkásságát 1985-ben Kossuth-díjjal ismerték el, 2000-ben megkapta A Nemzet Színésze címet. Ablonczy László, a Nemzeti egykori igazgatója így emlékezett a 20. század második felének egyik legjelentősebb színházművésze: „Virtuózan ismerte Molnár Ferenc Monarchiájának világát, és otthon volt a Hargitán is. Amiben játszott, az sikert ígért. Mert Agárdy Gábor a csodák tudója, örömteremtő művész, nagy játékos volt.”

Gajdó Tamás

Ádám György

Fiziológus, pszichológus

Nagyvárad, 1922. augusztus 25. – Budapest, 2013. február 3.

Érettségi után Budapesten órásségéd lett, majd 1943–1944-ben munkaszolgálatos volt. A háború után a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen tanult, majd 1949-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán (ma: Semmelweis Egyetem) szerzett orvosi diplomát. A következő évben a Budapesti Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetének tudományos munkatársa lett, közben a leningrádi Pavlov Intézet aspiránsaként is kutatott. 1966-ban meghívták az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, ahol a Természettudományi Karra kapott egyetemi tanári kinevezést. Egy évvel később az általa alapított összehasonlító élettani tanszék vezetője lett, 1992-től emeritus professzora. 1970-ben egyetemi állása mellé a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének igazgatójává is kinevezték. 1972 és 1978 között az ELTE rektora volt.

Összehasonlító ember- és állatélettannal, agykutatással, pszichológiával foglalkozott. Tudományos pályafutásának kezdetén az agykéreg és a veseműködés kapcsolatát vizsgálta, későbbi érdeklődése az emberi interocepció tudattalan idegmechanizmusainak feltárása felé fordult. Nemzetközileg jelentős eredményeket ért el az interoceptív rendszerek vizsgálata, az emberi interocepció verbális reflexes úton való tudatosítása terén. Alapvetőek a feltételes reflex kapcsolódási mechanizmusaira vonatkozó megállapításai, vizsgálta a tanulási és emlékezési mechanizmusokat. Kidolgozta az

agyvelő elektromos aktivitásának változásain alapuló elemi reflexmodellt, amelynek felhasználásával a tanulás és az emléknymörögztés alapjelenségeit tisztázta.

Összehasonlító ember- és állatélettannal, agykutatással, pszichológiával foglalkozott.

Bordás Sándor

Reich Károly

Grafikusművész, könyvillusztrátor

Balatonszemes, 1922. augusztus 8. – Budapest, 1988. január 7.

Iparoscsaládban született, fiatalon a Hangya Szövetkezet dekorációs osztályán dolgozott. 1942-ben vették fel az Iparművészeti Főiskolára, ahol Haranghy Jenő, majd a Képzőművészeti Főiskolán Konecsni György és Hincz Gyula tanítványa lett. Plakátokat tervezett, de érdeklődése hamarosan az illusztráció felé fordult. Pályafutása során közel 500 kötetet illusztrált. Stílusa, világképe az évtizedek alatt alig változott, talán az 1960-as évek végétől „a neoklasszicista Picasso”, Borsos Miklós vonalrajzainak hatása lesz enyhén érzékelhető művein. Legismertebbek talán a mesekönyvekhez és a gyerekkönyvekhez készített rajzai, akvarelljei és pasztelljei. A nemes, humánus klasszicizmust a gyermekrajzok derűjével ötvöző stílusa több generáció számára jelentett meghatározó vizuális élményt. Idillikus hangulatú tájai, barátságos, mókás állatfigurái, mosolygó napjai, szerethető emberfigurái az örök gyerekkor hangulatát őrzik. „A népmesék világa bennem mindig valóságos, jóízű, színes madarakkal és virágokkal teli emlékeket kelt életre” – vallotta Reich.

Híres illusztrációi közé tartoznak a *Vackor*-könyvek, *A Pál utcai fiúk*, *Móra Kincskereső kisködmöne* és *Dióbél királyfia*, a *Rémusz bácsi meséi*, s mellettük még számos emlékezetes kiadvány. Felnőtteknek szóló rajzait és illusztrációit (többek között az *Énekek énekéhez*, Shakespeare, Radnóti, Devecseri Gábor műveihez) finoman kanyargó vonalrajz és nagyfokú formatisztaság jellemzi. Önálló kötetei: *Variációk*, 1971; *Pastorale*, 1973; *Haza felé*, 1977; *Hitem szerint*, 1977; *Ceruzarajzok*, 1985. 1954-ben és 1956-ban Munkácsy-díjat, 1963-ban Kossuth-díjat kapott, 1972-ben Érdemes Művész, 1975-ben Kiváló Művész lett. 1964-től kezdve számos egyéni kiállítást is rendezett, illusztrációiért több rangos nemzetközi elismerésben részesült. Pannókat tervezett a fői Gyermekvárosba, a II. számú Gyermekklinikára, a miskolci gyermekkórházba, budapesti és zalaegerszegi óvodákba. Hagyatékát szülővárosában állandó kiállítás és emlékház mutatja be.

Pataki Gábor

Híres illusztrációi közé tartoznak a Vackor-könyvek, A Pál utcai fiúk, Móra Kincskereső kisködmöne és Dióbél királyfia, a Rémusz bácsi meséi.

Mádi Szabó Gábor

Színész

Nyíregyháza, 1922. augusztus 30. – Budapest, 2003. március 6.

Pütkösti Andor Madách Színházában, 1942-ben kezdte pályáját; 1944 őszén a pécsi együtteshez került. Behívták katonának, fogságba esett. Szabadulása után 1946-ban a Nemzeti Színház szerződtette. Fellépett az Úttörő Színházban (1949–1950). Tagja volt a miskolci Nemzeti Színház (1950), a debreceni Csokonai Színház (1951–1952), az Ifjúsági Színház (1952–1957), a Petőfi Színház (1957–1959), a Magyar Néphadsereg Színháza, illetve a Vígszínház (1959–1963), a szolnoki Szigligeti Színház (1963–1964), a József Attila Színház (1964–1970) és a pécsi Nemzeti Színház (1970–1972) társulatának. 1972-től 1986-ig ismét a Vígszínházban lépett színpadra. 1986–1997 között szerepekre szerződött; csaknem minden jelentős fővárosi színház előadásain láthatta a közönség.

Elsősorban klasszikus drámák hőszerepeiben –

Petur bán, Macbeth, Lear király – érvényesült kiváló orgánuma és szenvedélyes játéka; de modern kortárs művekben (Csurka István: *Házmestersirató*; Elias Canetti: *Esküvő*; John Osborne: *Dühöngő ifjúság*) is sikert aratott. Filmbéli figuráinak legemlékezetesebbje Vak Bottyán a *Rákóczi hadnagya* (1953) és Bíró László a *Gyertek el a névnapomra* (1983) című alkotásban. Munkásságát 1998-ban Kossuth-díjjal ismerték el.

Elsősorban klasszikus drámák hőszerepeiben érvényesült kiváló orgánuma és szenvedélyes játéka.

Gajdó Tamás

Polcz Alaine

Pszichológus, író, tanatólógus

Kolozsvár, 1922. október 7. – Budapest, 2007. szeptember 20.

Első házasságát 1944-ben kötötte Kolozsvárott. A háború miatt Budapestre, majd Csákvárra menekült, de három hónapig ott is hullámozott a német-orosz front. A háborúban átélt szörnyűségek (félelem, éhezés, fertőzések, erőszak) megváltoztatták világlátását (lásd *Asszony a fronton* című önéletrajzi művét), de céljait súlyos betegségei miatt sem adta fel. Beiratkozott az egyetemre, 1949-ben pszichológus diplomát szerzett, 1959-ben doktorált.

Válása után 1949-ben férjhez ment Mészöly Miklós íróhoz (betegségei miatt gyermekük nem született). Barátságot kötöttek az irodalmi élet jeles képviselőivel: Nemes Nagy Ágnessel és Lengyel Balázssal, Weöres Sándorral és Károlyi Amyval, Németh Lászlóval, Örkény Istvánnal, Nadas Péterrel, illetve Bálint Endre, Vajda Júlia, Jakovits József festőművészekkel.

Szakmai kezdeményezéseit főnökei, a kor neves pszichológusai és pszichiátereit támogatták: dr. Benedek István, dr. Mérei Ferenc, dr. Schnell János, dr. Pertorini Rezső, dr. Vikár György, dr. Margaret Löwenfeld, dr. Lóránd Blanka, dr. Ballay Judit, dr. Schuler Dezső, dr. Cicely Saunders és dr. Elisabeth Kübler-Ross.

Pszichológusként felnőtt elmebetegekkel kezdett művészetterápiát, majd pszichésen sérült gyerekekkel foglalkozott a Schnell-féle Gyermeklélektani Intézetben, később a VIII. kerületi Gyermek-Ideggondozóban. Fő terápiás eszköze a játék volt: meghonosította a Margaret Löwenfeld-féle játékterápiát, és itt rendezte be az első játszószobát. A tanult módszereket továbbfejlesztve mesét és bábjátékot írt (*Az ő világuk*, 1966; *Bábjáték és pszichológia*, 1972). Kidolgozta saját módszereit, egyedi játék- és bábteszt-

1991-ben ő lesz a magyarországi hospice-mozgalom elindítója, ami néhány év alatt országos hálózattá fejlődött.

jeit, a világtesztet, megírta a *Világjáték* című könyvét (1999). A hetvenes évektől közel húsz éven át a SOTE II. sz. Gyermekklinikáján folytatta újító munkáját, a súlyos beteg leukémiás gyerekek és családjaik pszichológusa lett.

Kreatív személyiségével modernizálta a konzervatív gyermekellátást, bebizonyította, hogy a gyógyításban alapvetően fontos a pszichoterápia. Kiharcolta, hogy a szülők akár mindennap meglátogathassák beteg gyerekeiket, és a pszichológusok mesével, művészetterápiával (festés, rajzolás) oldják fel a kórházban töltött, fájdalmas kezelésekkel teli napokat, valamint elérte, hogy a vidékieknek baba-mama-szoba, játszóház, sőt tornaterem is rendelkezésükre álljon. A terápiába bekapcsolódtak pedagógusok, a gyógyult gyerekek rehabilitációs táborban vehettek részt. 1991-ben ő lesz a magyarországi hospice-mozgalom elindítója, ami néhány év alatt országos hálózattá fejlődött. A Magyarországi Hospice Alapítvány és Hospice Ház 2002-ben nyitotta meg nemzetközi módszertani központját és tíz férőhelyes ápolási osztályát. Megalakult a Hospice Palliatív Egyesület és a Napfogyatkozás Egyesület. Férje halála után is foglalkoztatta a kórházi búcsúztatás, az egészségügyi törvény, az eutanázia, a living will. Több könyvében foglalkozik a tabunak számító haldoklás, a halálra való felkészülés fontosságával, a betegek önrendelkezési jogával, a gyász feldolgozásával, a gyászolók álmaival, a rítusok erejével. Ismeretterjesztő, szakmai könyvei: *Rend és rendtelenség*, 1987; *Ideje a meghalásnak*, 1998; *Meghalok én is? A halál és a gyermek*, 1993; *Gyászban lenni*, 2000; *Letakart tükör*, 2001; *Élet és halál titkai*, 2001; *Kit siratok, mit siratok*, 2004; *Együtt az eltávozottal*, 2005.

1991-ben kiadott megrázó önéletrajzi regénye, az *Asszony a fronton* eddig tizenhat nyelven jelent meg. Hasonlóan érzékenyek irodalmi igényű esszéi és önéletrajzi visszaemlékezései (*Éjjeli lámpa*, 1996; *Kit szerettem, mit szerettem*, 2004; *Egész lényeddel*, 2006; *Befejezhetetlen*, 2009), úti beszámolói (*Karácsonyi utazás*, 2002; *Leányregény*, 2000), az erdélyi gyökerekről szóló (*Az életed*, *Bíró Berta*, 2000; *Gyermekkorom*, 2018) vagy a naplóbejegyzéseiből összeállított könyvei (*Ideje az öregségnek*, 2008; *Nem trappolok tovább*, 2008), sőt a kisállatokkal, a természettel foglalkozó (*Macskaregény*, 1995) és a főzés örömeire felhívó könyvei is. Írásait sokszínűség, emberismeret, pontos megfigyelések, életöröm, humor és bölcsesség jellemzi.

1992-ben az *Asszony a fronton* Év könyve-díjat kapott, 2001-ben a Magyar Köztársaság Középkeresztjével tüntették ki Polcz Alaine-t.

Ablonczy Anna

Varga Domokos

Író, újságíró, művelődéstörténész

Kunszentmiklós, 1922. október 8. – Budapest, 2002. május 12.

1944-ben szerzett diplomát a József Nádor Műegyetem Erdőmérnöki Karán, majd Debrecenben lett kataszteri mérnök. 1946-tól a debreceni *Néplap* munkatársa, 1947-től a *Cserkészfiúk* és a *Március Tizenötödike* szerkesztője, 1948–1949-ben a *Szabad Nép* munkatársa, 1949 és 1952 között pedig szabadfoglalkozású író. 1954–1956-ban az *Irodalmi Újságnál* dolgozott.

1950-ben kizárták a pártból. 1953 után támogatta Nagy Imre reformtörekvéseit, és a forradalomban is részt vett: rádióműsorokat készített, szovjetellenes röplapot írt, november 14-én pedig felolvasta Bibó István kibontakoztatási tervezetét a Központi Munkástanács ülésén. 1957. január 20-án letartóztatták, két év börtönbüntetésre ítélték, 1958-ban szabadult. 1968-ig erdőmérnökként dolgozott, majd az *Élet és Irodalom* munkatársa lett, 1970-től pedig szabadfoglalkozású író. 1992-től a *Lyukasóra* című irodalmi, művészeti és közművelődési folyóirat szerkesztője.

Irodalmi munkássága kiterjedt: számos ismeretterjesztő művet írt a magyar és az egyetemes történelem, a művelődéstörténet területéről, szociográfiai munkássága is jelentős, valamint több gyerek- és mesekönyvet is megjelentetett. Szerteágazó munkásságát több díjjal is elismerték: 1986-ban az Év Gyermekekönyve díjat, 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét, 1997-ben az Arany János-díjat, 1998-ban a Károli Gáspár-díjat, 2002-ben a Kossuth-díjat kapta meg.

Irodalmi munkássága kiterjedt: számos ismeretterjesztő művet írt a magyar és az egyetemes történelem, a művelődéstörténet területéről, szociográfiai munkássága is jelentős.

Deczki Sarolta

Schweitzer József

Neológ főrabbi

Veszprém, 1922. október 13. – Budapest, 2015. február 5.

Anyai nagyapja, Hoffer Ármin tekintélyes szentesi és veszprémi neológ rabbi volt, aki 1928–1941 között a budapesti Hegedűs (akkor Csáky) utcai zsinagóga rabbijaként szolgált, és az Országos Rabbiképző Intézet professzoraként működött.

1985-ben nevezték ki a Rabbiképző Intézet rektorának.

Schweitzer József iskoláit Budapesten végezte, itt volt rabbi-hallgató. A II. világháború alatt munkaszolgálatra hívták be, de megszökött. Budapesten bujkálva érte meg a felszabadulást. Közben az édesapját Auschwitzban meggyilkolták. A Budapesti Tudományegyetemen sémi nyelvészetet, ókori keleti történelmet és szociológiát is tanult. 1947-ben avatták rabbivá. 1948 és 1981 között pécsi főrabbiaként működött. Budapestre költözött, és először a budapesti Vasvári Pál utcai zsinagóga, azután a Hegedűs utcai zsinagóga rabbija lett. 1985-ben nevezték ki a Rabbiképző Intézet (ma: Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem) rektorának. 1994 és 2000 között az Országos Főrabbi tisztét is betöltötte.

Monográfiában dolgozta fel a pécsi izraelita hitközség történetét (MIOK, 1966), és Szilágyi Mihállyal közösen a Tolna megyei zsidóság történetét is (MIOK, 1981). Tanulmányai *Uram nyisd meg ajkamat* címmel 2007-ben jelentek meg az Universitas Kiadónál.

Széchenyi-díjjal tüntették ki, a Károli Gáspár Református Egyetem, az OR-ZSE és a New York-i Jewish Theological Seminary díszdoktorává választotta, az ELTE címzetes egyetemi tanárnak nevezte ki. Veszprém és Budapest díszpolgára volt, Pro Civitate Emlékéremmel (Pécs), a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjével és a francia Becsületrenddel tüntették ki.

Pelle János

Bálint Ágnes

Ifjúsági író, dramaturg

Adony, 1922. október 23. – Vecsés, 2008. október 24.

A Magyar Televízió első gyermekműsor-szerkesztője, a magyar gyermek- és ifjúsági televíziós műsorkészítés egyik megalapozója, a televíziózás hőskorának meghatározó személyisége volt. Mesesorozatai, hangjátékai, meséi, ifjúsági regényei nagy népszerűségnek örvendenek több nemzedéken át.

Már gyerekként megmutatkozott élénk fantáziája és kiváló rajztehetsége, hatéves korától meséket írt és rajzolt. Az első publikációja tizenkét évesen jelent meg, majd a két évvel később írt meseregényt, a *Fánni, a modern tündért* folytatásokban közölte egy gyerekújság. Középiskolai tanulmányait Székesfehérvárott és Budapesten végezte, majd Bécsben tanult könyvillusztrációt és plakáttervezést. Tizenkilenc éves volt, amikor 1941-ben könyvben megjelent az első meseregénye, *Az elvarázsolt egérkisasszony*, melyet egy év múlva követett a második, *Cimborák* címmel.

Már gyerekként megmutatkozott élénk fantáziája és kiváló rajztehetsége, hatéves korától meséket írt és rajzolt.

1958-ban az újonnan alakult Magyar Televízió Gyermek- és Ifjúsági Osztályának munkatársa lett, és 1986-os nyugdíjazásáig itt dolgozott szerkesztő-dramaturgként, majd főmunkatársként. Kollégáival közösen megteremtették a magyar gyermek- és ifjúsági műsorok alapjait. A meseműsorokat Bálint

Ágnesnek köszönhetjük: az ő ötlete alapján született a Cicavízió monosztrófiája, ő írta az Esti mese szignálfilmjének eredeti forgatókönyvét, és ő találta ki a tévémaci karakterét is.

Az 1961-ben induló első bábsorozatokat is az ő nevéhez fűződnek, mint a gyorsan népszerűvé váló *Mi újság a Futrinka utcában?* vagy a *Mazsola*. Ezután a rajz-, majd a papírkivágásos sorozatok következtek, melyeknek ő írta a forgatókönyvét. Ezek is nagy népszerűsége tettek szert: a *Frakk, a macskák réme*, a *Kukori és Kotkoda* mellett társszerzője volt a *Vízipók, csodapóknak* is.

Tizenévesen írt meseregényeit sok másik követte, melyek némelyikéből film is készült. A legismertebbek (a fenti mesesorozatok könyvváltozatain kívül): *A szeleburdi*

BÁLINT
ÁGNES

A
MACSKÁK:
RÉME

FRAKK

család, a Hajónapló, az Egy egér naplója, a Madárfürdő. A Magyar Rádió ifjúsági osztályának is több mesét és mesejátékot írt, gyermekújságokban (*Kisdobos, Dörmögő Dömtör*) is sok meséje jelent meg. *A szeleburdi családot* eredetileg a rádiónak írta, és 1981-ben film is készült belőle Palásthy György rendezésében, aki a *Hajónaplót* is filmre vitte.

Bálint Ágnes maga is sokat fordított, az ő nevéhez fűződik a *Babar*-könyvek és több külföldi filmsorozat szövegének a fordítása (például a *Rumcájsz, a rablóé, a Kacska Kázmér kalandjaié* vagy a *Garfield*-meséké), és az ő könyveit, mesesorozatait is több nyelvre lefordították. Ő írta az 1968-ban a Magyar Televízióban indult *Kuckó* című műsor forgatókönyvét; a gyerekeknek szóló természetbarát, ismeretterjesztő sorozat fő témái a szabadon élő állatok, az otthoni állattartás, a növények gondozása és az egészségvédelem voltak. Utolsó meseregénye, a *Vízitündér, vízimanó* 2000-ben jelent meg. 2006-ban az újra kiadott *Lepke az írógépen* című önéletrajzi ihletésű könyve elnyerte az Év Gyermekkönyve-díjat.

Élete során számos elismerésben részesült: 1975-ben a József Attila-díjat, 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét, 2000-ben pedig a Szent Imre-díjat kapta meg, 1998-ban Vecsés díszpolgárává választották. Szülővárosa Adonyért-emlékéremmel tüntette ki, és 2010-ben posztumusz díszpolgárává választotta.

2008. október 24-én, egy nappal 86. születésnapja után hunyt el. Ahogy visszaemlékezésében írja: „Csodaszép életem volt. Meseszép.”

Vecsésen, az író nő hajdani otthonában emlékházat alakítottak ki, valamint a településen már több éve rendeznek Mesefesztivált, melynek az egyik fő helyszíne a róla elnevezett művelődési ház.

Deczki Sarolta

Hegedüs András

Politikus, minisztertanács elnöke, szociológus

Szilsárkány, 1922. október 31. – Budapest, 1999. október 23.

Édesapja, Hegedüs Sándor egy elszegényedett rábaközi paraszti családból származó konvenciósi cseléd volt, míg a módos földművelő családból származó édesanyja, Gecsényi Ida anyai ágon „bocskoros nemes” felmenőkkel is büszkélkedhetett. Hegedüs András mindössze hétéves volt, amikor elvesztette édesapját.

Az elemi iskolában kifejezetten jó tanuló volt, ezért a helyi evangélikus pap rábeszélésére polgári iskolában folytatta tanulmányait Csornán. Ezt követően a budapesti kertészeti főiskolára iratkozott be. „Egy hónapig bírtam. Nem engedtek regényeket olvasni – főleg ezért nem bírtam tovább –, és megszöktem, hazamentem a falumba,

Az 1956-os forradalom második napján, október 24-én átadta a minisztertanács elnökséget Nagy Imrének, de négy nappal később visszadátumozva szignálta a szovjet hadsereget segítségül hívó kérelmet.

Szilsárkányba” – emlékezett vissza. Otthon bekapcsolódott a családi gazdaság munkájába, és magántanulóként elvégezte a gimnázium hatodik osztályát, majd 1938-ban a soproni evangélikus líceum hatodik osztályába iratkozott be. Ekkori önmagát úgy jellemezte, mint úrgyűlölő parasztfiút. 1941-ben érettségizett, majd a Turul Szövetség ösztöndíjasaként felvételt nyert a budapesti műszaki egyetem vil-

lamosmérnöki karára. Bolyai- (1942-től Győrffy-) kollégistaként főként a politikai kérdések kezdtek el érdekelni. Fokozatosan bekapcsolódott a baloldali szervezetek munkájába, 1943-tól az illegális kommunista párt tevékenységét is segítette. Mind ezért 1944 novemberében két év fegyházbüntetéssel sújtották, néhány társával azonban hamarosan megszökött.

1945-ben a kommunista Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség vezetésében politizált tovább, és miniszteri biztosként Zemplén és Sopron vármegyékben a földreformot felügyelte. 1947-től Gerő Ernő közvetlen munkatársaként az agrárügyekkel foglalkozott. 1950-től a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) titkárságának, majd egy évvel később

a Politikai Bizottságának tagjává választották. Ugyanebben az évben földművelésügyi miniszterhelyettes, 1952-ben az állami mező- és erdőgazdaságok minisztere lett.

1953 júniusában a Kremlbe rendelt magyar pártdelegáció tagjaként tanúja volt Rákosi Mátyás megalázásnak és Nagy Imre minisztertanács elnöki jelölésének. Az első Nagy Imre-kormány miniszterelnök-helyettesének és földművelésügyi miniszterének nevezték ki. Nagy Imre megbuktatását követően, 1955. április 18-án a minisztertanács elnöke lett, ezzel mai napig a legfiatalabbnak töltötte be a posztot. Alig egy hónappal később, 1955. május 14-én a Varsói Szerződés egyik aláírója. Két hónappal később a szovjet pártvezetés Rákosi távozásával felajánlotta neki az MDP Központi Vezetőségének első titkári pozícióját, amit nem fogadott el. Az 1956-os forradalom második napján, október 24-én átadta a minisztertanács elnökséget Nagy Imrének, de négy nappal később visszatámozva szignálta a szovjet hadsereget segítségül hívó kérelmet. Ráadásul távozása előtt még statáriumot hirdetett. 1956. október 28-án családjával a Szovjetunióba menekült.

Moszkvában a Szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársaként szociológiával foglalkozott. 1958. szeptember 16-án tért haza. 1961 és 1963 között a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese. 1963-tól a szociológiai tudományok kandidátusa, és 1965-ig a *Valóság* folyóirat főszerkesztője. Megszervezte és vezette az MTA Szociológia Kutatócsoportját. Részt vett az 1968-ban életbe léptetett új gazdasági mechanizmust kidolgozó bizottságok munkájában. Ugyanekkor munkássága és az 1968-as csehszlovák politikai változásokat elfojtó fegyveres beavatkozást elítélő megnyilatkozásai miatt pár hónap múlva leváltották az MTA Szociológiai Kutatócsoport éléről. 1973-ban Aczél György fellépett a „budapesti iskolával” szemben, aminek köszönhetően Lukács György tanítványait és a Hegedüs András nevéhez kapcsolódó kritikai szociológiai iskolát revizionistának bélyegezték, majd párthatározatban ítélték el tevékenységüket. Hegedüst kizárták a pártból is. Kényszerűségből a Kontakta majd a Taurus gyárak gazdasági tanácsadójaként dolgozott tovább, de arra kérték, hogy ne is járjon be a telephelyekre. 1975-ben nyugdíjazták. Fokozatosan a Kádár-korszak kritikusává vált, majd 1988-tól tanítani kezdett a budapesti közgazdaságtudományi egyetemen. Interjúi, visszaemlékezései manapság is fontos adalékul szolgálnak az elmúlt rendszer működésének megértéséhez.

Rácz János

Béres Ferenc

Dalénekes, furulyaművész

Gagybátor, 1922. december 3. – Budapest, 1996. július 6.

1968-ban Ausztráliában és Új-Zélandon, 1971-ben Japánban, 1972 és 1973 között az Egyesült Államokban és Kanadában turnézott.

Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, ezután a Sárospataki Református Főgimnázium tanulója lett. Miután Miskolcon faipari képesítést szerzett, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be. 1941 és 1944 között a második bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben,

Besztercén kapott műszaki rajzoló munkát. A környéket beutazva találkozott az erdélyi zenefolklórral, ami további megerősítést adott kibontakozó zenei érdeklődésének, előadóművészi pályájának. Ugyancsak Erdélyben ismerkedett meg Muharay Elemérrel, aki Népi Ének-, Tánc- és Játékegyüttesének szervezői feladatával bízta meg.

1947-től a NÉKOSZ együttesének, 1948-tól a Honvéd Együttesnek a tagja lett. A Honvéd együttes létszámleépítését követő egzisztenciális nehézségeit Kodály Zoltán támogatásával küzdötte le. 1949 és 1953 között a Magyar Rádió népzenei munkatársaként dolgozott. 1957 és 1967 között az Országos Filharmónia szólistája. Számos európai fellépés mellett 1968-ban Ausztráliában és Új-Zélandon, 1971-ben Japánban, 1972 és 1973 között az Egyesült Államokban és Kanadában turnézott. Munkásságát 1976-ban Liszt-díjjal, 1979-ben SZOT-díjjal ismerték el, 1980-tól érdemes, 1986-tól kiváló művész. Első felesége Bene Zsuzsanna, második felesége Simig Erzsébet. Második házasságából három fia született. Öccse Béres János, Kossuth-díjas furulyaművész, zenepedagógus.

Salamon Soma

Horvai [Hoffmann] István

Rendező, színházigazgató

Szeged, 1922. december 15. – Budapest, 2004. június 28.

Kortárs magyar drámaírók darabjait is fölényes mesterségbeli tudással, látványosan, hitelesen vitte színre.

Magyar–történelem–német szakos tanárnak készült, de a numerus clausus miatt csak a szegedi tanárképző főiskolára iratkozhatott be. Rendezést 1942–1944 között magánúton tanult Both Bélától. Pályáját 1945-ben a Fiatalok Kamaraszínházában kezdte szülővárosában, majd 1945 végén a buda-

pesti Magyar Színházban, 1947–1948-ban a Nemzeti Színházban folytatta. 1948–1949-ben a leningrádi színházi intézetben aspiráns. Hazatérése után az Úttörő Színház főrendezője, 1950-ben a társulat igazgatója lett. A Színházművészeti Szövetség munkájába is bekapcsolódott, 1949–1951 között a szervezet titkáraként tevékenykedett. 1951-ben kinevezték a Madách Színház élére. Az 1956-os forradalom napjaiban – mint sztálinistát – tiszttségétől megfosztották. Pályáját 1957 tavaszától Debrecenben, 1959-től Miskolcon folytatta. 1960-ban a Nemzeti Színház, 1962-ben a Fővárosi Operettszínház, 1962-ben a Vígszínház szerződtette. 1979–1985 között a Vígszínház igazgatója volt. A Színház- és Filmművészeti Főiskolán 1949-től 1956-ig, majd 1971-től 1999-ig tanított.

Várkonyi Zoltán halála után megőrizte a Vígszínház szellemiségét, és sikeresen folytatta a megkezdett munkát. Nemcsak a Csehov-művek – *Három nővér*, *Cseresznyés kert*, *Ványa bácsi*, *Platonov*, *Ivanov* – újraértelmezett színrevitelét kísérte szakmai és közönségsiker; a kortárs magyar drámaírók – Sarkadi Imre, Dunai Tamás, Németh László, Csúrka István, Eörsi István, Kornis Mihály, Gyurkovics Tibor – darabjait is fölényes mesterségbeli tudással, látványosan, hitelesen vitte színre.

Munkásságát 1951-ben és 1953-ban Kossuth-díjjal ismerték el.

Gajdó Tamás

A Fővárosi Operettszínház megnyitása

1922. december 23.

*Sötét idők szavával bús szívedben,
Ünnepre gyűlsz ma árva Budapest.
Áll az új színház, már függőnye lebben,
Legyen valóban ünnep ez az est.*

ház új tulajdonosa, az amerikai Ben Blumethal, és színházzá alakította. Az átépítés során – Vágó László, Málnay Béla építészek irányításával – növelték a nézőtér esését, a szeparákat nyitott páholyokká alakították át, megnövelték a színpad mélységét, új öltözőket, műhelyeket és raktárakat alakítottak ki.

A Fővárosi Színház Tapolczai Dezső igazgató és Szabolcs Ernő főrendező irányításával végül csak 1922. december 23-án nyithatta meg kapuit. Sokat elárulnak a kor hangulatáról Heltai Jenő színházavató prologusának sorai: „Sötét idők szavával bús szívedben, / Ünnepre gyűlsz ma árva Budapest. / Áll az új színház, már függőnye lebben, / Legyen valóban ünnep ez az est.” A patetikus kezdés után Heltai a szép magyar muzsikának, a magyar színészetnek szent csarnokában megjelent publikumhoz: urakhoz, „nemurakhoz”, gazdagokhoz, szegényekhez fordult, és jó szándékukat kérte.

A színházavató előadáson Buttykay Ákos *Olívia hercegnő* című operettje került a közönség elé. A színház első elnevezése még nem sejtette, hogy a működő új színházban csakhamar az operetté lesz a főszerep: a Fővárosi Operettszínház elnevezés 1923. február 9-én került az épület homlokzatára.

A Nagymező utca 17. szám alatt lévő telken 1897-ben nyitotta meg kapuit Somossy Károly új, szemet gyönyörködtető orfeuma. A bécsi Fellner és Helmer cég tervei szerint készült épületet 1921 őszén kibérelte a Vígszín-

A táncházmozgalom

1972. május 6.

A táncház erdélyi eredetű szó, a táncos alkalmakhoz falusi fiatalok béreltek ki egy csúrt vagy egy ház nagyobb szobáját. Az első budapesti táncházat Martin György tánckutató, etnográfus kezdeményezésére a Liszt Ferenc téren tartották, az Írók Boltjánál, ahol Sebő Ferenc, Halmos Béla, Éri Péter muzsikáltak, a táncosok a Bihari János, a Bartók, a Vadrózsák, a Vasas Táncegyüttesek tagjai voltak.

A táncházmozgalom szellemi elődjének a Gyöngyösbokréta mozgalmat (1931–1944), az 1950-es években többek között a Magyar Állami Népi Együttes megalakulását tekinthetjük. Bartók és Kodály nyomdokaiban egy majd' százéves gyűjtési folyamat végéhez közeledünk. „Eljött az idő, hogy a művelt réteg megtanulja a nagy tömeg zenéjét.” (Kodály Zoltán) Martin György az 1960-as évek végén már járta Erdélyt, amikor

A néptánc lekerült a színpadról ismét az emberek közé, és az előadóművészet találkozott a társadalmi szokásokkal. A szórakozni vágyó városi fiatalok a hagyományainkon túl „új” társastáncsal találkozhattak.

két fiatal építész, Halmos Béla (később primás, népzene kutató) és Sebő Ferenc (később zene kutató, dalszerző) megkeresték, hogy anyagokat kérjenek tőle, és ő örömmel segített nekik. Azt javasolta, menjenek el gyűjteni oda, ahonnan a bartóki „tisztá forrásból” hozhatják haza a zenét és a táncokat. Így jutottak el Székre, és a táncházakat ezért kezdték el széki mintára szervezni, átültetni városi környezetbe.

Mivel a táncházhoz tánchoz való muzsikára és énekelhető dallamokra volt szükség, lelkes amatőrök és profik indultak gyűjteni Erdélybe. Kallós Zoltán néprajzkutató segítségével, irányításával járták a falvakat Kalotaszegen, a Mezőségen, Gyimesben, és eljutottak a legjobb zenészekhez, táncosokhoz, énekesekhez. Megkeresték az idős adatközlőket, szisztematikusan felgyűjtötték és rögzítették „előadásukat”.

A táncházak 1972–73-tól váltak mindenki számára elérhetővé, ahol a koreográfianál fontosabb volt az improvizáció. Eleinte a bartókosok vették át a táncházak szervezését és a táncoktatást. A néptánc lekerült a színpadról ismét az emberek közé, és

az előadóművészet találkozott a társadalmi szokásokkal. A szórakozni vágyó városi fiatalok a hagyományainkon túl „új” társastánccal találkozhattak a Kassák Klubban, a Fővárosi Művelődési Házban, az R-klubban, a műszaki egyetemen. Hamarosan a nagyobb vidéki városokban, sőt a határon túl is elszaporodtak a táncházak és a folklórzenét játszó együttesek. „Az a mezőszégi zene, amivel kezdtük, a 18. század popzenéjét idézte fel” (Sebő Ferenc).

A civil, „alulról” szerveződő népzenei reviver mozgalomra nem fordított nagy figyelmet az akkori politika. Nem volt még benne módszertan, marketing, egyszerűen csak szerették csinálni. Melléjük álltak a folklórkutatók (Andrásfalvy Bertalan, Pesovár Ferenc, Vargyas Lajos), és egyre több támogatójuk akadt. Megihlette a társművészeteket is, belőlük kerültek ki például a „nomád nemzedék” tagjai.

1972 és 1981 közé tehető a mozgalmi periódus: alig néhány év alatt tízezreket megmozgató országos hálózattá nőtte ki magát. 1981 és 2000 között zajlott le az intézményesülése, de megmaradt öfenntartó szociokulturális mozgalomnak. 1982 óta évente megrendezik az Országos Táncháztalálkozó és Kirakodóvásárt, ahol a folklór más ágainak a képviselői (mesemondók, kézművesek, mesterek) is jelen vannak.

1989 után a társadalmi és gazdasági folyamatok során elköltöztek vidékről a fiatalok, a falvak lakossága kezdte elfelejteni zenéjét és táncait. Eljött az a fordulat, hogy akik a gyűjtésekből tanulták meg mindezt, visszatartották a helyieknek zenéjüket és táncaikat. Hagyományőrzésük magyarságunk megőrzése is egyben, kultúránk értékeinek beépítése a mindennapjainkba. Ez a munka sokak számára vált életformává, hivatássá, amelyben generációk nőttek fel, s kreatívan éltetik tovább a felgyűjtött kincseket, alkalmazzák a revival népzeneész és -táncos szakma eredményeit. Az 1990-es évektől a néptánc táborok is lehetőséget kínáltak bárki számára, hogy a táncok származási helyén élő idős adatközlőktől személyesen, utánzással tanulhassanak.

Eleinte a szomszédos és más európai országokban, mára öt földrészen vált követhető mintává a módszer, a hagyományőrző csoportok után megjelent a közoktatásban is. 2011 novemberében a „tánc ház módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje” bekerült az UNESCO szellemi örökségei közé.

Nagy Borbála Réka

Uitz Béla

Képzőművész

Mehala, 1887. március 8. – Budapest, 1972. január 26.

Egy Temesvár melletti faluban született, 1908 és 1912 között a Képzőművészeti Főiskola növendéke volt. 1912-ben feleségül vette Kassák Lajos nővérét, így kapcsolatba került a radikális művészeti törekvésekkel. Nehezen találta meg saját hangját, mígnem 1913-ban egy kirobbanó erejű, egyszerre expresszív és gyengéd rajzsorozatba kezdett, amellyel nagy sikerrel mutatkozott be a Nemzeti Szalonban. A háború évei alatt csatlakozott a *Tett*, majd a *Ma* köréhez, az aktivistákhoz; drámai felhangokban gazdag grafikái a reneszánsz kompozíciós elvek és a szenvedélyes indulatok közötti szintézisre törekednek. A proletárművészet megteremtéséért küzdve üdvözölte a Tanácsköztársaságot, a fiatal munkások művészeti képzésére létrejött Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője lett, mozgósító erejű plakátokat tervezett.

1920-ban Bécsbe emigrált, a *Ma* körében dolgozott, s az év végén gyűjteményes kiállítást rendezett a kubofuturizmus hatását jelző, egyre analitikusabbá váló munkáiból. 1921-ben részt vett Moszkvában a Komintern III. Kongresszusán, ettől kezdve élete vé-

A klasszikus alapelveket új eszközökkel, az avantgárd formanyelvével megújító művészete a modern magyar és egyetemes művészet kiemelkedő alkotói között helyezik el munkásságát.

gégig meggyőződéses kommunista. Művészetének azonban ekkor semmi köze nem volt a szocialista realizmushoz, a szerkezetet és a mozgalmasságot egyaránt hangsúlyozó tusrajzokat készített, elvont ikonanalízisei pedig az egyetemes konstruktivizmus kiemelkedő művei lettek. Bécsbe visszatérve kísérletet tett a geometrikus alakzatok ideológiai alapú

értelmezésére, s elkészítette a kompozíció keretét szolgáló alapformákat elemi erővel kitöltő, talán legismertebb grafikai sorozatát, az angol gépromboló mozgalomnak emléket állító *General Luddot*.

1924 és 1926 között (álnéven) Párizsban élt, a Francia Kommunista Párt megbízásából díszleteket, a proletkult és a konstruktivizmus jegyeit egyaránt tartalmazó jellegű

grafikákat, plakátokat tervezett. Franciaországból való kiutasítása után Moszkvában telepedett le, az ottani Iparművészeti Intézet, a Vhutein tanára lett, később megbízták a Forradalmi Művészek Nemzetközi Irodájának vezetésével. Művészete a fokozódó dogmatizmus körülményei között mindjobban veszített erejéből. Utolsó jelentős munkája a kirgiz kormányzósági palota – helyi népi motívumok felhasználásával készített – freskóterve lett volna, de annyi más elképzeléséhez hasonlóan ez is befejezetlen maradt, miután az 1938-as letartóztatási hullám őt sem kerülte el.

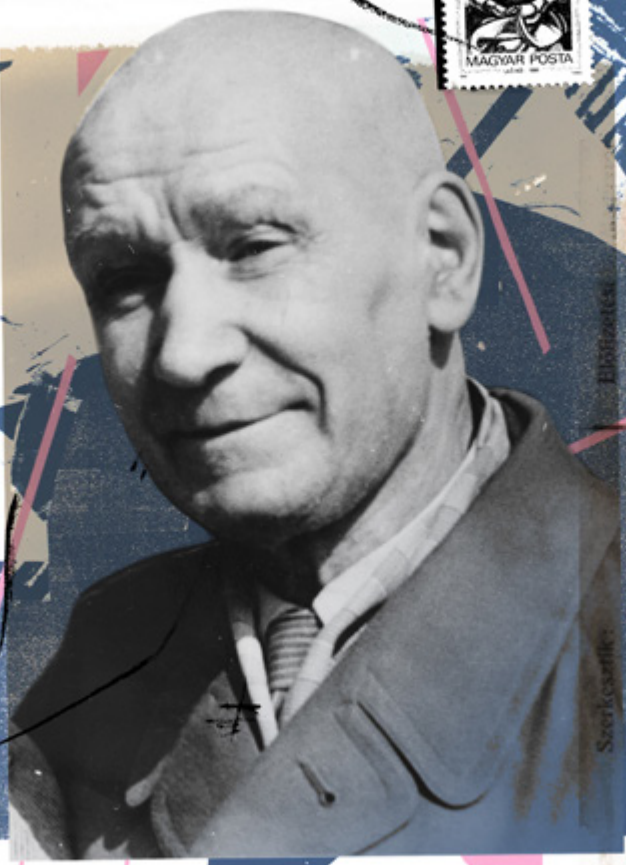
Másfél év múlva szabadult a munkatáborból, Moszkvába visszakérülve újra dekoratív feladatokkal bízták meg, de művészetének ekkor már szinte teljes mértékben igazodnia kellett a szocreál merev szempontrendszeréhez, nagyszabású freskótervei megvalósíthatlanok maradtak.

Az 1960-as évek elejétől kezdve Uitz művészete a szocialista realizmust megcélzó művészetpolitika fontos hivatkozási alapja lett Magyarországon, így a hivatalos ösztönzés nyomán 1970-ben visszatért, hagyatékát 1978 és 1988 között önálló múzeum mutatta be Pécsen.

Jóllehet az általa – gyakran intranzigens hittel és szenvedéllyel – képviselt ideológia mára teljes mértékben érvényét veszítette, a klasszikus alapelveket új eszközökkel, az avantgárd formanyelvével megújító művészete, különösen annak korai évtizedei a modern magyar és egyetemes művészet kiemelkedő alkotói között helyezik el munkásságát.

Pataki Gábor

3

Szerkesztés: Blóitzsokai
Egy évre 10 K. fele
Lajos és Uitz Béla
arajz. / Bartá Sándor: Teep (vers.) / Kassák Lajos: Sírtól
Mátis Tenth János: Ercéeti linoleummetszet. / Ujvári Erzs

Hajós György

Matematikus, egyetemi tanár, akadémikus

Budapest, 1912. február 21. – Budapest, 1972. március 17.

Legnagyobb alkotása a híres Minkowski-sejtés bebizonyítása.

1935-től a Műegyetem tanársegéde, majd adjunktusa, 1949-től haláláig az ELTE geometriai tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára. Az *Acta Mathematica Academiae Scientiarum Hungaricae* periodika főszerkesztője és a Bolyai János Matematikai Társulat elnöke volt.

Legnagyobb alkotása a híres Minkowski-sejtés bebizonyítása. Minkowski a század elején közölt egy geometriai indíttatású, de számelméleti alakba öltöztethető tételt, amely egy lineáris egyenlőtlenségrendszer egész számokban való megoldhatóságáról szólt. Az a látszólag értelmetlen kérdés, hogy az egyenlőtlenségekben szereplő *kisebb* vagy *egyenlő* jeleket (amelyekről már Minkowski tudta, hogy egy kivételével *kisebb* jellel helyettesíthetők) lehet-e mind *kisebb* jellé változtatni, évtizedeken át számtalan kiváló kutató ostromát visszaverte. Hajós volt az, aki előbb a problémát csoportelméleti kérdéssé fogalmazta át, majd újabb bámulatos invencióval a csoportelméleti problémát s vele a Minkowski-sejtést megoldotta. Hajós csoportelméleti tétele (Minkowski–Hajós-tétel) számos további vizsgálat forrásává vált.

Jelentős munkái voltak a diszkrét geometriában, a gráfelméletben, a Bolyai–Lobacsevszkij-geometriában és a numerikus analízisben is. Egész életében foglalkoztatta a négyszínsejtés bizonyítása. Jelentős kötetei: *Differentiál geometria* (Budapest, 1950) és a *Bevezetés a geometriába* (Budapest, 1960, német nyelven 1969).

1951-ben és 1962-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Gazda István

Lénárd Sándor

Polihisztor, író, költő, műfordító,
nyelvész, zenész, orvos, orvostörténész

Budapest, 1910. március 9. – Dona Emma [Brazília], 1972. április 13.

Német eredetű, zsidó vallású, később evangélikus hitre áttért családból származik. Édesapja Lénárd Jenő, Krúdy Gyula barátja, az első, ma is alapműnek számító magyar nyelvű Buddha-monográfia szerzője, Kelet-kutató. Lénárd Sándor kilencéves volt, amikor családjával Ausztriába költöztek. Egyformán tökéletesen beszélt magyarul és németül, de magát magyarnak tartotta, egész élete során legnagyobb áldásnak tekintette azt, hogy ezt a ritka és gyönyörű, páratlanul gazdag nyelvet beszélheti, olvashatja és írhatja. (Sok magyar klasszikust és kortársat fordított le németre, később olaszra, ezek egy része kiadatlan.)

Bécsben orvosnak tanult, majd az Anschluss után Rómába emigrált, ahol tulajdonképpen illegális, de megtűrt emigránként élt. Gyakorlatilag nyomorgott, majd segédpatikusként dolgozott, vagy nyelv- és zeneórákat adott; később részt vett a titkos náciellenes ellenállásban is. Magyarországi, majd itáliai történelmi tapasztalatai (a világháborút követő, Kun Béla-féle bolsevizmus, illetve a Mussolini-féle fasizmus, a Duce bukása utáni német megszállás és a mindezekkel szemben ellenséges olasz többség) nyomán választotta legfőbb írói mintaképéül Georges Duhamelt, illetve formált saját magából mint íróból olyan főhőst, aki az író megvalósíthatatlan vágyainak karikatúrája és csak azért is beteljesítője. Éppen ezért amikor 1952-ben úgy érezte, hogy Sztálin túlságosan közel került a harmadik világháború kirobbantásához, először Kanadába akart menekülni, de végül inkább az Oroszországtól távolabb eső Dél-Brazí-

Megnyerte a brazil tévé Bachról szóló műveltségi vetélkedőjének nagydíját, amelyen egy kis telket vett az erdőben, egy világvégi völgyben.

liát, az örök tavasz hazáját választotta. Előbb egy ólombányában lett felcser, majd a Santa Caterina nevű dél-brazil állam egy városkájában patikus és orvos. Megnyerte a brazil tévé Bachról szóló műveltségi vetélkedőjének nagydíját, amelyen egy kis telket vett az erdőben, egy világvégi völgyben –

ahogyan szívesen nevezte könyveiben. Lénárd itt találta meg a maga számára a mesebeli Elvarázsolt Völgyet, itt fordította ugyanis latinra a Micimackót (*Winnie ille Pu*, 1958). Eleinte senki sem akarta kiadni, majd 250 000 példányban kelt el az első kiadása, hatalmas nyelvészeti vitát váltva ki a neolatin írói és kritikai világban. Ma már klasszikusnak számít ez a latin medve, és egy angolszász klasszika-filológus, Brian Gerrard Staples lefordította Milne másik macis könyvét, a Micimackó kuckóját is (*Domus anguli Puensis*, 1980). Lénárd Wilhelm Buscht és Françoise Sagant is fordított latinra, zseniális szóalkotási technikájával kiterjedt nyelvészeti szakirodalom foglalkozik.

Duhamelt követve egy hajdan megírt, de használhatatlannak bizonyuló napló eltüntetése és az ennek alapján készülő önéletrajzi regény kliséi a retorikai és szerkezeti segédeszközök Lénárd legsajátosabb műfajához, amelyek magyarul újraírt, vagyis saját maga „fordításában” megjelent darabjait Szerb Antalné jóvoltából 1973-ban végre megismerhette nemcsak az emigrációban élő, hanem a hazai magyarság is. Ennek a kötetnek a legjelesebb darabjai a címadó *Völgy a világ végén* után a *Római történetek* és az *Egy nap a láthatatlan házban*. Ezek a szövegek a 20. századi magyar próza élvonalába tartoznak.

A nagy magyar emigránsok közül barátja volt Kerényi Károly, a Rómában megismert magyar írók pedig végig levelezőpartnerei maradtak, így például Weöres Sándor, Károlyi Amy, Karinthy Ferenc, Nemes Nagy Ágnes. Utóbbi Lénárd német nyelvű remek verseiből is fordított néhányat magyarra. Hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumba került, és még rengeteg meglepetést tartogat, kutatókra várván.

Lénárd Sándor alakja a kortárs magyar irodalomban is feltűnik, ugyanis Spiró György *Helló, doktor Mengele!* címmel írt róla egy nagyszerű drámát 2013-ban. A furcsa cím érthetővé válik, ha megtudjuk, hogy egy Brazíliában élő őrült, szélhámós álújságíró a bujkáló náci tömeggyilkos orvost fedezte fel az ekkor éppen Charlestonban görögöt tanító Lénárdban, és le akarta tartóztatni, hogy Izraelbe vitethesse, és ott bíróság elé állíthassa. Szerencsére ez nem történt meg, a csaló lelepleződött, de Lénárd – mint a darabból is megtudhatjuk – örökre csalódhatott az amerikai demokráciában is. A darabban fölbukkan két magyar kommunista hatalmasság is, akik egyrészt Szerb Antalné sürgetésére kiadták végre Lénárd könyvét, másrészt szakértő módon ízelgetik a titkoszolgálat kifinomult módszereit, mert ők is a magyar és a szovjet elhárításnak dolgoznak.

Szőrényi László

02

*Dr. János Székely
szolgálati és sa-
kamult érdemei*

50 +

Herman Lipót

Festő, grafikus, illusztrátor

Nagyszentmiklós, 1894. április 24. – Budapest, 1972. március 1.

A Mintarajziskolában tanult, majd Münchenben képezte tovább magát. Kezdetben karikatúráival és újságrajzaival hívta fel magára a figyelmet. 1911-ben Párizsban Jules Pascin iskoláját látogatta, akivel jó barátságot kötött. Hazatérve a Japán kávéház híres művészasztalának tagja és a kecskeméti művésztelep egyik alapító tagja lett. 1914-től

Ma festészeténél izgalmasabbnak tűnik remek grafikai vénája, mellyel művésztársait, a kor jellegzetes figuráit örökítette meg rajzaiban.

hadifestő, majd a forradalom után a művészek szakszervezetének vezetője. 1920-ban a Szinyei Társaság alapító tagja, később több kiállításuk rendezője volt. 1945 után főleg művésztelepeken dolgozott. A hagyatékából rendezett állandó kiállítás a gyöngyösi városi könyvtárban látható.

Bár aránylag gyakran dolgozott a kor művészeti centrumaiban, az aktuális művészeti fejlemények nem igazán befolyásolták művészetét. Inkább a reneszánsz és a barokk sokfigurás kompozícióit és a német Hans von Marées klasszikus felfogását adaptálta főleg mitológiai jeleneteket, aktokat ábrázoló, a korabeli nagypolgárság igényeit kielégítő műveiben. Az 1920-as évektől kezdve figuráit főleg erdős tájakban helyezte el, stílusa oldottabbá, könnyedebbé vált, a posztimpresszionizmus tanulságait is felhasználta.

Ma festészeténél izgalmasabbnak tűnik remek grafikai vénája, mellyel művésztársait, a kor jellegzetes figuráit örökítette meg rajzaiban. *A művészasztal* című (1958) könyvében sok humorral eleveníti fel az 1910-es évek művészvilágát, annak hangulatát. Több évtizeden át vezetett – javarészt kiadatlan – naplója fontos művészettörténeti forrás.

Pataki Gábor

Gózon Gyula

Színész

Érsekújvár, 1885. április 19. – Budapest, 1972. október 8.

Kellemes hangja és boszorkányos tánctudása elsősorban az operettszínpadon és a kabaréban érvényesült.

A színészmesterséget Rákosi Szidi iskolájában tanulta. Pályafutását 1904-ben Polgár Károly délvidéki társulatában kezdte, 1908-ban Nagyváradra, 1912-ben Nagy Endre kabaréjába, 1913-ban a Népoperába került. 1914 és 1918 között és 1920–1921-ben az Apolló Kabaréban

játszott. Feleségével, Berky Lilivel 1919-ben megalapította a rövid életű Muskátli Kabarét. Az 1920-as évektől kezdve szinte valamennyi fővárosi magánszínházban fellépett. 1928-ban a Belvárosi Színház, 1932-ben a Magyar Színház, 1935-ben a Nemzeti Színház szerződtette. 1941-ben elbocsátották zsidó származása miatt. Csak 1945-ben folytathatta karrierjét; 1963-ig a Nemzeti Színházban lépett színpadra.

Kellemes hangja és boszorkányos tánctudása elsősorban az operettszínpadon és a kabaréban érvényesült; de tragikomikus figurákat is hitelesen alakított mély jellemábrázoló tehetségével. Pályája utolsó két évtizedében több emlékezetes előadásban szerepelt; ő formálta meg 1950-ben Millert Friedrich Schiller *Ármány és szerelem* című drámájában; 1954-ben pedig Somlay Ignácot a *Buborékok* című Csiky Gergely-vígjátékban. Kisebb-nagyobb szerepeket kapott a magyar filmtörténet olyan nevezetes alkotásaiban, mint a *Hyppolit, a lakáj* (1931), *Az új rokon* (1934) vagy a *János vitéz* (1938), de arra is képes volt, hogy az 1950-es évek sematikus filmjeit – *Dalolva szép az élet* (1950), *Állami áruház* (1952), *Én és a nagyapám* (1954) – elviselhetővé tegye. Művészi munkáját 1954-ben Kossuth-díjjal ismerték el.

Gajdó Tamás

Moravcsik Gyula

Bizantinológus, klasszika-filológus

Budapest, 1892. január 29. – Budapest, 1972. december 10.

Evángélikus családban született, középiskolai tanulmányait a fásori gimnáziumban fejezte be. Egyetemi éveit az Eötvös Collegium tagjaként töltötte, bölcsészkarai tanulmányait 1914-ben doktorátussal zárta. Ezt követően bevonult katonának, a keleti frontra került, és orosz fogságba esett, a szibériai Krasznojarszk és Irkutszk mellett töltött hosszú évek után csak 1920-ban térhetett haza. Rövid ideig középiskolában tanított, 1923-tól 1936-ig az Eötvös Collegium falai között görög és latin nyelvet oktatott. 1924-ben magántanári habilitációt szerzett, 1934-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem rendkívüli tanára, 1936-ban a görög filológia rendes professzora lett, 1969-ben innét vonult nyugdíjba. Időközben 1934-ben az MTA levelező, majd 1945-ben rendes tagjává választották.

Fordulatokban gazdag életpályáját folyamatos tanulással és kutatással töltötte. A szibériai táborokban megtanult oroszul és törökül – ez utóbbihoz kéziratos nyelvtant is írt –, majd újjörögül is. 1913-ban – még hallgatóként – kikerült a középkori filológiai és bizantinológiai kutatás két legkiemelkedőbb központjába, Münchenbe és Párizsba. 1926–1927-ben a Római Magyar Történelmi Intézet tagjaként Rómában, 1930–1931-ben és 1934–1935-ben pedig Görögországban tanulmányozott bizánci kéziratosokat. Tudományos programjához Gombocz Zoltántól (1877–1935) kapta az első ösztöndíjat, aki később maga is az Eötvös Collegium igazgatója lett (1927–1933). A magyar és a sztyeppei török nyelvű népek szórvány nyelvelmékeit kezdte összegyűjteni.

Munkája kezdetén szembesült azzal, hogy a kutatáshoz szükséges alapvető segédanyagok teljességgel hiányoznak a Bizánc-kutatás fiatal tudományterületén, így ezek létrehozásáról is saját magának kellett gondoskodnia. Már első tudományos publikációját – 1914-es doktori értekezése – előrevetítette

A magyarság múltjának a kutatását a széles értelemben vett, egyetemes bizantinológiával kapcsolta össze.

későbbi tevékenységének legjellegzetesebb vonását: a magyarság múltjának a kutatását a széles értelemben vett, egyetemes bizantinológiával kapcsolta össze. Tudósi életművének

számszerű adatai elképesztő szorgalomról és munkabírásról vallanak, munkái közül négy különösen időtállóan bizonyult, és a tudományterület kézikönyvévé vált. *A magyar történet bizánci forrásai* (1934) manapság is nélkülözhetetlen eszköze a magyar régiség kutatásának, a *Byzantinoturcica* (I–II, 1942–1943) első kötete pedig az idők során a bizánci historiográfia történetének alpművévé lett. Elkészítette Bíborbanszületett Konstantin császár *A birodalom kormányzása* című művének kritikai kiadását (1949), majd máig érvényes magyar fordítását (1950), de tetemes részt vállalt angol nyelvű kommentárjainak megírásában is. Kétnyelvű kötetben tett közzé papirusz- emlékeket, megírta a bizánci–magyar kapcsolatok történetét magyarul és angolul, időtálló bevezetést írt a bizantinológia tudományába anyanyelvén és németül, és számos tanulmányt tett közzé. Egész életében dédelgetett terve azonban csak halálát követően, tanítványainak – Ritoók Zsigmondnak és Kapitánffy Istvánnak – köszönhetően valósulhatott meg: *Az Árpád-kori*

magyar történelem bizánci forrásai a magyar múlt megismeréséhez nélkülözhetetlen bizánci forrásokot óriási tudományos apparátussal, két nyelven adja közre.

A tudományszervezés feladatait lelkiismeretesen végezte, szorgalmas szervezője volt az akadémiai közéletnek, különös tekintélyével hatékonyan képviselte szűkebb tudományterületének érdekeit, közben pedig vezette a budapesti egyetem görög tan-székét. Munkásságának másik kötelességszerűen végzett területe volt a tudományos utánpótlás nevelése. Oktatómunkája hatékonyságáról mindennél meggyőzőbben vall a *Magyar-Görög tanulmányok* harminc kötete, amelyek egytől egyig doktori témavezetettjeinek munkái. A hallgatóit, az ellenvéleményt és az igazságot mindenkor tiszteletben tartó, szerény magatartásával nevelő professzornak köztünk élnek tanítványai, Maróth Miklós és Ritoók Zsigmond. Ennek jelentősége aligha túlértékelhető: Moravcsik Gyula személyén keresztül hidat jelentenek a tudományszak hazai megteremtőinek nemzedékéhez, a szellemi dédszülőkhöz.

Az 1930-as években a tudós súlyos elméleti vitába keveredett a tudományterület másik rendkívül felkészült képviselőjével, Kerényi Károllyal. A vitában a görög és latin tudományoknak az oktatásban való visszaszorulása miatt aggódó Moravcsik azt hangsúlyozta, hogy a magyar tudományosság azzal gyarapíthatja leghatékonyabban az egyetemes emberi tudást, ha az őt fenntartó nemzeti közösség múltjáról és jelenéről módszeresen kimunkált ismereteket biztosít annak számára, és ezen cél érdekében bölcsen gazdálkodik a rendelkezésre álló emberi és anyagi erőforrásokkal. A tudomány művelésének ez a történeti folytonosságra összpontosító elképzelése – Kerényynek a szinkrónia elve alapján kiformált egyetemes ókortudomány-konceptiójával ellentétben – nemzeti tudományként tekintett a klasszika-filológiára, melynek nemcsak az a feladata, hogy az ókor világát öncélúan kutassa, hanem az is, hogy az antikvitás örökségét karbantartsa, és a róla való tudást korszerű formában a művelt közönség rendelkezésére bocsássa. Moravcsik munkássága önmagában példát adott arra, hogy a nemzeti tudományt egyszerre lehet és kell is nemzetközi színvonalon, magas mércéknek eleget téve művelni. Hat külföldi akadémia – köztük a bajor és az osztrák –, továbbá számos nemzetközi tudományos társaság tagja, magas hazai és nemzetközi kitüntetések birtokosa volt. Napjainkban a piliscsabai Iosephinumon a nevét viselő kutatóintézet épül.

Szovák Kornél

Domján Edit

Színésznő

Budapest, 1932. december 25. – Budapest, 1972. december 26.

Brecht-Weill Koldusopera című művében remekül érvényesült kellemes hangja, lírai alkata és erotikus kisugárzása.

A Színház- és Filmművészeti Főiskolán 1954-ben kapott oklevelet. Pályáját a Szegedi Nemzeti Színházban kezdte. A súlyos drámai szerepek mellett – Cordéliát alakította Shakespeare *Lear királyában* és Ányát Csehov *Cseresznyés kertjében* – gyakran játszott operettben. 1961-ben a

Petőfi Színházba szerződtették, ahol a Molnár Ferenc-darabokból készült zenés játékokban (*Az üvegcipő, Liliom*) és Brecht-Weill *Koldusopera* című művében remekül érvényesült kellemes hangja, lírai alkata és erotikus kisugárzása. A Petőfi Színház megszűntetése után 1963-ban a Nemzeti Színházba került. Bár Anouilh *Colombe* és Szakonyi Károly *Életem, Zsóka* című művében is remekelt, nem találta helyét a társulatban, ezért egy évad után elszerződött. A Madách Színházban Marcel Achard *A bolond lány* című vígjátékában mutatkozott be, melyet éveken át játszott óriási sikerrel. De kiváló alakítást nyújtott Molière *A mizantróp*, Szomory Dezső *Hermelin*, Füst Milán *Catullus*, Goldoni *Mirandolina* és Shaw *Candida* című művének női főszerepében is.

Jellemábrázoló tehetsége, kiváló karikírozó képessége, ironikus játékstílusa számos filmben – *Két emelet boldogság* (1960), *Oldás és kötés* (1963), *Othello Gyulaházán* (1966) – is érvényesült.

Önkezével vetett véget életének.

Gajdó Tamás

Hegedűs Csaba megnyeri a 100. magyar olimpiai aranyérmet

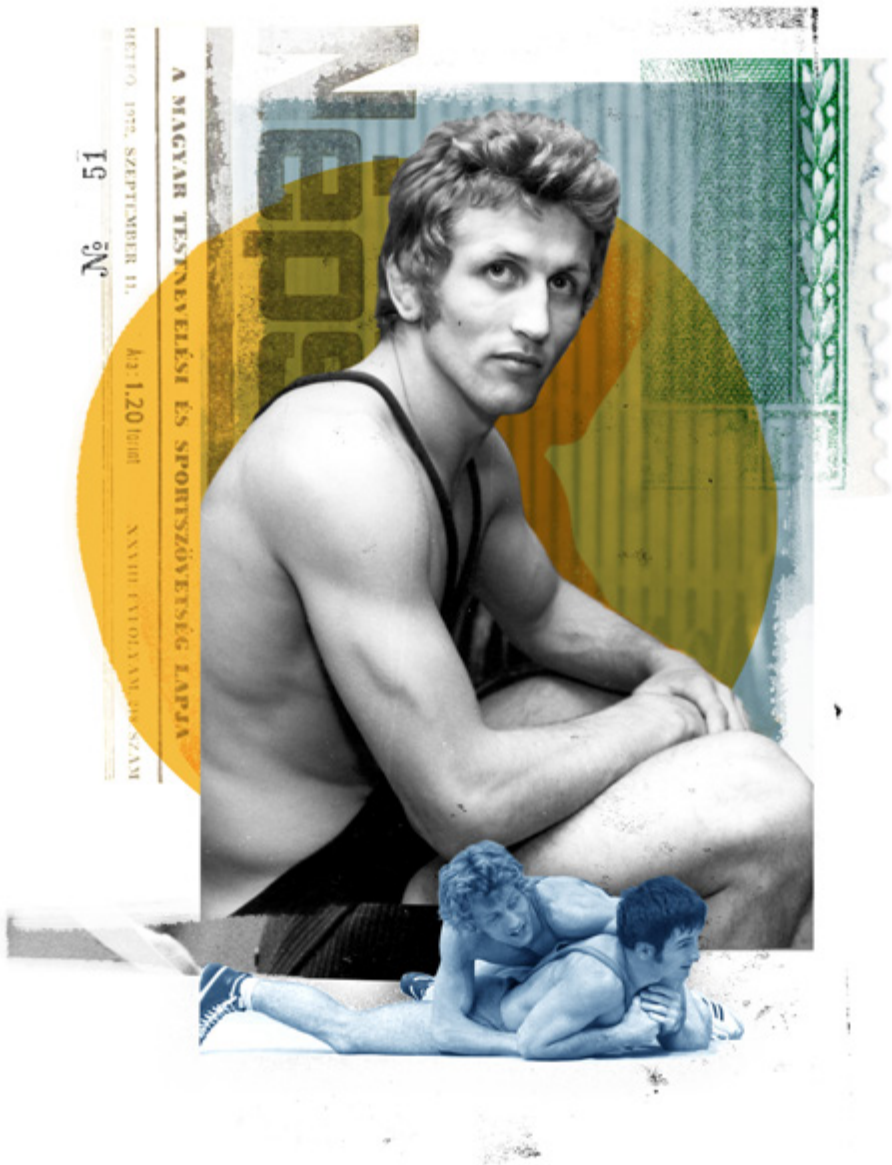
München, 1972. szeptember 6.

Hegedűs Csaba olimpiai bajnok birkózó, edző, sportvezető 1948. szeptember 6-án született Sárváron. Testvére Hegedűs Miklós válogatott birkózó; apósa Sinkovits Imre, a Nemzet Színésze volt. A szabadfogás ifjúsági (1966), majd junior (1967) országos bajnokságának megnyerését követően a Vasas SC birkózója lett. Edzői Füzessy József és Müller Ferdinánd voltak. 1971-ben a szófiai vb-n – csakúgy, mint az országos bajnokságon – minden mérkőzését tussal nyerte, innen kapta a „Mr. Tus” becenevet. A müncheni olimpián a dolgok nem indultak jól. Eleve sérülten érkezett, és az is felkavarta, hogy felkereste őt és a bátyját a Kolumbiában élő édesapjuk, akit nyolcéves kora óta nem látott. Kis híján a versenye is elmaradt, mivel a mérlegelés és sorsolás napján történt a terrortámadás. A játékokat felfüggesztették, nem lehetett tudni, lesz-e folytatás. Egy nappal később Hegedűsnek nem csak az ellenfelekkel, a bírókkal is meg kellett küzdenie. Itt nem voltak tusok, de Nazarenkótól Nenadićig minden ellenfelét meggyőző fölényrel legyőzve szerezte meg a magyar sport 100. olimpiai bajnoki címét az 1972-es olimpián.

1973-ban súlyos autóbalesetet szenvedett, az életéért kellett harcolnia. Egy ország reménykedett a felépülésében. 1974-ben szakedzői képesítést szerzett a Testnevelési Főiskolán. Annak ellenére, hogy kevesen hittek benne, hogy vissza tud térni, 1976-ban és 1977-ben újra Európa legjobbja tudott lenni. 1979-ben fejezte be birkózó pályafutását. Ugyanebben az évben diplomázott az ELTE jogi karán. A válogatott edzője,

majd szövetségi kapitánya lett (1980). Szakmai irányítása idején Kocsis Ferenc, Növényi Norbert és Sike András olimpiai bajnok, Rácz Lajos, Tóth István és Kovács István világbajnok lett. 1985-ben megkapta a mesteredzői címet.

1971-ben a szófiai világbajnokságon minden mérkőzését tussal nyerte, innen kapta a „Mr. Tus” becenevet.

№ 51

HETFO 1972. Szeptember 11.

Ar 1,20 forint

NYVIRÓ ÉRTŐTŐVÁR 200 SZÁM

A MAGYAR TESTNEVELÉSI ÉS SPORTSZÖVETSÉG LAPJA

1989-ben a Magyar Birkózó Szövetség alelnöke, 1992 és 2015 között a Magyar Birkózó Szövetség elnöke volt: huszonhárom éven át vezette a hazai szövetséget, ebben az időszakban a magyar birkózók 83 érmet nyertek a felnőtt világversenyeken (24 aranyat, 34 ezüstöt, 25 bronzot). 1998 és 2002 között a Nemzetközi Birkózószövetség (FILA) számvizsgáló bizottságának tagja, majd 2002 és 2014 között a FILA elnökségének tagja. Megkapta a nemzetközi szövetség örökös tagja címet. 2008-ban a pekingi olimpián és 2012-ben a londoni olimpián is a birkózóversenyek technikai ellenőre.

1989 és 2015 között a Magyar Olimpiai Bizottság tagja, 1992 és 1997 között, majd 2001 és 2012 között ismét a MOB elnökségében is dolgozott. Ma a MOB tiszteletbeli tagja. 1995-től a Minden Idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesületének, mai nevén a Halhatatlan Magyar Sportolók Egyesületének a tagja, 2001 és 2011 között az egyesület elnöke.

1997 és 1998 között a *Telesport* főszerkesztője volt. 2001-ben létrehozta a Mr. Tus-sportiskolát, amely forradalmasította az utánpótlásképzést, az új szellemben felnevelt tanítványok pedig világsikereket értek el. Az iskola munkáját a Kozma István Magyar Birkózó Akadémia viszi tovább. 2018-ban jelent meg *Mr. Tus-tankönyv* címmel az a birkózótankönyv, amelyben a sportág utánpótlás-nevelésének legújabb tapasztalatait összegzik a szerzők. 2005-ben *Hegedűs – A tuskirály* címmel készült portréfilm róla.

Legnagyobb sikerei: a kötöttfogású birkózás olimpiai bajnoka (München, 1972 – 82 kg), világbajnoka (Szófia, 1971 – 82 kg) és kétszeres Európa-bajnoka (Leningrád, 1976 – 82 kg; Bursa, 1977 – 90 kg), hétszeres magyar bajnoka (1971 és 1978 között). Szabadfogású bajnok, az év sportolója (1971). Az év birkózója (1971, 1972).

1988-ban megkapta a Magyar Népköztársaság Csillagrendjét, 1995-ben a MOB Olimpiai aranygyűrűt, 1995-ben Vas megye örökös sportbajnoka lett. A Birkózó Hírességek Csarnokának (FILA International Wrestling Hall of Fame, Stillwater, Oklahoma, USA) 2005-ben lett a tagja. 2005-ben és 2008-ban MOB Érdemérmes, 2009-ben Magyar Sportért Életműdíjas lett. 2004-ben Szombathely, 2013-ban Sárvár, 2016-ban Budapest díszpolgára lett, 2018-ban Csik Ferenc-díjat kapott.

Szabó Lajos

Kolonics György

Olimpiai bajnok kenus, szakedző

Budapest, 1972. június 4. – Budapest, 2008. július 15.

Négy olimpián vett részt, és az ötödikre készült, amikor alig több mint három héttel a pekingi olimpia kezdete előtt meghalt edzés közben.

A hatalmas munkabírású, rendkívül szerény világlágerő kenus óriási tiszteletnek örvendett a sportágon belül – itthon és külföldön egyaránt. Egyesületei a Budapesti Spartacus és a Csepel SC, edzői Nótárius József (nevelőedző) és Ludasi Róbert voltak. Négy olimpián vett részt, és az ötödikre készült, amikor alig több mint három

héttel a pekingi olimpia kezdete előtt – valószínűleg hirtelen szívhalál következtében – meghalt edzés közben. A tragikus hír lesújtotta a sportág magyar válogatott keretét és nemzetközi mezőnyét, valamint az olimpiára készülő teljes magyar csapatot és a sportszerető közvéleményt egyaránt.

Legkiemelkedőbb eredményei: kétszeres olimpiai bajnok (Atlanta, 1996 – C2 500 m; Sydney, 2000 – C1 500 m), tizenötszörös világbajnok, háromszoros Európa-bajnok. Páros partnerei: Pálizs Attila, 1993 és 1998 között Horváth Csaba, a legutóbbi időki Kozmann György.

1998-ban szakedzői diplomát szerzett a Testnevelési Egyetemen. 2000-ben a Külkereskedelmi Főiskola marketing-kommunikáció szakán tett abszolutóriumot. 1996-ban Csepel, 2000-ben Budapest díszpolgára lett. 2001-től a Csepel SC elnökségi tagjává választották.

Síremléke a Farkasréti temetőben áll. 2008 szeptemberében egykori budafoki iskolája felvette a nevét. 2009-ben tiszteletbeli sportalapítványt hoztak létre, amely a nevét viseli. Emlékét számos egyéb módon (versenyek, díjak, közterek elnevezésével) őrzi az utókor, egy kisbolygót is elneveztek róla.

Szabó Lajos

Benedek Tibor

Olimpiai bajnok vízilabdázó, edző

Budapest, 1972. július 12. – Budapest, 2020. június 18.

A világ egyik legjobb balkezes játékos, az egyetemes vízilabdasport egyik legkiemelkedőbb alakja.

A világ egyik legjobb balkezes játékos, az egyetemes vízilabdasport egyik legkiemelkedőbb alakja. 1990-től a válogatott keret tagja, 2004-től csapatkapitánya. 1991-ben szerzett szakedzői oklevelet a Testnevelési Főiskolán. 2005-ben – szívritmuszavara miatt – lemondta a válogatottságot, de

2007-ben visszatért. Öt olimpián vett részt játékosként. Barcelonában és Atlantában az olimpiai vízilabdatorna gólkirálya lett. A pekingi olimpia után végleg visszavonult a válogatottságtól.

Legfontosabb eredményei: háromszoros olimpiai bajnok (Sydney, 2000; Athén, 2004; Peking, 2008), Európa- és világbajnok, Magyar Kupa-győztes, LEN Kupa-győztes, Szuperkupa- és BEK-győztes, Világkupa-győztes, magyar és olasz bajnok, BL-győztes, Világliga-győztes, Európai Szuperkupa-győztes, Euroliga-győztes, több mint 400-szoros válogatott.

2010 tavaszától vett részt a válogatott felkészítésében, 2013 és 2016 között a magyar válogatott csapat szövetségi kapitánya volt.

Jelentősebb kitüntetései: Az év magyar vízilabdázója (1992, 1993, 1994, 2002), a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje (2000), a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (2004), a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2008), Budapest Díszpolgára (2008). Az International Swimming Hall of Fame tagja (2015). 2020 decemberében a total-waterpolo.com szakportál az előző húsz év legjobb vízilabdázójának választotta.

Szabó Lajos

Kitekintés a 2023-as évre

Gyurkovics Mária	1913.06.19. – 1973.10.28.	Halálozás 50.	operaénekes
	1973.10.12	50 éve	A Szegedi Orvostudományi Egyetem díszdoktorrá avatta a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albertet.
Keleti Márton	1905.04.26. – 1973.06.20.	Halálozás 50.	filmrendező
Kerényi Károly	1897.01.19. – 1973.04.14.	Halálozás 50.	klasszika-filológus, MTA lev.tagja
Pais Dezső	1886.03.20. – 1973.04.06.	Halálozás 50.	nyelvész, MTA r.tagja
Szabolcsi Bence	1899.08.02. – 1973.01.21.	Halálozás 50.	zenetörténész, MTA r.tagja
	1973.01.01	50 éve	Létrejött az első magyar nemzeti park: a Hortobágyi Nemzeti Park.
Kacsóh Pongrác	1873.12.15. – 1923.12.16.	Halálozás 100.	zeneszerző
Szusza Ferenc	1923.12.01. – 2006.08.01.[?]	Születés 100.	labdarúgó
Varga Imre	1923.11.01. – 2019.12.09.	Születés 100.	szobrász
Pungor Ernő	1923.10.30. – 2007.06.13.	Születés 100.	kémikus, MTA r.tagja, OMFB elnöke, miniszter
Kormos István	1923.10.28. – 1977.10.06.	Születés 100.	költő, műfordító, szerkesztő
	1923.10.14	100 éve	Pécsett ünnepélyesen megnyílt a Pozsonyból ide költözött Erzsébet Tudományegyetem jogi, orvosi és bölcsészeti kara.
Kabos László	1923.09.28. – 2004.09.26.	Születés 100.	humorista, színész
Mátyás Antal	1923.09.27. – 2016.02.08.	Születés 100.	közgazdász, MTA r.tagja

Fejes Endre	1923.09.15. – 2015.08.25.	Születés 100.	író
Gera Zoltán	1923.08.19. – 2014.11.07.	Születés 100.	színész
Klaniczay Tibor	1923.07.05. – 1992.05.14.	Születés 100.	irodalomtörténész, MTA r.tagja
Melis György	1923.07.02. – 2009.11.27.	Születés 100.	operaénekes
Zalaváry Lajos	1923.06.01. – 2018.02.13.	Születés 100.	építészmérnök
Földes Gábor	1923.05.31. – 1958.01.15.	Születés 100.	rendező, színész, a forradalom és szabadságharc mártírja (1956)
Jeney László	1923.05.30. – 2006.04.24.	Születés 100.	kétszeres olimpiai bajnok vízilabdázó, edző, sportvezető
Ligeti György Sándor	1923.05.28. – 2006.06.12.	Születés 100.	zeneszerző, zongoraművész
Sidó Ferenc	1923.04.18. – 1998.02.06.	Születés 100.	kilencszeres világbajnok asztaliteniszező, edző, sportvezető
	1923.04.03	100 éve	Megindult a rendszeres magyar polgári légiforgalom.
Ujhelyi Imre	1866.01.12. – 1923.03.21.	Halálozás 100.	állatorvos
Fejérpataky László	1857.08.17. – 1923.03.06.	Halálozás 100.	történész, MTA r.tagja
	1923.03.02	100 éve	Csepelen üzembe helyezték az első, beszéd és zene sugárzására is alkalmas magyar rádióadót.
Csanádi Árpád	1923.02.23. – 1983.03.07.	Születés 100.	sportvezető, a Magyar Olimpiai Bizottság főtitkára (1958–83)
Rátonyi Róbert	1923.02.18. – 1992.10.08.	Születés 100.	rendező, színész
Lóránt Gyula	1923.02.06. – 1981.05.31.	Születés 100.	olimpiai bajnok labdarúgó
Schéner Mihály	1923.01.09. – 2009.05.11.	Születés 100.	bábszerző, festőművész, grafikus, keramikus, szobrász
Bánffy Miklós	1873.12.30. – 1950.06.05.	Születés 150.	díszlettervező, író, grafikus, rendező
Kacsóh Pongrác	1873.12.15. – 1923.12.16.	Születés 150.	zeneszerző, okl. középiskolai matema- tika-fizika szakos tanár, tankönyvíró

	1873.11.17.	150 éve	Pest, Buda és Óbuda egyesülésének hivatalos napja
	1873.10.28.	150 éve	Megkezdte első tanévét a Szegedi Tanítóképző Intézet
Rózsahegyi Kálmán	1873.10.06. – 1961.08.27.	Születés 150.	színész
Róth Gyula	1873.09.26. – 1961.01.07.	Születés 150.	erdőmérnök
Ráday Gedeon	1806.06.23. – 1873.07.12.	Halálozás 150.	főispán, nemzetőr őrnagy (1848/49), színiigazgató
Latabár Endre	1811.11.16. – 1873.07.10.	Halálozás 150.	karnagy, rendező, színész, színiigazgató, zeneszerző
Ferenczi Sándor	1873.07.07. – 1933.05.22.	Születés 150.	ideg- és elmegyógyász, a pszichonanalitikus technika megújítója
Beck Ödön Fülöp	1873.06.23. – 1945.01.31.	Születés 150.	éremművész, szobrász
Hevesi Sándor	1873.05.03. – 1939.09.08.	Születés 150.	író, kritikus, műfordító, rendező, színiigazgató
'Sigmund Elek	1873.02.26. – 1939.09.30.	Születés 150.	agroteológus, vegyészmérnök, MTA r.tagja
Vidróczki Márton	1837.11.12. – 1873.02.08.	Halálozás 150.	betyár
	1873.01.16.	150 éve	Elkezdődött a polgári iskolai tanítóképzés a budai tanítóképzésben és tanítónőképzésben.
Ipolyi Arnold	1823.10.18. – 1886.12.02.	Születés 200.	etnográfus, katolikus püspök, történész, MTA r.tagja
Schenzl Guidó	1823.09.28. – 1890.11.23.	Születés 200.	első magyar meteorológus
Schwartner Márton	1759.03.01. – 1823.08.15.	Halálozás 200.	történész, a magyar tudományos statisztika megalapítója
Asbóth János	1768.12.13. – 1823.06.19.	Halálozás 200.	botanikus, mineralógus, zoológus, a keszthelyi Georgikon igazgatója (1801/18)
Vas Gereben	1823.04.07. – 1868.01.26.	Születés 200.	író, újságíró, ügyvéd

Andrássy Gyula	1823.03.08. – 1890.02.18.	Születés 200.	miniszterelnök (1867/71)
Pesty Frigyes	1823.03.03. – 1889.11.23.	Születés 200.	történész, MTA r.tagja
	1823.01.22	200 éve	Kölcsey Ferenc Csekén befejezte Hymnus című költeményét
Madách Imre	1823.01.20. – 1864.10.05.	Születés 200.	író, költő, MTA lev.tagja
Ligeti Antal	1823.01.10. – 1890.01.05.	Születés 200.	festőművész
Petőfi Sándor	1823.01.01. – 1849.07.31.	Születés 200.	költő
Csokonai Vitéz Mihály	1773.11.17. – 1805.01.28.	Születés 250.	író, költő, műfordító
Pollack Mihály	1773.08.30. – 1855.01.03.	Születés 250.	magyar klasszicista építészet egyik nagymestere
Weszprémi István	1723.08.13. – 1799.03.13.	Születés 300.	orvos, orvostörténész
	1723.06.19	300 éve	Az országgyűlés elfogadta a Pragmatica Sanctiót, amely szabályozta a Habsburg-dinasztia örökösödési rendjét.
Pray György	1723.01.[09.?] 11. – 1801.09.23.	Születés 300.	apátkanonok, történétíró
Mányoki Ádám	1673 – 1757.08.06.	Születés 350.	festőművész, grafikus
Nádasdy Ferenc	1623.01.14. – 1671.04.30.	Születés 400.	országbíró (1655/70), nádor (1667/70), 'Magyarország Krózsusa'
Verancsics Antal	1504.05.29. – 1573.06.15.	Halálozás 450.	esztergomi érsek (1569/73)
	1473.06.05.	550 éve	Pütkösd előestéjén került ki Andreas Hess budai vándornyomdász nyomdájának első kiadványaként a <i>Budai Krónika</i> , amely az első Magyarországon nyomtatott könyv.
Mária	1257[?] – 1323.03.28.	Halálozás 700.	királyné, a magyar Anjou-ház megalapítója

Képjegyzék – a felhasznált képek forrása Csuth Péter illusztrációhoz

A képek válogatásáért külön köszönet a szócikkek szerzőinek, valamint a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria munkatársainak (Gosztola Annamária, Hessky Orsolya, Kumin Mónika, Liptay Éva, Pattantyús Manga, Prágai Adrienn Terézia, Radványi Orsolya, Rödönyi Rita); a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumnak (Fajcsák Györgyi); a Magyar Műszaki és Kereskedelmi Múzeum Történelmi Fotógyűjteményének; a Magyar Olimpiai és Sportmúzeumnak és a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársainak.

Közkinccsek

11. Az Aranybulla függőpecsétje, előlapján II. András, hátlapján a magyar címer, 1222 (Wikipédia, Magyar Elektronikus Könyvtár)
11. Az Aranybulla átírata, 1351 (Wikipédia, Magyar Elektronikus Könyvtár)
16. Matthias Corvinus [?]: *Egy ifjú miniatúrája*. In Vitéz László: *Plautus-kódex*, Ferrara, 1465. (Wikipédia, Oxxo)
16. Taiszer János: *Vitéz János*. Fajansz dombormű, Szeged, Dóm tér (Wikipédia)
21. Pesky József: *Jankovich Miklós*. Olajfestmény (Wikipédia, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)
21. Vadasi és jeszenicei Jankovich Miklós műgyűjtő pecsétje, 1830 (Wikipédia)
26. Carl Mayer: *Kisfaludy Sándor*. Acélmetszet, 1837 (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár)
31. Lieder Frigyes: *Pyrker János László* egri érsekként. Tusrajz, 1830 körül (Wikipédia)

41. Pollák Zsigmond: *Gróf Mikó Imre* miniszteri biztos arcképe. Metszet. In *Vasárnapi Ujság*, 1876, 23. évf., 39 sz. (Wikipédia)
55. A IV. Károly koronázásának emlékére kiadott képeslap részlete, 1916 (Wikipédia)
90. Kovács Mihály: *Dobo vezér, Egervárának hős védője*. Metszet, 1554 körül (Wikipédia, Österreichische Nationalbibliothek)
90. Dobó István egri várkapitány jelentése I. Ferdinándnak, 1548. október 26. (Wikipédia, Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtár)
93. Skarica Máté: *Szegedi Kis István*. Metszet. In Szegedi Kis István: *Theologiae Sincerae Loci Communes [De Deo Et Homine Perpetuis explicati Tabulis & Scholasticorum Dogmatis illustrati...]* Basiliae, 1585 (Wikipédia)
96. Melius Juhász Péter: *Magyar prédikációk*, Debrecen, 1563. Címlap (Wikipédia, Magyar Elektronikus Könyvtár)
98. Dominicus Custos: *Báthori Zsigmond*. Rézmetszet. In *Atrium heroicum Caesarum, Regnum aliarumque Summatum ac Procerum, qui intra proximum seculum vixere, aut hodie supersunt*, Dominicus Custos – Michaelis Mangeri, Augsburg, 1600. (Wikipédia)
102. Szepsi Csombor Márton: *Europica Varietas*, ford. Weöres Sándor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. Borító. [Eredeti kiadás: Kassa, 1620.] (Wikipédia)
112. Berzeviczy Gergely portréja (Wikipédia, Magyar Elektronikus Könyvtár)
119. Ruzs Károly: *Irányi Dániel*. Fametszet, 1866 (Wikipédia, Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár)
123. Pollák Zsigmond: *Szabó József*. Metszet. In *Vasárnapi Ujság*, 1883, 30. évf., 30. sz. (Wikipédia)
123. Szabó József portréjának hátterében: uő: *Ásványtan felsőbb tanításra és gyakorlati használatra*, Budapest, Franklin Társaság, 1893. Címlap. (Wikipédia)
127. Barabás Miklós: *id. Bókai János*. Litográfia, 1866 (Wikipédia)
131. E. Riewel [?]: *Csengery Antal*. Metszet. In *Vasárnapi Ujság*, 1860, 49. sz. (Wikipédia)
134. Czetz tábornok idős korában, Buenos Aires, 1902. In *Vasárnapi Ujság*, 1904, 51. évf., 41. sz., 701. (Wikipédia)
140. Orlai Petrics Soma festményeinek hátterében: Marastoni József: *Orlai Petrics Soma*. Litográfia, 1861 (Wikipédia)
154. Szathmáry Pap Károly: *Déryné Széppataki Róza* mint Lislizli *Az alpesi rózsa* című darabban. Litográfia, 1834 (Wikipédia, Magyar Elektronikus Könyvtár)
159. Aschner Lipót portréja, 1910 körül (Wikipédia)
167. József Ágost főherceg portréja. 1917. augusztus 17-én Joseph August főherceg megkapta a nyakában lógó Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét (Wikipédia)

173. Melich János portréja (Wikipédia)
177. Schöpflin Aladár portréja, 1914 körül (Wikipédia, Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: Székely Aladár)
191. Az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvemlék a *Leuveni kódex*ben, 1300 körül (Wikipédia)
204. Beöthy Zsolt portréja. In *Vasárnapi Ujság*, 1900, 47. évf., 7. sz. (Wikipédia)
207. Bánki Donát portréja (Wikipédia)
211. Weiss Manfréd portréja. In *Tolnai Világlapja*, 1923, 23. évf., 1. sz. (Wikipédia, fotó: Strelisky Sándor)
245. Bálint Ágnes portréja, 1942 (Wikipedia)
261. Lénárd Sándor ülő alakja háttérben az író szemből, 1951 (Wikipédia, Brazília Nemzeti Levéltára)

Más források nyomán készült illusztrációkhoz

31. Érme Giovanni Ladislao Pyrker velencei pátriárka, egri érsek tiszteletére, 1827 (CoinArchives)
35. Gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök portréja. In Baji Etelka – Csorba László: *Kastélyok és mágnások*, Budapest, HG és Társa Kiadó, 1994, 90.
41. A kolozsvári egyetem központi épülete (Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár, szegedfolyoirat.sk-szeged.hu)
45. Richter Gedeon portréja (Wikipédia, Richterbg)
45. A Tonogen Suprarenale reklámja, újságkivágat, 1902 (Richter Archívum)
49. Kammermayer Károly, Budapest polgármesterének arcképe, *Vasárnapi Ujság*, 1873, 20. évf., 48. sz., 1. (Wikipédia)
60. Gárdonyi Géza portréja, 1895 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: Erdélyi Mór)
65. Nemes Nagy Ágnes portréja, 1970-es évek (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: Balla Demeter)
65. Nemes Nagy Ágnes: *Fák* című versének kézirata (Petőfi Irodalmi Múzeum – Digitális Irodalmi Akadémia)
71. Hidegkuti Nándor portréja, 1952 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: nincs adat)
75. Randolph Louis Braham portréja (Wikipédia, Shlishke)
79. Pécsi Sándor portréja, 1969 (Fortepan, fotó: Szalay Zoltán)
79. Pécsi Sándor az Egyiptomi történet forgatásán, részlet, 1962 (Fortepan, fotó: Inkey Tibor)

84. Kondor Béla portréja, 1969 (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: Langer Klára)
96. Plank Antal: *Melius Juhász Péter*. Bronz mellszobor, 2016. Mezőberény, Kálvin János tér 1.
103. Szepesi Csombor Márton: *Europica Varietas*, ford. Weöres Sándor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. Borító. [Eredeti kiadás: Kassa, 1620.]
106. A Fellner Jakab tervezte veszprémi érseki palota eleje, felújítás előtt (Wikipédia)
106. Szent István vértanú-templom, Pápa (Wikipédia)
109. Az esztergomi Nagyboldogasszony- és Szent Adalbert-főszékesegyház (fotó: Sisa József)
116. Karl August Avenarius (rajz.), Blasius Höfel (metsz.): *Verseghy Ferenc*. Acélmetszet, 1825. In Ságghy Ferenc: *Verseghy Ferencz Maradványai és Élete*, Buda, Kir. M. Univ., 1825. (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár)
116. Verseghy Ferenc portréjának hátterében: Abbás Millót: *A' világnak közönséges történetei*. I. kötet. *A' régi nemzetek*, ford. Verseghy Ferenc. Pesten és Budán Wingand[!] Ján. Mih. Könyvárosnál, 1790. Címlap.
116. Verseghy Ferenc portréjának hátterében: August von Kotzebue: *A' formentérai remete: Egy néző egyszerismind énekes játék három fel-vonásban*, ford. Verseghy Ferenc. In *A' magyar játék-szín: első esztendő negyedik és utolsó kötet*, Pest, Trattner, 1793. Címlap.
131. Csengery Antal portréjának hátterében a róla elnevezett kitüntetés.
137. Péch Antal portréja (Wikipédia, felvidek.hu)
140. Orlai Petrics Soma: *Sappho*. Olaj, vászon, 113 × 95,5 cm, 1860 körül (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)
140. Orlai Petrics Soma: *Zách Felicián*. Olaj, vászon, 157 × 221,5 cm, 1860 (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)
143. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára sorozat és az MFT emblémája
146. A Kandó-mozdony szerelés közben: a főmotorral és a fázisváltóval, hátterében menetrenddel
150. A Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei alapján épült Iparművészeti Múzeum, 1900 (Fortepan, Budapest Főváros Levéltára, fotó: Klösz György)
150. Béla Farkas – Ferenc Kende: *Lechner Ödön*. Bronzszobor, 1936 (Wikipédia, Wolfgang Meinhart)
154. Déryné Széppataki Róza szobra (Budapest, I. kerület, Horváth kert, 1935) alapján készült rajz. Ligeti Miklós bejegyzése Bajor Gizi naplójába (Köztérkép)
159. Gárdos Aladár: *Aschner Lipót – Negyven év sikereinek emlékére*. Bronzplakett, 1932 (darabanth.com)
161. Wodetzky József portréja (Magyar Elektronikus Könyvtár)
163. László Fülöp: *Ernst Lajos*. „Ernst Lajosnak baráti tisztelettel Colection [sic] Kiállításunknak emlékéül”, 62,55 × 43,5 cm, 1907 (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)

163. Ernst Lajos portréjának háttérében a róla elnevezett múzeum logója.
167. József Ágost portréjától balra a vándordíj látható.
171. Mikes Lajos portréja, 1903 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár,
fotó: Szabó fivérek)
178. Glatz Oszkár: *Őnarckép*. Olaj, vászon, 51 × 38 cm, 1912 (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)
181. Réti István: *Őnarckép*. Olaj, vászon, 50,5 × 40,5 cm, 1935 (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)
181. Réti István: *Honvédtemetés*. Olaj, vászon, 196 × 224,5 cm, 1899 (Magyar Nemzeti Galéria,
Festészeti Osztály)
185. Brassai Sámuel portréja, 1890 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár,
fotó: Dunky fivérek)
187. Pulszky Ferenc portréja (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok,
Festménygyűjtemény, fotó: Kardos Judit)
189. Tamási Áron portréja, 1940-es évek (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár,
fotó: Lengyel Lajos)
195. Hefty Frigyes a MALERT Fokker F.III repülőgép pilótáival, 1923 vagy 1926 körül (Magyar Műszaki
és Kereskedelmi Múzeum, Történelmi Fotógyűjtemény)
197. Hevesy György portréja, dedikált kép 1915 augusztusából (Wikipédia, cultura.hu)
201. Gróf Széchenyi Ödön pasa, okl. hajóskapitány, török császári tábornagy, 1906 (Magyar
Műszaki és Kereskedelmi Múzeum, Történelmi Fotógyűjtemény, fotó: Abdullah Fréres)
209. A Pecz Samu építész tervei alapján épült Szilágyi Dezső téri református templom (fotó: Sisa József)
209. A református templom mögött a Szentháromság tér és a Tárnok utca sarkára a Pecz Samu által
tervezett Országos Levéltár új épületének főhomlokzata, vázlaterv, 1906
211. A gyáros háttérében a „Csepel” áruhordó kerékpárja a Weiss Manfred Kerékpár 1931.
évi katalógusából
215. Deák Ferenc portréja, 1946 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: Pobuda Alfréd)
218. Gink Károly portréja, 2001. november (fotomuveszet.net, fotó: Szalay Zoltán)
221. Szepesi György portréja, 1967 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: Kozák Lajos)
224. Göncz Árpád portréja, 1991 (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár,
fotó: Bókay László)
227. Fekete Gyula portréja, 1970-es évek (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár,
fotó: Csigó László)
230. Szécsényi Ferenc portréja (libriarius.hu)
233. Agárdy Gábor a Magyar Rádió stúdiójában, részlet, 1974 (Fortepan, fotó: Szalay Zoltán)

237. Reich Károly portréja, 1974 (Wikipédia, MTVA)
237. Reich Károly hátterében az *Ali csacsi és a többiek* illusztrációrészletei
240. Polcz Alaine portréja (mediaklikk.hu)
240. Csoportkép Polcz Alaine-nel, balról jobbra: Kiss Tamás, Mészöly Miklós, Polcz Alaine, Kálnoky László, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, 1954 (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: ismeretlen)
245. Bálint Ágnes portréja mellett a *Frakk, a macskák réme* című rajzfilm két macskája
253. Körtánc a táncháztalálkozón, 2015 (Wikipédia, Hungarorum)
257. Uitz Béla portréja, 1959 (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: Jász Dezső)
257. Uitz Béla portréja mellett az *Ülő nő* cím festményéből készült bélyeg, 1918
261. Lénárd Sándor portréja, 1970 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótár, fotó: ismeretlen)
263. Herman Lipót: *Önarckép*. Papír, tus, toll, lapméret: 850 × 760 mm, 2015 (Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti Osztály)
266. Moravcsik Gyula portréja (Magyar Nemzeti Múzeum, szabad felhasználású kép)
266. Moravcsik Gyula portréja hátterében a *Byzantinoturcica* berlini kiadásának címlapja (Wikipédia)
270. Hegedűs Csaba portréja, 1971 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: Farkas József)
270. Hegedűs Csaba 1972-ben, szeptember 6-án szerezte a magyar sport a 100. olimpiai aranyérmét, egy akkor pont a 24. születésnapját aznap ünneplő fiatal birkózónak köszönhetően. (olimpia.hu, fotó: MTI, MOB)
273. Kolonics György portréja, 2000 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: Harsányi Péter)
275. Benedek Tibor portréja, 2008 (Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, fotó: Harsányi Péter)

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

Kiadja a Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zrt.
1117 Budapest, Garda u. 2.

Felelős kiadó: Lóczi János vezérigazgató

Irodalmi szakmai igazgató: Pál Dániel Levente
Könyvközpont programigazgató: Tóth Péter Zoltán
Felelős szerkesztő: Nagy Borbála Réka
Olvasószerkesztő: Molnár Eszter Edina
Korrektor: Luca Anna

Borító- és könyvterv: Lounge Design
Tördelés: Técsi Boglárka